

Бранислав Нушић

ХАЈДУЦИ

5

NOLIT
BEOGRAD – 1987

Branislav Nušić

HAJDUCI

Pođoh jednom svome prijatelju da ga posetim, ali ne zatekoh tamo ni njega ni njegovu gospođu, već njihovu dečicu. Sela deca na kućni prag, čitaju neku knjigu i smeju se. Uzeh da vidim i iznenadih se kad videh da čitaju jednu od mojih knjiga, koja nije nikako namenjena deci. Istrgoh im knjigu iz šaka uz reči:

– Ovo nije za decu, ovo ja nisam napisao za vas!

– E, pa vi napišite nešto i za nas! – reći će mi dečica.

– Dobro. Dajte mi reč da ovo nećete čitati, a ja vam dajem reč da ću napisati nešto za vas.

I, evo, ja otkupljujem datu reč. Pružam dečici knjižicu koja ih može utoliko više zanimati ako im kažem da ova priča nije potpuno izmišljena, već da sam je ja, u svome detinjstvu, odistinski preživeo, a to će reći da ova priča opisuje život dece koja su današnjim danom čitaocima dedovi.

Ako se moji mali čitaoci iz ove priče nemaju čemu poučiti, izvesno je da će se imati čemu nasmejati. Najviše možda meni. Ja ću se tome njihovom smehu radovati, jer dečiji smeh je najveća radost starosti.

1. oktobar 1933. godine
Beograd Čika Nušić

I – NA HRASTOVOM STABLU

Tamo iza poslednjih kuća, na širokoj poljani a otprilike dvesta metara od dunavske obale, ležalo je jedno veliko hrastovo stablo, da kome su se grane već osušile. To stablo je pre neke godine nanela voda. Bila s proleća velika poplava, pa se Dunav razlio i potopio polja i livade, šume i sela, te iščupao negde natruli hrast, poneo ga na svojim valima i nekako tu, kod našega grada, seknula voda te taj hrast, ko zna iz čije šume, ostao na ledini i sad dobro došao nama, deci, da se tu zbiramo kad smo dokoni i slobodni od škole.

Bilo nas je desetina koji smo svakog božjeg četvrtka i nedelje tu okapali. Tu su nam u blizini bile roditeljske kuće, a u školi smo se nekako združili. Ne može se reći da smo bili najbolji đaci, ali smo bili dobri drugovi. A teško je bilo biti dobar đak kad mi sve slobodno vreme, kada bi trebalo da učimo lekcije i radimo zadatke, provodimo ovde na stablu. Tek što ručamo, tek što ispustimo kašiku, a mi spodbijemo knjige pod mišku, pa hajd' na stablo. Tu se i skupimo pa zajedno krenemo u školu. A kad se vraćamo iz škole, ako je otvoren prozor u kući, bacićemo knjige kroz prozor, a ako nije, uletećemo u kuću, odrezati veliku krišku hleba, baciti knjige, pa sve trčeći na stablo.

Bilo je i takvih koji su koji put došli, a koji put ne, ali nas šestorica smo bili stalni. To su bili: Žika Dronja, Mile Vrabac, Sima Gluvać, Mita Trta, Laza Cvrca i ja. Čeda Brba dolazio je samo nedeljom.

Žika Dronja je bio dosta vredan i uvek je revnosno učio lekcije, ali mu nekako bog nije dao da upamti što uči. On, na primer, nauči lepo lekciju iz zemljopisa i da ga toga časa zapitaš, odgovorio bi ti reč po reč. Ali dok dođe od kuće do škole, a on zaboravi. Jedanput tako profesor mu veli:

– Žiko, ti nisi ni pročitao lekciju?

– Jesam, gospodine, – brani se on – i znao sam je vrlo lepo!

– Pa zašto je sad ne znaš? – pita profesor.

– Zaboravio sam je uz put dok sam došao od kuće do škole!

Zvali smo ga Dronja što je bio nekako sav rasklimatan i sve je na njemu visilo. Njegove ruke i noge nisu izgledale kao da su izrasle iz tela, nego kao da su prišivene, onako otprilike kao kad praviš lutku od krpčića pa joj prišiješ noge i ruke te svaka za sebe klima. Kad trči ili kad igra mete, a tebe sve strah da mu se ruka ili noga ne otkine.

A nije bio samo dronjav nego i brljav kao prasac. Njegove knjige izgledale su kao da su bile u turšiji; njegovi pismeni zadaci izgledali su kao zemljopisne karte, sa ogromnim okeanima na svakoj strani ispisanim mrljama od mastila. On nije pisao samo po hartiji već i po svome licu, po odelu, po košulji. Kad dođe u školu i donese pismeni zadatak, da se čovek čisto uplaši od njega; lice garavo, nos modar, košulja šarena, haljine isprskane kao da je mastilom krečio kuću a ne pisao zadatak. Pa još ako ga natera profesor da se umije, onda zlo postaje gore: razlije mu se mastilo pa izgleda kao molovani đavo.

Mila smo zvali Mile Vrabac, ali ne znam zašto smo ga tako zvali. Imao je, istina, običaj da za vreme časa jednako trpa ruke u džepove, da vadi otud suhe mrvice pa da ih gricka, ali neće biti da smo mu zbog toga dali takvo ime. Pre će biti drugo nešto. Jedanput se vraćamo iz škole, a nama u susret ide jedan sveštenik. Mi mu se svi javljamo i skidamo kape, a Mile baš u taj čas strpao ruke u džepove pa traži mrvice. Sveštenik nas zaustavi pa se okrete Milu:

– Mali, jesi li ti đak?

– Jesam! – veli mu Mile.

– A da nemaš ti slučajno vrapca pod kapom?

– Nemam! – veli Mile.

– Pa vidim, znaš, – kaže njemu sveštenik – Ne skidaš kapu ni svešteniku, pa velim bojiš se da ti ne odleti vrabac!

I eto, od toga časa svi ga okupismo Mile Vribac, pa mu tako i ostade to ime.

Vrabac nije bio najgori đak u razredu, bilo je i gorih. On je čak češće znao lekciju iz hrišćanske nauke ili iz istorije, pa čak je jedanput znao i lekciju iz zemljopisa. Iz svih ostalih predmeta nije umeo ni da zine. Pita ga jedanput profesor Zoologije:

– Zašto ti, Mile, bar jedanput ne naučiš lekciju iz zoologije?

A on mu veli:

– Ne ide mi u glavu, gospodine!

– A meni – veli njemu profesor – ne ide nikako u glavu da ćeš ti moći preći u stariji razred!

Mita Trta je bio vrlo dobar drug i bio je vrlo dobra i mekana srca. Kad pred njim govoriš nešto žalosno, a on se odmah zaplače. Pre neki dan Vrabac dobio jedinicu iz računice, pa mesto da on zaplače, zaplakao se Trta. Toliko ga to ražalostilo što je Vrabac dobio jedinicu.

Trta je mogao biti dobar đak, samo da nije bi lenj. Sve drugo još kako-tako, ali mu je najteže bilo ujutru da se dignu iz postelje. E, lakše bi bilo izvući natovarena kola iz blata; lakše bi bilo pomaći s mesta magare kad se uzjoguni i odupre nogama; lakše bi bilo izneti bure od sto litara iz podruma no Trtu izvući iz postelje ujutru. I nije da neće, hoće on, pa čak pruži jednu nogu, pa pruži drugu, ali ono što je najteže na njemu to ostane u postelji, pa ni maći. Zato su ga sami njegovi u kući zvali Trta, pa je to ime doneo gotovo u školu.

A nije on bio lenj samo pri dizanju iz postelje nego čak i kod razgovora. Moraš kleštima da mu vadiš reči iz usta. Kad mu profesor postavi kakvo pitanje, on se najpre počese, pa onda pogleda sve nas redom, pa pogleda u tavan i tek onda se reši da pogleda profesor u oči i da mu odgovori. Ali ne odgovara onako kao što bi' mi, nego izgleda kao da mu odgovori leže u nekoj dubokoj torbi pa ih traži, traži, traži. I uvek odgovara kratko, jer ga mrzi da dugo govori. Pita ga, na primer, profesor:

– Reci ti meni, Mito, je li Mesec udaljen od Zemlje i koliko?

– Jeste! – odgovori Mita.

– Šta, jeste? – upita profesor.

– Udaljen je! – odgovara Mita.

– Koliko je udaljen? – nastavlja profesor da cedi odgovore od njega.

– Mnogo! – odgovori Mita Trta i tu stane.

Može profesor činiti šta hoće, može postavljati kakva hoće pitanja, može pokušavati na sve moguće načine da mu izmami još koji odgovor, aja, Trta ni da makne. On je ubeđen da je Mesec mnogo udaljen od Zemlje i od toga ubeđenja neće ni za živu glavu da odstupa. Tako i iz hrišćanske nauke. Pita ga gospodin katiheta:¹

– Za koliko je dana bog stvorio svet?

– Šest – odgovori Mita.

– Dobro, – veli gospodin katiheta – a šta je kog dana stvorio?

– Redom – odgovara Trta.

– Pa kojim redom? – pita dalje gospodin katiheta, ali Trta ne odgovara više. On je kazao sve što je znao i on nalazi da je dovoljno kazao. Zašto bi se umarao govoreći dalje?

Laza Cvrca je bio najmanji među nama. Zato su ga valjda i zvali tako. Bio je nekako i najveseliji, umeo je da nas sve naemeje. Umeo je da ide na rukama, umeo je da prebaci nogu oko vrata; umeo je di se iskezi i izbulji oči kao žaba; umeo je pljuvačkom da gađa; umeo je da zviždi kao da ima sviraljku u ustima. Jedina mana mu je bila što je po koji put mucao. A nije mucao kad je ovako s nama razgovarao, umeo je čak vrlo lepo i tačno da priča, ali čim ga u školi profesor prozove, a njemu zapne nešto u grlu i odmah počne mucati.

– Je l' ti to tako od rođenja mucaš? – pita ga gospodin profesor.

– Ne, – odgovara Cvrca – ranije nisam mucao!

– Pa otkad mucaš?

– Otkad sam pošao u prvi razred gimnazije.

– A je l' to tako iz svih predmeta mucaš ili samo iz moga? – pita profesor.

– Ne mucam kad radim gimnastiku! – odgovara Cvrca.

Tako je isto radio i Sima Gluvać. Nije bio gluv kad s nama igra i razgovara, a u školi, kad god ne zna lekciju, a on se pravi gluv. Zato smo ga i prozvali Gluvać. Imali su profesori muke s njime. Oni ga pitaju jedno, a on se pravi da nije čuo šta ga pitaju, pa odgovara drugo, ono što zna. Tako, na primer, pita njega profesor:

– Kaži ti meni, Simo, u kome su veku Srbi primili hrišćanstvo i ko su bili prvi hrišćanski učitelji među njima?

A Sima zapne:

– Kosovska bitka je bila 15. juna 1389. godine na Polju Kosovu. Tursku vojsku je predvodio...

– Stani, stani, ne pitam te to! – nadvikuje ga profesor, a Sima nastavlja još višim glasom – tursku vojsku je predvodio sam sultan Murat, a srpsku vojsku srpski car Lazar. Vojske su se sukobile na reci Labu...

– Stani, brate, pobogu!... – viče profesor, pa se diže sa katedre i šakom mu zapušava usta. – Je l' ti ne čuješ dobro? – pita ga profesor.

– Jeste, ne čujem dobro! – veli Sima.

– Zato, – veli profesor – vidim, ja te pitam jedno, a ti mi odgovaraš drugo. Dobro, idi na mesto!

I tako ti se Sima nekako izvuče. Ali kad je video da mu to dobro prolazi, a on se izbezobrazio pa počeo da preteruje. Pre se bar držao istoga predmeta, pa profesor ga pita jednu lekciju, a on odgovara drugu, onu koju zna, ali sad počeo čak i predmete da brka. Profesor ga pita zoologiju, a on odgovara zemljopis. Pita ga, na primer, profesor:

– Kaži ti meni, Simo, koje se životinje nazivaju kopitarima?

A kako Sima nema pojma o tome, odgovara:

– Naša se država graniči sa istoka Bugarskom, sa severa Rumunijom i Austro-Ugarskom, sa zapada...

Profesor prosto da pobesni i treska knjigom o katedru, a Sima nastavlja.

Razume se da to nije moglo da ide tako jednako; profesorima već dosadilo, a đaci počeli da šapću o tome kako se Sima pravi gluv. A ono što se šapće čuje se kao i ono što se glasno kaže. Dočuli to profesori pa ti jednoga dana uđe u naš razred kao neka komisija: razredni starešina, još jedan profesor i školski lekar. Posedaše, pa pozvaše Simu preda se. Sima kao uvide da mu ovo nešto nije dobro, pa stao pred tablu i sve koluta očima.

– Kako se ti zoveš? – pita ga lekar i to vrlo tihim glasom. Sima uvide da je to zamka, pa pokuša da se izvuče:

– Nisam čuo šta me pitate? – odgovara on lekaru.

– Kako ti je ime i prezime? – pita opet lekar.

– Ima četiri dokaza da je Zemlja okrugla. Prvi je...

– Stani! – viče razredni starešina. Sima se zaustavi pa nas prelete sve očima, kao hteo bi da nas upita je li dobro.

– A kako ti se zovu otac i majka? – pita opet lekar tiho.

– Molim? – opet Sima kao bajagi nije čuo.

– Kako ti se zovu otac i majka? – ponavlja lekar pitanje.

– Ameriku je pronašao Hristifor Kolombo – odgovara Sima.

Profesor i lekar pogledaše se među sobom a tada će razredni starešina šapćući reći:

– Ja mislim da bi najbolje bilo povaliti ga, ovde pred celim razredom, na klupu, skinuti mu čakšire i opaliti mu dvadeset i pet batina, ali tako krvnički da bar mesec dana ne može sesti na stolicu.

I lekar i onaj drugi profesor složiše se s tim, a Sima kad to ču, iako su šaputali, udari u plač.

- Nemojte, molim vas, gospodine!
- Kako, kako, pa zar ti čuješ kad mi šapućemo? – zapita lekar.

Sima se zbuni, ali se brzo izvuče iz zabune.

- Čujem, al' samo na jedno uvo.
- E, ako samo na jedno uvo čuješ, onda ćemo ti udariti samo polovinu batina. Hajde svlači čakšire!
- Jaoj, gospodine, nemojte, evo ovog trenutka pročuo sam i na drugo uvo.
- Pročuo si, je l'?
- Jesam!
- E, pa, deder, reci ti meni kako se zoveš? – ponovi opet lekar šapatom.
- Zovem se Sima Mladenović – odgovori lepo i glasno Sima.
- A kako ti se zovu otac i majka? – opet prošaputa lekar.
- Otac mi se zove Toma, a majka Marija.

Komisija je bila zadovoljna, a zadovoljan je bio i Sima što nije dobio batine, ali je zato, za prevaru svojih nastavnika, bio otpušten iz škole s pravom polaganja ispita, koji ispit on, razume se, nije položio, te sad ponavlja prvi razred. Eto takav je bio Sima Gluvać.

Što se mene tiče, teško je reći kakav sam ja bio, jer su o meni postojala raznolika mišljenja. Jedni su mislili da sam rđav i nevaljao, a drugi su mislili da sam dobar. Tako, na primer, moji roditelji, otac i mati, bili su mišljenja da sam ja nevaljalo dete; moji profesori, i to svi odreda, kao da su se dogovorili, bili su mišljenja da sam rđav đak, a ja lično bio sam opet mišljenja da sam vrlo dobro dete i da sam odličan đak. Jedino što mogu sam priznati to je da nisam voleo školu, i kad sam mogao da se izvučem da ne odem, bilo je to za mene pravo uživanje. Jedanput me zboleo zub, i to me odistinski zboleo i obraz mi se čak nadoo, pa me majka nije pustila u školu. To mi se neobično dopalo, i otada koga god u kući zaboli zub, ja ne odem u školu. Zaboli oca zub, ja ne odem; zaboli majku zub, ja ne odem, zaboli sestru zub, ja ne odem; zaboli brata zub, a ja opet ne idem. Profesori mi, međutim, to nisu uvažili što ja zbog tuđih zuba ne dolazim u školu, nego mi beležili izostanke, i kaznili me. I tako sam ja, ni kriv ni dužan, a zbog tuđih zuba, stradao.

Inače sam bio vrlo mirno i poslušno dete, te ne mogu da razumem zašto sam tako često izvlačio batine. Nije da sam činio neke krivice, nego sve zbog nekih sitnica: ili razbijem prozor, ili razbijem sestri glavu, ili upalim slamu na tavanu, ili se preturim i padnem u korito sa potopljenim rubljem, ili sipam mastilo u slatko od ruža koje je majka iznela da se hladi kad ga je skinula sa vatre. I, eto, sve tako zbog nekih sitnica sam izvlačio batine. A te batine su mi mnogo smetale u napredovanju u školi. Tako, na primer, jedanput me otac istukao pred sam polazak u školu. Razume se onda da nisam znao lekciju. Ko može da pamti lekciju kad izvuče batine. Profesor, dabome, prozove baš mene, jer, to ste svi приметili, profesori nekako namirišu onog koji ne zna lekciju pa baš njega prozivaju. Pita me profesor, a ja čupkam kaput i gledam u tablu. Na tabli ne piše ništa, ali ja opet gledam u tablu, jer gde bih inače gledao. Tek neću valjda profesoru u oči? Pita profesor opet, ali ja ne odgovaram; pita on i po treći put, ne odgovaram.

- Pa ti ne znaš lekciju? – veli profesor.
- Znao sam je, ali me otac istukao pred sam polazak u školu pa sam zaboravio – branim se ja.
- A zašto te istukao, crni sine? – pita profesor.
- Zato što nisam hteo u školu da dođem, a on je hteo na silu da me natera!
- A, tako – veli profeeor. – E pa, sinko, pozdravi svoga oca sa moje strane i reci mu da sam ga ja umolio da te isprebija kao seosku džukelu. Eto, tako ga pozdravi!
- Hoću, hvala!

Eto takav sam otprilike bio ja. A sad znate kakvo je bilo naše društvo koje se svakog bogovetnog dana okupljalo na hrastovom stablu.

II – ČETVRTAK POSLE PODNE

Četvrtkom posle podne tek što ispustimo kašiku o ručku, a mi odmah na stablo. Nemamo škole pa ćemo po podne pa sve do mrkla mraka presedeti i razgovarati se do mile volje.

A četvrtak posle podne nekako je sladak, slađe nam pada nego nedelja. Nedelja je božji praznik, a četvrtak je radni dan, kao i svaki drugi radni dan u nedelji, pa nam to što nemamo toga dana škole izgleda kao da smo zajeli nešto. Istina, profesori računaju da će nam četvrtak posle podne dobro doći da se spremimo iz zadatih lekcija i da izradimo pismene zadatke, ali kad bi' tako radili, ne bi nam četvrtak bio sladak. Našto bi nam onda bio četvrtak, ako moramo i tog dana učiti. Mile Vrabac kaže: »Meni je svaki četvrtak po podne mali Uskrs!«

I kakve ti sve razgovore ne vodimo mi četvrtkom posle podne na hrastovom stablu, kraj dunavske obale. O svemu i svačemu što se kod nas dešava, ili što okom sagledamo, ili što smo čuli ili naučili. Vidimo, na primer, lađu na Dunavu; još je vrlo daleko, tek je samo dim naglašava, i odmah skrenemo razgovor na lađu.

– Šta bi ti voleo, – pita Cvrca Trtu – šta bi voleo, da si lađa ili 'tica?

– Ja bih voleo da sam 'tica, – veli Trta – slobodan sam, letim gde hoću, a lađa je vezana za vodu, ne može da leti.

– Jest, 'tica, al' dođe lovac pa metne u pušku dramlije,² pa nanišani, pa dum... a 'tica zakovrne. A lađu ne može lovac da gađa – veli mu Cvrca.

– Ja bih voleo da sam lađa! – veli Dronja. – Voleo bih zato, brate, što na lađi ima kujna pa kad ogladniš, možeš da jedeš.

– E, baš si glup, Dronjo, – reći će Mile Vrabac – pa ne jede lađa. To mogu da jedu putnici a ne lađa!

I nastavljam tako razgovor o lađi dok nam što drugo ne odvuče pažnju. Praćne se, na primer, ribica iznad površine dunavske i, razume se, odmah ćemo o njoj razgovarati.

– Je li riba brža od lađe? – pita Gluvać.

– Pa brža je, dohome, inače kako bi mogla da pobegne ispred lađe kad na nju naiđe! – veli mudro Trta.

– Al' 'tica je brža od ribe! – tvrdi Gluvać.

– Zašto? – pitaju drugi.

– Pa ima krila, a riba nema krila!

– Pa jest! – kao odobravaju svi.

– A ja bih, i pored toga, voleo da sam riba – veli Gluvać.

– A što? – pitamo ga svi naglas.

– Pa prvo zato što bih mogao da preplivam Dunav i deset i dvadeset puta na dan.

– E, to jeste! – uzvikujemo svi i čisto zavidimo Gluvaću što će preplivati Dunav deset i dvadeset puta.

– A još zbog nečeg voleo bih da sam riba! – dodaje Gluvać, sad već ponosan što oseća da nas je osvojio.

Mi se svi pretvaramo u znak pitanja, i gledamo ga pravo u usta da čujemo šta će reći.

– Kad ne znam lekciju, a ja ćutim kao riba. Kad sam riba, moram da ćutim.

– Jest, al' da si riba, ne bi te primili u školu! – dodaje Cvrca.

Povodom toga prelazimo na razgovor šta bi ko voleo da bude kao životinja.

– Ja bih najviše voleo da budem tigar, – reći će Dronja – pa kad riknem, da dršču profesori od mene. Uh, što bih uživao! Zamisli čas zoologije, pa pita mene profesor: »Znaš li ti, Žiko, šta je to zoologija?« – »Zar ja, tigar, pa da ne znam šta je zoologija. Ja sam zoologija!« – grmnem ja pa škrgutnem zubima i

riknem, a profesor zoologije drekne kao jare kad ga kolju, pa poleti pravo na prozor, razbije ga glavom i skoči dole u dvorište. A ja se popnem na prozor dvema prednjim šapama, pa ja njega onda pitam: »Kažite vi sad meni šta je zoologija?« E, tako bih, vidiš, uživao!

– A bi li koga od nas požderao? – pita Vrabac.

– Tebe ne bih, mršav si ko glista. Ali ovoga Trtu baš bih pojeo s velikim apetitom.

– A što baš mene? – brani se Trta.

– Pa zato što si punačak, kao prasence. I, da znaš, ne bih te požderao takvog kakav si, nego u sosu od kisela mleka.

– E, jesi glup, Dronjo, – smeje se Gluvać – otkud tigar jede svoje žrtve u sosu od kisela mleka. Nego imaš ti, prijatelju moj, da progutaš njega ovakvog kakav je, sa kaputom, košuljom i cipelama.

– Uh, s cipelama! – učini Dronja i pogleda blatnjave cipele na Trti – baš da mu ne gutam cipele.

– A ti, Mile, – pita Gluvać – šta bi ti voleo da budeš?

– Ja? – zamisli se Vrabac. – Ja bih, pravo da kažem, voleo da budem roda.

– Pa jes'! – primetne Gluvać. – Bolje roda nego vrabac.

– Nije zbog toga, – objašnjava Mile – nego onako, voleo bih da budem roda. Vi igrate dole na ulici, a ja sedim gore na odžaku kao car na prestolu i gledam vas odozgo.

– Jest, kao car na prestolu – podsmeva mu se Cvrca. – Kad roda uvek stoji na jednoj nozi! Ne stoji valjda i car na prestolu na jednoj nozi.

– A otkud ti opet znaš je l' stoji ili ne stoji? Jesi li koj' put video cara?

– Nisam!

– E, pa što onda govoriš?

– Al' kako ćeš, to nije lako ceo dan da stojiš na jednoj nozi? – pita Dronja.

– Zašto, brate, – objašnjava Vrabac – kad mi se umori jedna noga, a ja pređem na drugu. A kad dođe jesen, a ja... prr... pr... pr... pr... pa hajd' u Afriku. Odletim u Afriku, pa tamo skinem i kaput i pantalone i legnem na pesak, jer je tamo, znaš, velika vrućina. I dok se vi ovde mrznete preko zime, ja tamo u Africi leškarim na toplome pesku. A kad dođe proleće, a ja opet doletim ovamo da vidim kako ste.

– Bre, pa ti bi to besplatno putovao u Afriku? – uzvikuje oduševljeno Gluvać.

– Besplatno, dabome!

– E, to je divno! – oduševljava se Gluvać.

– Bogami, ne bih mu ja nikad voleo biti roda! – primećuje Dronja.

– A zašto? – pita kao uvređeno Vrabac.

– Pa zato, brate, što moraš da gutaš žabe. Roda se hrani žabama. Nek ide do đavola i ono uživanje što besplatno putuješ u Afriku, kad moram da gutam žabe.

– Nije istina, roda ne jede žabe! – brani se Vrabac, iako se vidi da se i samom njemu zgadilo.

– Jede! – tvrdi odlučno Dronja. – Ja sam svojim očima gledao rodu kraj bare, uzela žabu u kljun, pa dok treneš okom, ona je proguta.

U tome času se lice u Vrapca iskrivi; njemu se učini da oseća žabu u ustima i da mu klizi niz grlo, pa se u jedan mah seti poslednjega razloga da se odbrani od žabe.

– Nije istina, ne jede žabe, jer šta bi jela u Africi? Roda celu zimu provede u Africi, pa neće valjda tamo gladovati?

– Ima i u Africi žaba – veli Dronja s takvim pouzdanjem kao da je proveo vek u Africi.

– Nema! – tvrdi odlučno Vrabac. – Tamo su velike žege, pa isušī svaka bara. Tamo nema bara, a gde nema bara, nema ni žaba.

– Onda u Africi roda guta zmije! – dodaje Dronja, a u Vrapca se iskrivi lice i vidiš lepo kako mu se tog časa smuči.

Ućutasmo svi i svako od nas zamisli Mila Vrapca kako guta zmiiju. Da prekine ćutanje, reći će Cvrca:

- Ja bih, brate, najviše voleo da budem pas.
- Uh, pa da te vežu za lanac – veli sad već pakosno Vrabac.
- Što za lanac? Ja bih bio dresiran pas, pa ne mora da me vežu.
- Ja ne bih voleo da budem pas zbog buva – primećuje Dronja.
- More, kakve buve, stresem se pa popadaju sve buve – brani se Cvrca.
- Ja ne bih voleo nikad da budem pas! – veli Vrabac, sa očitom namerom da svakome pokvari želju, samo zato što su njemu zbog žabe pokvarili.

– To je najbolje! – veli Cvrca. – Živim u kući kao i dosad što sam živeo, a ne kao Gluvać što bi voleo da bude riba pa mora da živi u vodi. A ti, Dronjo, kad bi bio tigar, morao bi da živiš u šumi, a Vrabac kao roda mora celog veka da stoji na jednoj nozi i da guta žabe. Ovako ja kao pas opet ostajem u porodici; jedem sve što jedu moji. Istina, spavam u šupi, ali mogu i u hodniku, ako sam čist. Pa onda lajem na koga stignem i mogu da ujedem koga hoću. Zamislite gospodina profesora istorije. On ima pik na mene i daje mi stalno dvojke, a ja kao pas mogu da imam pik na njega. On i inače ide uvek ulicom zamišljen i zabrinut, kao da je on kriv što je propalo srpsko carstvo na Kosovu. Pa on tako ide ulicom, a ja se zavučem pod klupu i ćutim, pa kad on naiđe, a ja tek: »Hav, hav, hav, hav!...« pa ga ujedem, a on vrisne kao mače kad mu staneš na rep.

- A bi li koga od nas ujeo? – pita Trta.
- Ne bih, ako bih ujeo, najviše bih voleo Dronji da pocepam pantalone.
- A što baš meni? – buni se Dronja.
- Pa zato, brate, što tebi i inače vise pantalone i spadaju ti svaki čas, pa bar da ti olakšam. Eto zašto.
- Trto, reći će na to Mile Vrabac – znaš šta bi ti trebao da budeš?
- Šta? – pita Trta, koji je i inače razmišljao i nikako nije mogao da se seti šta bi on trebao da bude.
- Najbolje bi bilo kad bi ti bio slon!
- Zašto slon? – pita Trta.
- Tako, ne znam zašto, – veli Mile – al' bi najbolje bilo kad bi bio slon.
- A ti? – zapitaće mene Cvrca.
- Ja ne znam, – snebivam se ja, pa mi tek ujedanput padne na pamet – ja bih najviše voleo da budem lokomotiva.

– Ua! – dreknu Vrabac i udari u smeh – pa lokomotiva nije životinja.

– Jeste, brate, zašto da nije? – branim se ja. – Ima stomak i ždere kao svaka životinja; diše, ide, ima oči i gleda, e pa zašto onda nije životinja?

- Zato što nema krvi! – veli mudro Gluvać.
- Dabome, – prihvati odmah Vrabac – ne može da se rodi. Jesi li ti čuo koji put da je lokomotiva olokomotivila malu lokomotivu?

- A šta mislite, – zapitaće Trta – ko je jači, lokomotiva ili slon?
- Jača je lokomotiva! – tvrdi Vrabac.
- Ja mislim jači je slon! – tvrdi opet Trta.
- Istina, more, kad bi se nešto uhvatili ukoštac slon i lokomotiva pa se porvali, ko bi koga oborio? – pita Cvrca.

I onda nastaje duga rasprava i prepirka oko toga. Jedni tvrde da bi lokomotiva oborila slona, a drugi da bi slon oborio lokomotivu. Pa od lokomotive pređemo na razgovor o oblacima, pa onda o lubenicama, pa onda o vešticama, pa o zmajevima, pa o velikom zvonu na Sabornoj crkvi. I tako razgovaramo bez kraja, dok neko ne predloži da igramo mete, te Sima Gluvać izvuče iz džepa loptu od kučine, pa se podelismo u dva tabora i zaigramo poljanom lopte, sve dok ne pade večer.

III – NEDELJA

A nedeljom već drukče biva. Tada među nas dođe i Čeda Brba, jer on je šegrt kod pekara pa radnim danom ne može, a nedeljom porani još u ranu zoru te ga mi, kad dođemo, zatečemo već na stablu.

Čedi Brbi je pravo ime Čeda Barbić, ali jedanput, na pismenom zadatku, on u svome potpisu pojede ono a i potpiše se Čeda Brbić.

Je li, boga ti, Čedo, je l' se tvoj deda zvao Brba? – pita njega učitelj idućeg časa.

– Nije, gospodine! – veli mu Čeda.

– Pa, znaš, vidim ti se potpisuješ Brbić, pa rekoh da ti se nije nešto deda zvao Brba!

Eto, od toga dana ostade mu ime Brba i niko ga drukčije nije zvao.

Bio je naš školski drug, zajedno smo svršili osnovnu školu i prvi razred gimnazije. Kad smo prešli u drugi razred, on je i dalje ostao u prvom, pa i odatle ga isterali te je otišao u pekarske šegrte.

I osnovnu školu on je nekako svršio na jedvite jade. Nije on prelazio iz razreda u razred zato što je nešto znao, nego se svaki učitelj spasavao da mu ne ostane i dogodine u razredu, pa ga gurao na vrat drugome. Jer Čeda ne samo što ne uči sam nego je kadar ceo razred da povuče za sobom, te da sva deca dignu ruke od škole. Bio je prava napast i za učitelje i za drugove đake. Jedanput ga učitelj trećeg razreda baš pitao otvoreno:

– Boga ti, Čedo, što ti dolaziš u školu, što ne sediš kod kuće?

– Pa sedeo bih, gospodine, – veli Čeda – ali majka mi kaže: »Boga ti, Čedo, što ti sediš kod kuće, što ne ideš u školu?« pa ja kao hoću da poslušam majku.

– A šta ti kaže otac?

– Otac kaže: »Biraj, sinko, ja l' škola, ja l' da cepaš drva.«

– A ti?

– A ja izabrao školu, bolje škola nego da cepam drva!

– Pa kad je bolja škola, Čedo, onda što ne učiš? – pita ga učitelj.

– E, kad bih učio, – veli Čeda – onda ne bi bila bolja škola.

Bio je najjači u razredu, svi smo ga se bojali. Ne smeš s njim da se posvađaš, jer odmah te dohvati za gušu, a podmetne ti nekako nogu, pa se pružiš na zemlju, a on ti klekne na grudi. Nosio je uvek i jedan mali nožić u pojasu, pa nam je i njime pretio. I grdno je lagao o svom junaštvu; pričao nam je kako je ovoga oborio, pa onoga oborio. Pričao nam je kako je on kadar gvozdenu šipku da previje rukama; kako je kadar pun akov³ vode da diže zubima; kako su mu nudili tri stotine dinara mesečno plate u jednom cirkusu da se rve. Mi smo znali da laže, ali smo morali da mu verujemo.

A bio je pravedan: uvek je zaštićivao onoga koji je slabiji. Tako jedanput Cvrca prospe staklo sa mastilom na propis nekoga Milete Savića. A Mileta je bio kudikamo jači od Cvrce. Pa on uzme onaj propis i natera Cvrca da ga poliže. Uze siromah Cvrca i poliza onaj propis i nagrdi se po licu kao pravi crnac, ali to Mileti bilo malo pa hoće još i da ga tuče. Tada se Brba isprsi pred Miletu pa mu reče: »E nema, sinko, naterao si ga da ti poliže propis, polizao, pa eto ti! Šta hoćeš više? Vidi njega slabog pa hoće da se tuče: 'ajd udri na mene ako smeš!« I Mileta učuta, ni reči ne reče.

Eto, takav je bio Čeda. Inače, kao đak bio je da bog sačuva. Kad učitelj govori lekciju, on hvata muve ili donese u džepu blato pa pravi kuglice i gađa njima đake; ili donese iglu, pa kad je najveća tišina, a on ubode druga do sebe, pa ovaj vrisne i skoči iz klupe u vazduh kao da ga je feder izbacio.

I da je to samo, ali i druga čuda je činio Čeda. Čuje, na primer, zvonce koje javlja da će učitelj ući u razred, a on ukrade i sakrije i kredu i sunder sa table, pa kad učitelj hoće da ispiše kakvu rečenicu, a on zaviruje levo, zaviruje desno, saginje se iza table, pita redara, a redar mu veli da su sunder i kreda bili do maločas na svom mestu. Uzme učitelj pa pregleda skamije,⁴ pretura nam džepove i nigde sundera i krede.

Pa kad se već zamorio grešnik, a on se okrete Čedi.

– Čedo, neću ti ništa, ali mi kaži pošteno jesi li ti sklonio sunder i kredu?

– Nisam, gospodine! – brani se Čeda.

Posle već, kad mi odemo kući, a famulus,⁵ čisteći razred, nađe u furuni i sunder i kredu.

A jedanput je doneo vrapca u školu. Kako ga je sakrio da niko od nas ne primeti, ni sad ne umem da vam kažem. A ne znam ni kako ga je pustio da niko ne primeti. Sećam se, zadao nam učitelj neku rečenicu da ispišemo. Učitelj stao kod table pa ispisuje, a mi svi poredili na klupe pa prepisujemo. Taman učitelj udari tačku na kraju rečenice i mi svi za njim, a tek vrapac pr'nu iz klupe, pa obleti najpre razred, a zatim počne da se gruva u prozor, hteo bi napolje. Učitelj uzdrhta od ljutine.

– Ko je doneo vrapca? – grmi učitelj.

Svi ćute. Učitelj počne da ispituje je li ko video ko je pustio vrapca. Mi smo svi u duši verovali da je to Čeda, ali nismo mogli svedočiti, prvo zato što nismo videli, a drugo, i da smo videli, ne bismo smeli svedočiti, jer bi nas Čeda posle premlatio.

A jedanput je još nešto gore načinio. Doneo je nekakav prašak. Bog bi ga sveti znao gde ga je nabavio i ko mu ga je dao. Doneo ga, pa dok smo mi za vreme odmora igrali po dvorištu, on posuo po celoj školi između skamija. Svrši se odmor i mi ulazimo svi u svoje klupe, a učitelj seda za sto i počinje da govori o rađanju i zalasku sunca i o stranama sveta. Govori on tako nama, pa zastaje i gleda nas. Ceo razred se češe. I to nije da se češe kao što pristoji počesati se, već svi se iskrivili, drapaju se po nogama, češu se o zadnju skamiju i zavukli lenjire u košulju pa grebu leđa.

– Što se drapaš? – viknu učitelj na prvog na koga mu pade pogled. – Što se drapaš? Nisi se valjda kupao od rođenja?

– Jesam, gospodine!

– Pa što se drapaš?

Učitelj nas grdi tako, pa prilazi skamijama da istegli uši prvome ko se počne drapati, ali tek što pride skamijama, spopade i njega svrab, pa sad da vidiš čuda i nevolje. Ispituje učitelj i drapa se, odgovara đak i drapa se. Naposletku ni sam učitelj nije mogao više izdržati, nego i on uzeo lenjir pa ga zavukao iza leđa i češe se. Kad najzad vide učitelj da više ne može ni on ni mi da izdržimo, raspusti školu i mi veselo jurnusmo kući. Razume se, uz put, gde god smo naišli na drvo ili na kućni ugao, mi smo se češali kao mečka o kamen.

Eto, zato su Čedu učitelji gurali iz razreda u razred, da se spasu napasti. E, ali to je tako nekako i moglo da mu se prođe kroz osnovnu školu, ali u gimnaziji okretoše drugi list. Stegoše Čedu, pa mu ne dadoše da diše. Ostavili ga da ponavlja prvi razred, i nije ni pola godine izgurao ponavljajući, pa ga isteraše iz škole.

Lunjao je tada neko vreme besposlen i pravio trista čuda, te svaki dan zadavao brige ocu i majci. Jedanput ga čak doveo žandarm kući i popretio roditeljima, ako ne pripaze na svoje dete. Tada se oni reše da ga dadu u šegrte. Razume se i tu je bilo povuci-potegni. Neće Čeda u šegrte ili baš i ako hoće, ne ide mu se na svaki zanat. Što god mu otac i majka predlože, a on nađe neku zamerku. Ako mu predlože da ide na obučarski zanat, a on naprći usta:

– Jest, pa da se sav ulepim ćirišom.

– Pa dobro, 'ajde u krojače.

– Ne volim zbog igle; svaki čas se nabodem.

– A kako bi bilo, Čedo, da pođeš u kovače? To je baš dobar zanat.

– Dobar je, samo ne volim zbog čekića. Majstor uvek ima čekić u ruci. Majstor krojač, kad se naljuti, pa fljisne šegrta po glavi, a on to metrom, jer mu je uvek pri ruci; obučar gađa šegrta kalupom, a kovački majstor klepne te čekićem, pa ti prsne lobanja kao lubenica.

Eto tako, svakome zanatu on nađe prigovor. Naposletku složiše se i on i roditelji da pođe u pekare. Voleo je grdno da jede perece, pa mu to nekako bilo primamljivo.

Od toga doba, otkako je otišao u šegrte, Čeda Brba dolazi samo nedeljom među nas, na hrastovo stablo. I toga dana on nam uvek kazuje o svojim podvizima i junaštvima i hvali se i laže užasno, ali se mi svi pravimo da mu verujemo.

IV – AVANTI, GENERALE!⁶

Da vam ispričam jedan nestašluk Čedin koji je, bome, naneo velike štete i nevolje mnogim nedužnim ljudima.

Bio vašar, veliki godišnji vašar, pa se sleglo tu sve i sva. Gmiže narod kao mrav između kola, šatri i gomila espapa.⁷ Ovamo leži po zemlji grnčarija, tamo drvenarija, staklarija, gvoždarija, pa onda čitava brda lubenica i dinja. A šatra do šatre. U jednoj se prodaje platno, belo i šareno; u drugoj gotovo odelo, u trećoj medeni kolači, u četvrtoj perle, dugmad, igle, konci, češljevi i hiljadu drugih siturija. Tamo dalje opet na motkama leži krov od zelenila, a pod njim stolovi – puni naroda, koji pije uz svirku ciganskih svirača; pa do ovog opet krčma, do ove treća i tako redom po nekoliko krčmi pod platnom ili zelenilom. Pa onda šatra gde se gađa nišan iz gluve puške, pa krug obeležen debelim kanapom zategnutim između stupčića, a u krugu tanki štapići pobodeni u zemlju, pa ovi oko kruga bacaju gvozdene koturove, te ko pogodi i kotur mu najaše na štapić, dobija. Dalje tamo vrteška, koju smo zvali ringišpil. Pod velikim, vrlo velikim amrelom, vise drvena kola i konji, pa deca plate, posedaju u kola, ili pojašu konje, zasvira vergl⁸ i amrel počne da se okreće, te nastane kikot, vrisak i dovikivanje onih iz kola i sa konja i ovih što su opkolili ringišpil. Iza ringišpila panorama. Kućica od platna i na ulazu jedan dečak svira u trubu te zbira svet, a jedan mršavko s prljavom košuljom, zgužvanim kaputom i polomljenim cilindrom na glavi ukazuje iz svega glasa kakve se sve veličanstvene stvari mogu videti u panorami: »Bitka na Sevastopolju«, »Požar Moskve 1812. godine«, »Opsada Pariza« i puno još drugih slika. Pa onda cirkus. U njemu jedan dečko koji se prevrće preko glave i previja na vratilima; jedan čovek diže terete, a drugi, sav namazan brašnom, po ceo dan se cereka i svi mu odreda odvaljuju šamare. Iza cirkusa prostrano polje i tu sajam stoke: ovce, koze, krave s teladima i konji koje izjahuju Cigani te prikazuju kupcu njihove vrline. Iza konja, u polju, čitav logor kola. Pod kolima privezan seoski pas, a kraj kola vatra, oko koje čitava porodica onih koji su od jutros ili od juče još stigli, ko zna otkud, a večeras će ili sutra da se vrate. Tu kraj kola oni kuvaju jelo sebi, a u kolima spavaju, te ih tako jevtinije staje.

A gužva i larma i gmiže ona svetina. Cenjka se, nadvikuje, trešte bubnjevi i trube, deru se na sav glas trgovci, te izgleda ti da sve vri i ključa u nekom velikom kotlu, onako otprilike kako će to izgledati u paklu.

Najveću pažnju ovoga vašara privukao je jedan Talijan, i oko njega su se najviše tiskale gomile gledalaca. On je nosio na ramenu jednog majmuna obučenog u generalsko odelo, koje je sam izmislio. Crvene pantalone, a zelen mundir⁹ sa srebrnim dugmadima i crvene paletuške¹⁰ sa srebrnim resama. Na glavi mu crven kalpak¹¹ sa belom peruškom. O bedru mu visi sabljica, a noge mu bose, nema ni čizama ni cipela. I dok mu na ramenu čuči ovaj general, kako ga on zove, dotle na uzici vodi jedno ošišano psetance, a osedlano malim konjskim sedlom sa uzengijama koje vise sa strane.

Talijan stane gde vidi čist prostor i odmah se oko njega skupi gomila. Podvikne nešto talijanski i uniformisani majmun mu skoči s ramena na zemlju pa onda otpočne vojničke vežbe. Talijan mu komanduje, a majmun vrši sve po komandi i gleda nas sve redom i trepće očima. Izvuče sablju iz kanije i maše njome kao da seče neprijateljske glave. Pa onda mu gazda da jednu malu pušku i na komandu vrši sve puščane radnje; metne pušku ispred prsa, radi odavanja počasti, pa je prebaci preko ramena i maršira kao pravi vojnik, pa nišani i sve, sve radi onako kako mu gazda naređuje. Ali najlepši mu je svršetak. Gazda izvede osedlano kuče, pogladi ga pa vikne majmunu:

– A cavallo, generale!¹² – a majmun skoči u sedlo i lepo objaši, pa čak metne i noge u uzengije. Zatim mu gazda podvikne:

– Avanti, generale! – i osedlan pas potrči u krug, noseći na leđima ovog malog generala.

Gazda mu još dovikuje:

– Saluto, generale! – što znači da pozdravi, i on digne jednu ručicu, ispruži prste i nasloni je na vrh kalpaka, pa nas kobajagi pozdravlja vojnički.

Kad tako obiđe pet-šest puta krug, gazda ga skine s konja, uzme mu kapu s glave i da mu je u ruke, te zađe među nas da zbira novac. Neko mu baci paru-dve, neko ne baci, tek opet on zbere ovde, zbere onde, pa mu dobro ide posao.

I Čeda je, kao i mi svi, gledao ovoga generala, i to ne jedanput nego po nekoliko puta, i prva misao koja mu je tom prilikom došla u glavu bila je ta kako će da napravi pakost i gužvu. A čim mu je takva misao došla, odmah je pristupio i da je u delo privede.

Otišao tamo, na kraj vašara, gde su kola. Išao je od kola do kola pa merkao pse vezane pod kolima. Tražio je kakvu veliku ovčarsku džukelu i našao jednu sa repom punim čičaka i pakosnu do zla boga. Jedva joj prišao, ulagujući se i nudeći joj parče mesa, koje je od kuće naročito za to poneo. Kad je uspeo da je opitomi, on je odreši i povede sobom u vašarsku gomilu. Potražio je odmah gomilu sabranu oko majmuna i osedlanog psa, i stao je pozadi gledalaca ne gurajući se u prve redove. Njegova je džukela stalno režala, al' on ju je umirivao. Čekao je nestrpljivo kad će onaj Talijan viknuti: *a kavalo, đenerale!* a zatim: *avanti đenerale!* Čim je Čeda čuo komandu *avanti đenerale!* znao je već da je general krenuo na svome konju i odmah se progurao kroz gomilu vukući ovčarsku džukelu.

I sad nastaje čudo koje je Čeda pakosno predviđao. Ovčarska džukela arlauknu¹³ od besa i skoči, kao poma'nitala zver pa pravo na gušu onoga osedlanog psa, na kome je general jahao. I nastade gužva, vrisak, cika i rusvaj. Jaoj, bogo mili, što se napravi nesreća da ti prosto naiđu suze na oči od žalosti. Konj zajedno sa sedlom valja se u prašini, skiči i previja se, a džukela ga opkoračila i kolje ga. General pod konjem, zaglavila mu se noga u uzengiji, odleteo mu kalpak, skrhala mu se sablja pa pišti kao zmija u procepu, jer ne može da se izvuče. A gazda, Talijan, čupa kose i udara korbačem po džukeli da spase svoje umetnike. Digla se prašina, cika, vriska a gomila tiska se sve veća i digla dreku kao da gori kuća. Jedni viču: »Ua!«; drugi: »Drži se, đenerale!«; treći: »Držite džukelu!« a četvrti ovo, a peti ono. Tek digla se takva dreka i vreva, kao da je nastupio smak sveta. A džukela, konj i general valjaju se po zemlji, i izmešali noge i ruke i glave, pa ne znaš ko je kome rod.

I ujedanput se desi nešto neobično što niko ne bi mogao očekivati. General se nekako izvuče ispod gomile i, da li da pomogne svome prijatelju konju, da li da na taj način potraži spasa sebi, tek on skoči pravo na leđa džukeli, uzjaha je i zagrlji čvrsto oko vrata. I sad tek da si video kakvo se čudo napravi. Džukela, koju ni batine nisu preplašile da napusti megdan, kad oseti generala na leđima, strese se od straha, arlauknu, pa sunu kroz gomilu u divlji trk, i prođe kroz vašar kao tane iz puške.

Lele, kad se sad zatalasa gomila i nastade jedna jurnjava! Ceo vašar kliknu kao u jedan glas: »Avanti, đenerale!« Džukela juri kao poma'nitala, general plegao po njoj i stegao je oko vrata; svet napustio sve, i posao i espap, pa poleteo da gleda čudo i tiska se i dovikuje: »Avanti, đenerale!« Pa kako navalila gomila sve veća, to nastala gužva, guranje i obaranje, vrisak i psovka, pa se napravio jedan urnebes kakav se još nigde i nikad nije desio. Pa u onoj navali i gurnjavi svetina još i ispreturala sve na šta je naišla; pokrhale se i ispreturale tezge sa espapom. Ovamo se rasule staklene đinđuve¹⁴ i češljevi i ogedalca; tamo se prevrnula 'alvadžijska tabla, pa se petlići od šećera valjaju po blatu, a 'alva se umeckala kao nepečeno testo; tamo opet prevrnula se tezga sa medenim kolačima, pa se valjaju po blatu srca sa ogedalcima i stihovima i napravio se uopšte takav polom da te mora srce zaboleti kad pogledaš. Pa malo je to, nego se i stoka usplahirila. Otrgli se konji, pa lete po vašaru, te još veći strah zadaju; jedno magare, kao da mu je ko to naručio, ušlo među grnčariju, pa se razobadalo i čiftetima lupa onu grnčariju, lonce i testije, kao da je pod nadnicu pogođeno da sve polomi, a odnekud naišle i preplašene krave, pa upale u gomilu bostana, dinja i lubenica, i počele da nabadaju lubenice na rogove. I, uopšte, napravio se takav jedan lom i dreka i piska kao da je nastupio smak sveta.

Onaj grešni Talijan što je doša'o da zaradi koju paru, legao na zemlju pa zapeva i čupa kosu. Plače grešnik od muke i od bola, jer ode mu, neznano gde, ceo njegov kapital, sva njegova zarada. A za to

vreme general jezdi na džukeli, izmakao iz gomile vašarske, dočepao se druma pa proleta kraj pešaka i kraj kola koja idu ovamo. Putnici se ustavljaju, gledaju za njim i krste se, jer razumeju još džukelu, džukela kao i svaka druga džukela, ali ne mogu da razumeju kakva je to napast što joj jaše na grbači u crvenim pantalonama, u mundiru sa srebrnim dugmetima i sa paletuškama na ramenima sa kojih vise srebrne rese. Krste se i čude, pa odmahuju ljudi glavom i nastavljaju put.

A kad se Talijan malo pribra od prvog udara nevolje, diže se, poveri jednom žandarmu svoje kuče, pogodi se s nekim Ciganinom, prodavcem konja, te uzjaha jednog golog konja, a za njim pođoše još neki Cigani na konjima, te udariše trkom drumom, u poteru za beguncima.

Pršte kopita, digla se prašina drumom kao da je oblak s neba pao, a džukela, kad je osetila za sobom poteru i čula uzvike, nadala u još divljiju trku. Najzad, kad naiđe drumom jedna veća gomila ljudi i poče uzdignutim batinama da uzvikuje, ne bi li sprečila dalje bekstvo džukele, ova svrnu s druma, udari uz planinu i zađe u šumu. Ali je već i samu džukelu izdala snaga te, daščući teško, isplažena jezika i zakrvavljenih očiju, posrnu najzad i prostre se po zemlji kao puškom pogođena. General se otkači od nje i ogleda levo i desno, pa kad ču uz brdo uzvike i tutanj potere, a on se uspuza uz drvo u šumi i izgubi se međ' granama i lišćem.

Najzad Talijan sa Ciganima stiže do mesta gde je ležala premorena džukela, i kad vide da nema tu jahača, on se seti odmah gde će biti. Zađe od drveta do drveta, i pod svakim izvi glavu, dok ne spazi na vrhu jednoga preplašenoga generala, kako čući na grani i unezvereno gleda na sve strane. Dugo su trajale molbe i tepanja, dugo mamljenje i dovikivanje, dok se general ne oslobodi straha i siđe polako na rame svome gazdi. Talijan i đeneral se slatko zagriše kao braća rođena i pođoše im suze na oči.

Eto i takve je stvari znao Čeda da napravi.

V – MATAMUTA

Kad se ovako kaže Matamuta, svako bi pomislio da je to kakav japanski admiral, čuven još iz rusko-japanskog rata 1904. godine. A nije. Matamuta, to je mutavi Mata, koga sva deca zovu Mata Muta, pa se te dve reči spojile brzim izgovorom, te izgledaju kao jedna reč.

Matamuta je od rođenja nem, ali kažu da je čudo od snage. Bio nam je vršnjak po godinama i ko zna, da je mogao učiti školu, bio bi možda i naš školski drug, a ovako, niko ga od nas i ne zna. On živi u drugom kraju grada i malo se druži s decom, jer ne ume da govori pa izbegava društvo. O njemu samo znamo i čujemo, jer se međ' decom uvek pominje njegovo ime kao neko strašilo. Kad se dvoje prepiru među sobom ko je jači, čuješ tek: »More, što se praviš junak, tebe bi Matamuta za pojas zadenuo!«

Dabome da su priče o junaštvu i snazi Matamutinoj prešle već u bajku. Tako, pričaju deca, kako se Matamuta samo nasloni leđima uz puna kola lubenica pa se odupre nogama, i prevrne kola. Pa onda pričaju kako on uzme kamen težak sto kila i prebaci ga preko kuće, kao što bi neko od nas prebacio mali šljunak. Pa pričaju kako Matamuta uhvati vola za rogove pa mu izokrene glavu kako on hoće. I šta ti sve ne pričaju o njegovom junaštvu i njegovoj snazi. Kažu, ne sme na Matamutu ni odrasli da udare, a kamoli koji njemu ravan po, starosti ili baš i stariji godinu i dve.

Pričaju deca kako se na šest nedelja pred rođenje Matino javio njegovoj majci u snu arhangel Gavriilo, pa joj rekao:

– Ženo, bog će te obdariti muškim čedom, pa me je poslao da te nešto pitam. Bog ne može jednome svome stvoru podariti sve darove, a drugome ništa, nego svakome čoveku po jedan dar, a on neka se posle u životu stara da pribavi ostale darove. Zato, vidiš, ja i dolazim da te zapitam, ženo, šta želiš da Gospod tvome sinu podari: pamet ili snagu?

– Hvala Gospodu na svakom daru, – odgovori Matina majka – ali ako ja biram, ja bih više volela snagu. Šta će mu pamet da ga muči, neka mu da snagu da se može probijati kroz život. Ja znam mnoge ljude koji su zbog velike pameti patili, a niko nije patio kome je bog podario veliku snagu!

Tako reče žena, pa tako i bi. Bog Mati nije podario pamet, ali nije mu podario ni jezik, jer jezik je zato dat čoveku da svoju pamet rečima iskaže, a kad, pameti nema, našto mu jezik da ludosti kazuje.

Eto tako je Matamuta došao do velike snage. Tako bar deca pričaju, iako niko od nas nije poznavao Matamutu.

A često smo o njemu razgovarali, naročito kad nije bio među nama Čeda Brba, jer on nije voleo da razgovara o njemu. Hvalio se uvek i sam da je junak, pa mu nekako bilo nemilo da se o većem junaku govori u njegovom prisustvu.

Jedanput, sećam se, bilo je to u nedelju posle podne, pa Čeda priča nešto o svom junaštvu. Laže, razume se, ali se mi svi pravimo da mu verujemo.

– Prekjuče – veli nam on – naišao jedan ribar, veliki, snažan, razbarušene kose, a šake mu kao lopate. Ja bio sam u radnji, a on svratio da kupi lepinje. Baci mi pare za jednu a uze dve.

»Hej, more, ti uze dve!« velim ja njemu.

»Pa dve sam ti i platio!«

Pa tako reč po reč te udarismo u svađu. On poteže šaku da me udari, a meni zaigra srce i udari krv na oči pa skočim na njega i dočepam ga za gušu. A on viknu:

»Jaaj, puštaj!«

»Ostavi jednu lepinju pa da te pustim!«

On baci lepinju a ja ga izguram na vrata. Da nije ostavio lepinju, udavio bih ga.

Svi se divimo kobajagi, a Cvrca će tek reći:

– A da li bi, Čedo, mogao tako da ščepaš za gušu i Matamutu?

– Šta, Matamutu? – zbuni se kao malo Čeda. – Kakav Matamuta, to se samo tako, priča. Šta imam ja da se bojim Matamute?

– Pa znaš, kaže se za njega da je mnogo jak! – dodaće Gluvać.

– Ama šta jak? – kao brani se Čeda. – Ne bojim se ja njega!

– On prevrne kola puna lubenica – dodaje Dronja.

– Pa mogu i ja!

– Ali on... – zinu da kaže nešto Vrabac.

– Neka mu ne da bog da se sretne sa mnom, – isprsi se Čeda – a ja bih njemu pokazao, pa ga više ne bi hvalili kao junaka.

– Je l' istina bi smeo da se uhvatiš s njim? – pita Cvrca.

– Što da ne bih smeo; to su samo priče da je on jak. Hajde, je l' ga ko video od vas, je l' ga ko zna?

I, odista, niko od nas nikad nije video Matamutu, nego smo samo slušali o njemu.

– Pa pozovi ga na megdan – predlaže Gluvać.

– Što imam ja njega da pozivam, nek on mene pozove. Nek dođe ovamo, pa ćemo da se ponese. Evo ovde, na ovoj poljani, pa svi da budete svedoci.

– A, neće on ovamo – veli Vrabac. – Kažu, on nikad ne silazi u varoš; sedi tamo nakraj varoši. Nem je, pa neće da ga prime na zanat, nego radi s ocem baštovanluk, a kad nema posla, po ceo dan sedi pred kućom, pa čik mu ga prođi kraj njegove kuće ako smeš.

– A što ja da prođem kraj njegove kuće? – brani se Čeda.

– Pa jest, jak je! – reći će Vrabac, a na te reči Čeda planu i udari se po grudima.

– E, ne bojim ga se, pa eto ti! – viknu on. – Evo, hajde pođite vas dvojica sa mnom kao svedoci. Idem tamo da ga izazovem, nek vidi on ko je Čeda Brba, pa nek se ne hvali više.

I diže se da pođe.

– 'Ajde, pođite sa mnom vas dvojica! – okrete se on Vrapcu i Cvrca.

– Što ćemo ti mi? – uze da se brani Cvrca.

– Tako, pođite, hoću da imam svedoke.

Vrabac odmah pristade, a Cvrca kao da ovaj poziv nije bio vrlo mio. Bojao se, valjda, ako se Matamuta razjari, može da potegne te da izmlati i svedoke.

– Nemoj ti ništa da se bojiš, pođi kad ti kažem! – podviknu mu Čeda kad vide da se Cvrca koleba.

I pođoše, a mi ostadosmo na stablu, strepeći šta li će, bože, sad da se desi.

– More će da ga smlavi Matamuta! – tvrdi Trta.

– E, pa nemoj tako da kažeš – drži mu stranu Dronja. – Ne bi Čeda bio tako hrabar kad bi ga se bojao.

– Ama, slušaj, – brani Trta svoje mišljenje – zar od Matamute cela varoš ima strah, pa sad Čeda Brba da ga nadjača?

– Pa cela varoš ima strah, ali, eto, Čeda nema strah!

I dok mi tako brinemo, Čeda Brba, Mile Vrabac i Laza Cvrca idu polako tamo na kraj varoši, gde se već prostiru duga polja i bašte zasađene povrćem.

U početku Čeda im priča kako će da postupi:

– Staću pred Matamutu pa ću ga upitati: »Jesi li ti Matamuta?« a on će mi odgovoriti: »Jesam!«

– Neće! – veli mu Vrabac.

– Zašto neće?

– Zato, brate, što je on nem pa ne ume da govori. Kako može da ti odgovori: Jesam?

– Pa dobro, – veli Čeda – ako ne može da odgovori, a on će da klimne glavom, a to ti je to isto. Pa kad on klimne glavom, ja ću mu reći: »Ja sam Čeda Brba i došao sam da te zovem na megdan, da se junački ogledamo, jer ti mi se mnogo hvališ tvojim junaštvom, pa hajd' da vidimo ko je veći junak.« Eto, tako ću da mu kažem.

– A on skoči na tebe! – veli Vrabac.

– Skoči jest, ali skočim i ja na njega!

To tako Čeda priča dok su bili daleko, a što su se više približavali kraju varoši, on nekako sve tanje i tanje priča. Veli:

– Ne kažem, možda je junak. Da nije junak, ne bi se o njemu toliko govorilo; ali i ja sam, brate, pa videćemo ko je bolji!

Kad se još više približiše, a Čeda veli:

– Najbolje bi bilo da ja njemu priznam da je junak, a on meni da prizna, pa da se i ne tučemo. Pa jes', zašto bambadava da se tučemo?

Kad se sasvim približiše, a Čeda stade i pljesnu se po čelu.

– Ao! – veli – eto!

– Šta je? – pitaju ga u jedan glas Cvrca i Vrabac.

– Zaboravio sam što je najvažnije!

– Šta to?

– Zaboravio sam da namažem mišice zejtinom. A to, upamti, nijedan junak neće izaći na megdan dok ne namaže mišice zejtinom. Kad to uradi, niko mu ne može ništa.

– Pa znam, – veli Vrabac – ni Matamuta neće namazati mišice, pa ćete opet biti jednaki.

– Otkud ti znaš da neće?

– Pa zato, brate, što se on ne nada da ćemo mi doći!

– Ne nada se, pa jeste, – veli malo zbunjeno Čeda Brba – ali takvi kao on drže kutijicu sa zejtinom u džepu, pa čim ga pozoveš na megdan, a on se namaže, pa eto ti!

– Pa šta ćemo sad! – pita Cvrca.

– Ja mislim, braćo, – veli Čeda – da se sad vratimo, pa iduće nedelje da ja još u ranu zoru namažem mišice zejtinom, pa čik mu ga onda nek primi megdan ako sme.

I tako se oni vratiše, a od megdana ne bi ništa. Posle smo o tome mnogo razgovarali, naročito preko nedelje, kad Čeda nije bio među nama. Jedni su mu se podsmevali, drugi su ga branili, tek samo o tome smo i ni o čemu drugom razgovarali cele te nedelje.

Kad svanu druga nedelja, a Čeda dođe među nas, nešto malo kasnije nego obično i povezane glave.

– Šta je to? – povikasmu mi svi.

– Ja, u ime božje, podelih megdan! – reče on ponosito.

– S kim? – pitamo svi u jedan glas.

– Pa sa Matamutom.

Posle nam poče pričati nadugo i naširoko. Veli, probudio se jutros rano, pa rekao sam sebi da neće među nas doći dok ne svrši sa Matamutom, pa makar glavu izgubio. Namazao mišice zejtinom pa krenuo tamo, na kraj varoši, gde su one poslednje kuće.

– Matamuta – priča dalje Čeda – sedi pred vratima, a ja njemu prilazim, stanem pred njega pa ga pitam: »Jesi li ti Matamuta?« On me pogleda pa klimnu glavom. »Dosadio si mi«, velim ja njemu, »hvalom kako si ti velik junak i kako se nikoga ne bojiš, pa sam došao evo da se ogledamo!« Matamuta skoči na noge, priđe mi prsa u prsa i pogledasmo se u oči, kao dva razjarena tigra. Ja ga onda gurnuh laktom da makne od mene, a on se vrati pa gurnu mene. Ja se raspalih pa skočih na njega kao lav, a on riknu pa na mene. Jaoj, da si video kad se uhvatismo ukoštac, pa zaljulja on mene da me obori, zaljuljah ja njega; ponese on mene, ponesoh ja njega; škrguće zubima on, a škrgućem i ja. Pa se nosimo tako, nosimo se; niti on može mene da savlada niti ja njega.

Mi svi prestali da dišemo i slušamo kazivanje Čedino i svima nam kao pred očima slika Kraljevića Marka i Muse Kesedžije kako dele megdan. A Čeda nastavlja:

– A skupila se gomila dece, otud iz onog kraja, načetila se oko nas i svi skoro drže stranu njemu, tek pogdeko meni. Viču, deru se: »Drž' se, Matamuto!« »Ne daj se, Matamuto!« A to njega još više hrabri, pa

pribra poslednju snagu i uzdiže me od zemlje, a meni poklecnu jedno koleno te posrnuh. Sva ona deca što se iskupila oko nas kliknuše: »Živeo Matamuta!« A mene to još više razjari: »Čekajte, čekajte, deco, videćemo!« Pa pribrah ja poslednju snagu, zakrvaviše mi oči, škrgutnuh zubima, pa ga dohvatih oko pojasa pa bum! Pade Matamuta na zemlju, a ja skočih; pa mu klekoh kolenom na grudi. Mumla on kao medved, jer ne ume da govori, spopala ga pena na ustima i vidiš mu iz očiju, da može, pojeo bi me. Ja ga dočepah za gušu da ga davim, ali on u tome trenutku nađe rukom jedan kamen, pa mene grunu kamenom u čelo, te me zakrvavi i pomodre mi oko. Eto, to ti je to što sam sad vezao, metnuo sam, znaš, malo luka da mi splasne otok. A kad me udari, mene to još više raspali, pa uzeh da ga davim i on već poče da krklja.

»Priznaješ li da sam veći junak?« pitam ga ja, a on ćuti.

»Priznaješ li da sam veći junak?« pitam ja opet njega, opet on ćuti.

»Pitam te po treći put, priznaješ li da sam bolji junak od tebe?«

On već nemade kud, vide da sam ja rešen, ako i sad ne prizna, da mu razbijem nos i zube, pa klimnu glavom kao da bi hteo reći da priznaje. Tada ga ja pustim, dignem se, digne se i on, pogledasmo se još jedanput oči u oči, i ja mu tad rekoh:

»Upamti mi ime, ja se zovem Čeda Brba!«

Pa, pođem ovamo u varoš, a ona se njegova deca okupiše oko njega i niko mi ni jednu reč ne reče.

Čeda završi priču, pa nas sve redom pogleda.

– Eto, braćo, – dodade – tako sam ja pobedio toga vašeg čuvenog Matamutu.

Mi svi ćutimo i gledamo u zemlju, a on, kad vide to, dodade:

– Dede sad, ‘ajde rec’te ko je veći junak, ja ili Matamuta?

Mi smo se svi divili, a on je uživao.

Sutradan, u ponedeljak, Cvrca je odnekud saznao za ono što je Čeda vezao čelo i što ima modricu na oku, da ga je to jutro gazda strašno isprebijao, jer je bio ukrao dve perece, i da Čeda nije ni video Matamutu. Mada nam je svima bilo jasno da će to biti prava istina što je Cvrca saznao, ipak smo se pravili da verujemo Čedi kad god nam se, zatim, hvalio svojim junaštvom i megdanom sa Matamutom, i uvek smo s pažnjom slušali njegovu izmišljenu priču o tom megdanu, koju je on bezbroj puta ponavljao.

VI – POSLE POBEDE

A otada se Čeda još više osili. Posle pobeđe nad Matamutom, u koju je on već i sam počeo da veruje, on nam ni o čemu drugom nije govorio do o svome junaštvu.

Jedne nedelje, kad dođe ujutru rano, on nam reče:

– Ja, bome, svrših sa svojim gazdom.

– Kako svrši? – zapitasmu.

– Tako, napustio sam ga. Otpasao sam sinoć kecelju pa mu rekao: »Evo ti, majstore kecelja pa traži drugog šegrta!«

– A zašto, bolan? – zapitaće ga Dronja.

– Pa tako, brate, potegao da me udari, a ja ti se isprsim pa mu viknem: »Ne udari ako ti je život mio!« Pogleda me on pa vide da sam zakrvavio očima, te me ostavi na miru, a ja otpasah kecelju pa mu je dadoh. A pravo da vam kažem, i nije to posao za mene da sedim tamo uz naćve, pa da mesim perece, kao žena.

– Pa jes’! – kao odobravamo svi.

– Za mene je neki zanat, onako, gde treba snaga. Na primer, potkivač, pa konj besan, a treba da se potkuje, a ja ga dočepao za nogu, stegnem, pa nek vrdne ako može.

– Pa je l’ ćeš da ideš u potkivače? – pita Trta.

– Neću!

– A što?

– Pa može koji put da se ritne konj pa da mi razbije glavu!

– Mogao bi ti da budeš kovač, pa gvozdenu šipku ne bi morao da mećeš u vatru i da je previjaš, nego da je uzmeš pa previješ na koleno – veli mu Gluvać.

– Ne volim ni taj zanat; tri godine dok si šegrt ti samo duvaš u mehove. Nije to da kažeš dan i dva, nego tri godine duvaš u mehove.

– Pa dobro, na koji zanat misliš? – pitamo ga nas dva-tri.

– Pravo da vam kažem, ne mislim ni na kakav zanat. Meni da mi je nešto onako...

Svi se počesmo domišljati šta li bi to »onako« bilo zgodno što bi Čedi Brbi pristajalo, ali se ne domislismo. Jedino Gluvać što reče:

– Kad bi nešto stupio u vojsku?

– Ja se poznajem s jednim kaplarom, – reći će Čeda – pa on meni kaže: »Ti, Čedo, kako si jak i kako si junak, kad bi stupio u vojsku, daleko bi doterao.«

– Pa što ne ideš? – pitamo svi.

– Kad bi mi dali odmah za majora, ja bih išao, – veli Čeda – al’ ovako... da se ja teglim, da se egzerciram,¹⁵ da marširam, da raportiram nekoliko godina neću, mrzi me!

Zatim ućutasmu nekoliko trenutaka i svi smo verovatno u tom času zamišljali Čedu u majorskoj uniformi, dok on tek prekide ćutanje, pogleda nas sve redom, pa će reći:

– Ja sam, braćo, rešio da idem u hajduke.

Mi se svi zgranusmo. Slušali smo o hajducima strašne stvari. Kazivali su nam da su to zli ali hrabri ljudi koji se odmetnu od vlasti, uzmu pušku pa odu u planinu i onda čine okolini razna zla dela. Presreću na drumu putnike pa ih pljačkaju; udaraju noću na kuće bogatih seljaka pa ih robe i, uopšte, svojom svirepošću i zločinima postaju strah i trepet okolini.

Vlasti ih gone, dižu se velike potere i hajke za njima, ali im teško mogu dosaditi, jer oni u planini znaju sve staze i bogaze, sve pećine, šuplja stabla i svaki kutak gde se mogu sakriti. A i pomažu ih pojedini seljaci, prikrivaju ih pod svoj krov ili im prokazuju kad se digne potera za njima, te za vremena

izmaknu. To ljudi čine ili iz straha za svoj život, ili što su ubogi siromasi, a hajduci hoće često da štite sirotinju, jer od nje i inače nemaju šta da pljačkaju.

U ono doba kad sam ja bio dete, a to je tako davno bilo, bilo je mnogo hajduka. Vlast, dabome, ne može svakome ugoditi, te čim koga stegne i kazni za kakvo zlo delo, on to smatra za nepravdu, i, da bi izbegao kaznu, odmeće se od vlasti i odlazi u planinu, u hajduke. O tim hajducima su se među nama, decom, pričale raznolike priče; te kako ih kuršum, tane iz puške, ne bije; te kako su kadri boriti se sa najvećom vojskom; te kako presretnu bogatog seljaka, koji je pljačkao sirotinju, otmu mu novac i vrate onima od kojih je ovaj opljačkao; te kako oni daruju i manastire i neće nikada dirnuti u imanje tih svetinja, nego još ako to ko drugi učini, a oni ga gone. I puno, puno takvih priča.

Sećam se jedne takve priče, koja nas je kao decu tada zanosila. Bio neki Đurđić hajduk, ne znam u kom okrugu; gonili ga, gonili i nikako da mu dosade. Jednoga dana dođe u taj okrug novi načelnik, pa prve mu reči behu: »E, vala, neću trenuti okom dok Đurđića ne uništim. Poći ću sam lično u poteru za njim, hoću da se pogledamo oči u oči!« Tako načelnik popretio, pa se ta njegova pretnja čula i prepričavala svud redom. Jednog dana dođe k njemu u kancelariju jedan seljak da se žali na kmeta. Primi ga i saslušaj ga. Žali mu se seljak kako ima jednu kravicu kojom hrani decu, pa kmet hoće da mu je uzme za porez. On jeste dužan porez, priznaje to, ali ako može da odradi, odradiće; a ako ne može, da ga kmet počeka za porez. Bi načelniku žao kad pomenu da mu kravica hrani decu, pa bi rad bio da mu pomogne, te ga pita kako mu je ime i prezime i on mu odgovara, a načelnik beleži. Pita ga i iz kog je sela i kad mu seljak reče kako mu se zove selo, a načelnik će na to:

– U tome tvome selu ima mnogo nevaljalih ljudi. Ja čujem da oni prikrivaju hajduka Đurđića i nose mu hranu u planinu?

– Pa ima, gospodine, ne mogu da kažem da nema, ali nisu to zli ljudi nego od straha čine tako.

– A znaš li ti Đurđića?

– Pa znam ga, gospodine, vid'o sam ga ko što sad tebe gledam.

– Da ti nije dolazio u kuću?

– Nije, gospodine, ne bi imao u mene gde ni zanočiti, puka sam sirota. Nego jedno jutro, u ranu zoru, ja muzem kravicu, a prođe jedan naoružan čovek pa se zaustavi na mom plotu i reče: »Bi li mi, dobri čoveče, dao jedan gutljaj mleka, putnik sam, pa sam se izmorio?« A ja mu dadoh, zašto ne, putniku i namerniku valja uvek ponuditi. On ispi iz vedrice nekoliko gutljaja, pa vraćajući mi vedricu reče: »Hvala, i znaj da si napojio Đurđića hajduka!« I ode tako, a ja ostah gledajući za njim.

– Što nisi odmah javio kmetu?

– Javio sam, odmah sam javio.

– Slušaj! – reći će načelnik. – Kad stigneš u selo, javićeš se kmetu i reći mu moju poruku da ću ja ovih dana možda krenuti u poteru za Đurđićem.

– E, hvala ti, gospodine, kao bogu, te ako da Gospod bog da nas oslobodi straha, da danemo i mi dušom.

– Reći ćeš kmetu, pošto ti poznaješ lično Đurđića, da i tebe povede u poteru.

– Hoću, gospodine, kako da neću!

I seljak se diže, zablagodari načelniku i ode. Ne prođe ni pun sat, a načelnik dobi parče hartije, jedan iscepan kraj novina i na čistini po kraju ispisan. Pisalo je od reči do reči:

»Želeo si da se pogledamo oči u oči i zato ti dođoh na noge te da se upoznamo. Ja sam bio onaj seljak s kravicom koja mu hrani decu. Čekam ovih dana tvoju poteru.«

Potpis: »Đurđić hajduk«.

Badava je načelnik siktao od besa, badava je raspitivao ko donese onu cedulju, badava je uzbunio svu policiju i svu varoš, od Đurđića nigde ni traga, kao da je u zemlju propao.

Eto, takve su se priče pričale među nama, tadanjom decom, i razume se da su nas te priče zanosile, i taj Đurđić izgledao nam je kao neki čarobnjak. Strah i trepet od njega je bio tako veliki, priče i bajke o njemu su bile tako mnogobrojne, da nije nikakvo čudo što je Čeda poželeo da bude hajduk kako bi bio strah i trepet celoj okolini, pa čak i Matamuti, kojega nikad u životu nije video, koji mu ništa nije skrivio, ali kojega je, iz urođene zavisti, mrzeo iz dna duše. On je sasvim zaboravljao da je hajduk običan zločinac, kojega mora goniti i ljudska i božja pravda; njemu je to sporedno, njemu je glavno da pred pomenom njegovog imena zadržće i Matamuta i njegov majstor, pekar, koji ga je zbog dve perece istukao.

Kad reče da hoće u hajduke, a mi se svi unezverismo, pa niko ni reč da progovori. Nije ni čudo, već sama reč hajduk bila je za nas strašilo, a kamo da vidimo očima hajduka.

– Zašto u hajduke? – jedva se odvaži prvi da prošapće Trta.

– Zato, brate, što hoću svi da zadržćete kad se pomene ime Brba. Hoću da zadržće moj majstor, hoću da zadržće Matamuta, hoću da zadržće načelnik okružni, hoću da zadržću profesori gimnazije, hoću da zadržće opštinski nadzornik na pijaci.

Zašto mu je trebalo da zadržće majstor, to znamo; znamo i za Matamutu. Načelnik okružni trebalo je da zadržće reda radi, jer je vlast; profesori gimnazije trebalo je da zadržću, jer su ga jednoglasno isključili iz gimnazije, ali zašto je imao da zadržće opštinski nadzornik na pijaci, to nikako nismo znali. Osim, ako mu je koji put opalio šamar kad se movao po pijaci.

– Pa tek čuješ jednoga dana, – nastavlja Čeda svoje kazivanje – jedan seljak bio kod načelnika okružnog pa mu kaže kako ima kravicu koja mu hrani dečicu. A načelnik okružni njemu. »Izol'te, sedite!« A kad on ode, tek mu dođe ceduljče i na njemu piše: »Hajduk Brba!« pa nastane strah i trepet u varoši. Ljudi zatvaraju dućane i beže kućama i uz put samo šapću: »Brba u varoši! Brba u varoši!«

Nas prođe kao neka jeza, iako znamo da je to Čeda i da je eto tu, među nama, i da su to samo reči, prazne reči, pa ipak nas prođe neka jeza.

– Pa dobro, Čedo, kako ti to misliš da ideš u hajduke? – zapitaće najzad Vrabac.

– Kako? – učini Čeda. – Tako, brate, sakupiću čet, pa u planinu.

– A koga ćeš da uzmeš u čet?

– Koga? – zapita Čeda, pa nas sve redom premeri pogledom. – Pa eto vas. Nećete valjda da ostanete kao kukavice ovde, nego ćete poći sa mnom.

Svi se zbunismo i počesmo ispod očiju da se pogledamo. Niko od nas do toga trenutka nije ni sanjao da mi treba da budemo hajduci koji će s Čedom poći u planinu. I nastade jedan tajac, niko ni reči ne govori niti diže glavu.

Čeda vide da smo se zbunili, pa podviknu:

– Pfu, kukavice jedne! Zar nema međ' vama ni jednoga junaka, koji je kadar poći sa mnom u hajduke?

– Evo ja ću! – kliknu Cvrca.

Nama se svima prevrte. Cvrca, najmanji među nama, najslabiji, i, ako ćemo onako iskreno, poznat kao kukavica, pa otkud sad on da se pokaže tako odvažan i pre svih ostalih da pristane u hajduke.

– Otkud ti? – zapitaće ga Gluvać.

– Pravo da ti kažem, – reći će Cvrca – dosadilo mi kupanje kod kuće. Svake subote dočepa me majka, pa me strpa u kadu, nasapuna kao da će celog da me brije, pa me trlja i gnjavi me. Ne mogu više. Koliko puta sam kazao sam sebi: »Pobeći ću od kuće samo zbog toga kupanja.« I eto, braćo, zbog toga idem u hajduke.

Dronja se slatko nasmeja, a Brba mu strogo podviknu:

– Ne sme se, more, da ti ne presedne! Kako se možeš smejeti Cvrci kad je on bolji junak od tebe?

– Zašto bolji? – kao buni se Dronja.

– Pa eto, on jedini pristaje u hajduke!

– Nije istina, evo pristajem i ja!

– E, to je drugo! – reče Čeda i mi svi počesmo da se divimo Dronji, kao što smo malopre Cvrći.

– Pristajem, jest, – uze sad Dronja da se busa u grudi – i to ne zato što me kupaju, nego zato što hoću da sam hajduk.

Čeda priđe Dronji i pruži mu ruku, te se rukovaše kao dva junaka.

– A je li, Čedo? – zapitaće Trta.

– Šta?

– Mogu li ja da odem u hajduke pa da otud, iz planine, napišem pismo načelniku: »Ako mi profesori poprave beleške, predaću se vlasti, a ako neće da mi poprave, ostaću i dalje hajduk.«

– Budalo jedna, – reći će Čeda – pa kad si hajduk, šta će ti dobre beleške? Ko ima dobre beleške taj ne ide u hajduke!

– Pravo kažeš! – odgovara Trta, ali još uvek kao razmišlja.

– A šta ti razmišljaš – zapitaće Čeda obraćajući se Vrapcu.

– Pa ja kao mislim da pitam večeras oca i majku, pa ako mi oni dozvole, a ja da idem s tobom u hajduke.

– E jesi glup, Mile! Čudo ne kažeš još i da pitaš načelnika okružnog?

Obrati se Čeda i svima nama ostalima, pa nekako svi kao vrdamo, niko da pristane bar onako odjedanput kao što je Cvrca pristao. Gluvać čak veli:

– Pravo da ti kažem, Čedo, nije da kažem da se bojim, ali nešto se mislim: kod kuće imam krevet, a tamo u planini ne mogu da imam krevet; pa onda ja, brate, volim knedle sa sirom, a ko će tamo da mi pravi knedle sa sirom?

Vide Čeda da to ne ide baš tako glatko, pa će se okrenuti i reći nam:

– Znaćte šta, braćo. Ja ću da vam ostavim dvadeset i četiri sata na razmišljanje. Danas je sreda, a sutra posle podne ionako nemate škole. Dođite ranije ovamo, a noćas promislite dobro, pa da mi sutra odgovorite. Samo, upamtite, teško onom ko makar jednu reč o ovome kaže kome! Kad se dočepam planine, prvo ću se njemu osvetiti!

VII – HAJDUCI

Nisu danas hajduci ono što su bili nekad, u našoj prošlosti. Sad se u hajduke odmeću zli ljudi, koji učine kakav zločin pa bi hteli da izbegnu kaznu, ili oni kojima je teško poštenim radom da teku sebi sredstva za život, pa hoće to da postignu haranjem i pljačkom, ne prezajući ni od zločina. Priča se kako hajduci, ovi današnji, hoće pogdekad da pomognu i zaštite sirotinju. To nimalo ne može ublažiti rđavo mišljenje o tim ljudima, koje svaki čestiti čovek mora imati. Ako i pruže paru siromahu, krvava je to para, nije blagoslovena, jer je zločinom stečena. Velikodušnost njihova prema sirotinji ne može pokriti njihove grehe, niti im oprati ruke od zločina.

A nekada je to drukče bilo. Nekada su hajduci bili naš ponos, naša odbrana i naša uteha. Nekada su se u hajduke odmetali odvažni ljudi da brane svoju kuću, svoje selo i ceo svoj narod.

Bilo je to u zlo doba, u doba kad je naš narod robovao, patio i stradao. Tada su turski zulumčari¹⁶ zalazili u narod i pljačkali, otimali i poslednji zalogaj hleba; mučili ogolelu sirotinju pa i ubijali nezaštićene. Nisu oni otimali samo novac već i stoku, i plod, pa čak i decu, te ih odvodili u daleke zemlje, gde su ih na trgovima prodavali kao običnu stoku ili ih prevodili u svoju veru, te ih odrođivali od svojeg doma i od svojeg naroda.

Pesma ovako opeva to tursko doba:

Srbin seje, a Turčin požnjeva;

Srbin gaji, a Turčin uživa;

Srbin radi, a Turčin se sladi;

Srbin rodi, a Turčin odvodi,

Srpska zemlja, turski spahiluci,

Srpska deca, turski zatočnici,

Srpske sablje o turskim bedrima,

Srpske toke¹⁷ na turskim nedrima...

Eto, u to doba jada i nevolje srpskog naroda, kada je zlo prevršilo meru, šta je ostalo ljudima no da se oružani odmeću u planine i otud oružjem brane od turskog nasilja? A da bi se mogli braniti i svoje selo i svoj mal¹⁸ odbraniti, zbiralo ih se po dvadeset i trideset, udruživalo se, obrazovalo čete, a četa birala starešine, koje su se zvale harambaše.¹⁹ Te odmetnike Turci su nazivali hajducima.

Hajduci su Turcima, naročito onim zulumčarima, velike jade zadavali, jer u hajduke su odlazili samo hrabri ljudi, oni koji su odlučili metnuti glavu u torbu, oni kojima je dojadilo živeti, pa hoće, pre no što će poginuti, svoju smrt skupo da iskupe i da se osvete nasilnicima, koji su im zlo činili, njima ili njihovoj kući ili selu ili uopšte narodu.

Ti hajduci postali su zaštita narodu. Ako je kakav zulumčar i hteo udariti na koje selo, pribojavao se osvete hajduka, ako je ipak udario i opljačkao selo, nije prošlo mnogo dana a njegovi su konaci buktali u plamenu, ili je zulumčar bio sačekan zasedom hajdučkom te je ubijen i opljačkan.

Badava su turske starešine pokušavale da gone hajduke, nisu im nikada mogle dosaditi. Oni su poznavali svaku stazu, svaki hrast, svaki kamen, svaku pećinu i svaki kutak u šumi i umeli uvek opasnost izbeći, trag zavarati ili primiti borbu, u kojoj su uvek ostali pobednici.

Što su zulumi bili teži, to se sve više ovih hajduka i hajdučkih četa množilo, te su sve gore i planine gotovo bile posednute hajducima, a narod zaštićen. Stoga je narod hajduke i smatrao kao svoju odbranu i svoju zaštitu, pa ih opevao u svojim pesmama, kao što je uz ostale svoje junake i vitezove opevao.

Od tih hajduka došla nam je i današnja sloboda. Iz hajdučkih su redova veliki pregaoci, koji su i otpočeli, te i vodili narodni ustanak za oslobođenje. Na sastanku u Orašcu gde se začeo narodni ustanak pod Karađorđem, sabrale su se sve hajdučke starešine da rešavaju o velikom podvigu, koji danas u istoriji nazivamo: prvi srpski ustanak. Tu su bili hajduci Vule Ilić iz Kolara, Kara-Steva iz Prova, hajduk Milovan iz Plane, Mileta iz Glibovca. Tu je bio i znameniti hajduk i narodni junak Stanoje Glavaš, a uz Karađorđa je bio uvek i znameniti i pesmom narodnom toliko opevani Hajduk Veljko Petrović iz Krajine.

Stanoje Glavaš bio je najčuvaniji i najstariji među hajducima. Njegova je četa bila sastavljena iz najboljih junaka, te je zadavala veliki strah Turcima. U četi Stanoja Glavaša bili su hajduci i sam Karađorđe i Hajduk Veljko. Kada su ustanici na Orašcu trebali da izaberu narodnog starešinu, koji će biti vođa narodni u ustanku, prvo su ponudili Stanoju Glavašu, kao najstarijem hajduku, da se toga primi. Ali se Glavaš nije hteo primiti; on je umeo hajdukovati, ne i upravljati narodom. Zato je potreban čovek koji je junak, ali i pravedan i mudar. Tada su se obratili Karađorđu, te on postade vođa naroda.

Hajduka nije bilo samo u Šumadiji, gde se začeo narodni ustanak, već ih je bilo i u svima krajevima gde naše pleme živi, jer je u svima tim krajevima patio naš narod podjednako.

I na drugim je stranama, gde su Turci gospodarili, bilo zuluma, te su se odvažniji ljudi odmetali u goru i pribirali oko sebe hrabre mladiće, obrazovali hajdučke čete i borili se. Tako narodna pesma o Mijatju Harambaši nabraja čak poimence sve hajduke koji su u njegovu četvu uskočili:

*Odmetnu se Mijate 'ajduče,
Odmetnu se u goru zelenu,
Od zuluma bega Ljubovića.
Od gladi je crnu zemlju jeo,
A od žeđi s lista vodu pio,
Dok je junak družbu sakupio:
Bojca Vuka, rođena nećaka,
I Žegavca, njegova nećaka,
I Nićetu pred četom vojvodu,
I Ivana Mokropoljanina,
Žeravicu i Pomamljenicu,
I Vidoja, ljutu Žeravicu,
I Pauka, staroga hajduka,
I onoga Strmogleđu Luku
Na kome je kapa od dva vuka
I čelenka od četr'est pera;
I Romana, druga vijernoga,
Ljuta Stegu i crna Gavrana:
Stega steže, crni Gavran veže,
Kud ga veže – srce mu se steže;
I onoga Jerka čobanina,
Koji nosi drenovu batinu,
Sedam oka suve drenovine,
Tri karike puno devet oka,
Sve ceriće po gori posuši...*

U ovoj je pesmi nabrojana cela Mijatova družina, no naša narodna istorija beleži i mnoga druga i slavna imena ovih narodnih junaka. Tako su pesmom i istorijom proslavljeni kao znameniti hajduci:

Starina Novak, Deli-Radivoje, Deli-Tatomir, Pavle Smiljanić, Janković Stojan iz Ravnih Kotara, od Zadra Todore, Vučko Mučivuna, Ivo Golotrba, Lazar Pecirep, Kostreš Harambaša, Stanko Sočivica, Vido Žeravica, Paun Harambaša, Gavran Harambaša, Golub Harambaša, Bajo Pivljanin, Komnen Barjaktar, Ivo Senjanin, Tadija Senjanin, Laza Harambaša, Đorđe Ćurčija, Braća Nedići, Stanoje Glavaš, Gliša Mladenović, Karađorđe, Hajduk Veljko i još mnogi drugi znani i neznani narodni junaci.

Mada bogato odeveni i oružani pljačkom koju su zadobili od bogatih turskih zulumčara, hajduci su ipak živeli jednim teškim životom. U velikoj strepnji i uvek na oprezi, oni su provodili život pod otvorenim nebom, ili bi se gdekad jedva zaklonili pod kakvom stenom ili u mračnoj pećini. Na jednom su mestu omrknuli, a na drugom osvanuli, često gladovali, često ne prospavali po noć-dve i tri, bdijući da ih opasnost ne iznenadi. Gonjeni, oni su često morali prihvatiti borbu s mnogo većom silom, kojoj su samo svojom hrabrošću odolevali. Uhvaćeni, na teške su muke stavljeni, pre no što su bili pogubljeni. Narodna pesma divno opisuje staroga Vujadina i njegova dva sina, koje Turci hvataju i koje će teškim mukama umoriti:

*Djevojka je svoje oči klela:
„Čarne oči da bi ne gledale!
Sve gledaste, danas ne videste
Đe prodoše Turci Lijevljani,
Provedoše iz gore hajduke,
Vujadina sa obadva sina.
Na njima je čudno odijelo:
Na onome starom Vujadinu,
Na njem' binjiš²⁰ od suvoga zlata,
U čem paše na divan²¹ izlaze;
Na Miliću Vujadinoviću,
Još je na njem ljepše odijelo;
Na Vuliću bratu Milićevu,
Na glavi mu čekrkli-čelenka,
Baš-čelenka²² od dvanaest pera,
Svako pero po od litru zlata.“
Kad su bili bijelu Lijevnu,
Ugledaše prokleta Lijevno,
Đe u njemu bijeli se kula.
Tad govori stari Vujadine:
„O sinovi, moji sokolovi,
Vidite li prokleta Lijevno,
Đe u njemu bijeli se kula?
Onđe će nas bit i mučiti:
Prebijati i noge i ruke
I vaditi naše oči čarne.
O sinovi, moji sokolovi,
Ne budite srca udovička,
No budite srca junačkoga,
Ne odajte druga ni jednoga,
Ne odajte ni jatake²³ naše*

*Kod kojih smo zime zimovali,
Zimovali, blago ostavljali!“*

Eto, sa takvih podviga, a sa onih velikih zasluga koje su kao odbrana potlačenoga naroda stekli, hajduci su bili slavljani. Pod tu veliku slavu hteli bi da se uvuku i današnji hajduci, oni koji se odmeću od svojih a ne od tuđih vlasti; koji se odmeću od zakona svoje države i kojima je jedini cilj da haraju i pljačkaju. Ali, eto, zbog slave onih pravih hajduka, još i danas se smatra kao neko junaštvo biti hajduk, te naročito prosti ljudi i deca hoće i danas da se dive i da smatraju hajduke kao junake.

VIII – TEŽAK SAN

Te večeri, kada smo se rastali sa hrastovoga stabla, gde nam je Čeda, posle pobeđe nad Matamutom, saopštio svoju, odluku da hoće u hajduke, pošli smo svi kući, pod teretom teških briga. Nije to šala, noćas se treba rešiti: hoću li u hajduke ili neću.

Sa mnom je išao kući Gluvać, jer i on je sedeo na istoj strani, a oni drugi su se odvojili.

– Šta misliš ti? – pitam ga zabrinuto.

– Pa, – veli – šta ću da mislim. Neću da budem kukavica.

– Pa jes', to je i meni najviše! – tešim se ja.

Pa tako idemo dalje zamišljeni, i razgovaramo šta ćemo i kako ćemo.

– Pa je l' će to dugo da traje?

– Koje?

– Pa hajdukovanje. Koliko ćemo dana biti u planini?

– Pa znaš kako je; potere, pa borbe, pa ne mogu da nas uhvate.

– A moramo li i da noćimo u planini?

– Pa moramo, dabome!

– Je l' tebe strah noću?

– Nije!

– Nije ni mene. Pa dobro, a ima li zveri u planini?

– Pa i ako ima, hajduci se ne plaše zveri.

– A reci ti meni, kako ćemo mi to da hajdukujemo, ja ne znam kako se to radi?

– Pa tako, kao i svi hajduci.

– Ali kako, šta ćemo da radimo danju a šta noću?

– Danju ćemo, – uze Gluvać da mi priča kao da je on već bio hajduk pa zna sve u prste – danju ćemo da spavamo. Jedan će da stražari, da ne bi od negde naišla potera, a mi ostali ćemo spavati.

– A noću?

– A noću, vidiš, to je glavni posao. Celu noć ćemo sedeti oko vatre i to niko ne sme da reč progovori, a jedan, koji je određen za stražu, stoji dole na drumu.

– A šta će na drumu?

– Pa da čeka putnike koje treba da opljačkamo. On stoji tako, stoji, a tek naiđu putem kola sa pokrivenim arnjevima.²⁴ On stane pred kola i vikne: »Stoj, ni koraka dalje!«

– A ako oni neće da stanu?

– On čim vikne: »Stoj, ni koraka dalje!«, odmah zvizne, a mi, koji smo kraj vatre, čujemo taj znak, pa poletimo kao lavovi; opkolimo kola i viknemo putnicima: »Pare ili život!«

– Pa posle?

– Posle ništa, te pare podelimo sirotinji i pošaljemo u manastir pet litara zejtina.

Tako smo još dugo ja i Gluvać razgovarali pred mojom kapijom, pa se najzad rastanemo i odemo svaki svojoj kući.

Majka me, razume se, dočeka na vratima grdnjom što sam tako dockan došao. Ona grdi i psuje, a ja mislim u sebi: »Ne bi ti, majko, psovala kad bi znala da si rodila hajduka!«

Za večerom je bila štrudla od višanja, i ja to volim više nego svu hajdučku slavu. Jedem i mislim se u sebi: »Pravo kaže Gluvać za knedle od sira: ko će meni praviti štrudlu od višanja?«

Kad sam hteo da legnem, a majka priđe mojoj postelji. Veli: »Sinko, ja sam dala da se opere vuna iz tvoga jastuka, pa vidi je l' ti ovaj dosta mek, ako nije, da ti dam drugi?«

A meni pođoše suze na oči i pomislih: »Kad bi ti, majko, znala da će tvoj sin odsad na kamenu

spavati, ne bi me to pitala.«

Prevrtao sam se dugo u krevetu. Ne znam šta mi je bilo, ali nisam mogao da zaspim. Čas mi izađe pred oči Čeda kako se rve sa Matamutom; čas mi izađe onaj seljak što priča načelniku kako ima kravicu koja hrani dečicu, a čas mi izađe pred oči šuma, pa zmiije, kurjaci, orlovi, tigrovi, lavovi i razne druge zveri i kojih ima i kojih nema u našim šumama. Ne znam kad sam zaspao, samo znam da sam sanjao težak, vrlo težak san.

Sanjam ja, kao stojim na drumu. Hajduci su daleko u šumi oko vatre, a ja određen da čuvam drum. Noć ne baš sasvim svetla, ali topla. Mesec čas se javi i obasja, a čas se sakrije pa zamrači. Zvezde pogdekoja samo viri tamo gde su oblaci poderani i prodrti. Pust drum, nigde žive duše, samo čujem zrikavca i ovde-onde proleti buba svitac i zasvetli mala svetiljka.

Stojim ja tako na drumu i čekam, kad odjedanput čujem kao neko tandrkanje. Prislušnem malo bolje, jest, bome, to je tandrk putničkih kola. Malo zatim, pa se dole na drumu javi jedna crna tačka i pođe drumom sve bliže i bliže meni.

Meni se steglo srce kao da sam ga ceo dan u stipsi držao; steglo se pa ne mogu da dišem. Hoću da zviznem da mi dođu braća hajduci u pomoć, ali ne mogu. Napućim usne i duvam, ali ne zviždi; prolazi vazduh, ali ne zviždi.

Uto naiđoše kola pa pred mene. Ja pribraih poslednju snagu i dreknuh iz glasa: »Stoj, ni koraka dalje!«

– Ko si ti? – pita mene kočijaš.

– Hajduk! – odgovaram ja.

– Pa šta hoćeš?

– Pare ili život!

Uto se iz kola, ispod arnjeva, poče da izvlači jedan putnik, i to niko drugi nego profesor geografije, onaj što ima pizmu na mene i što me proziva da govorim kad god ja ne znam lekciju, a kad je znam, on me uz inat ne proziva.

On siđe lepo, pa pravo meni i dočepa me za uši i poče da ih tegli kao da smo na času geografije a ne na drumu.

– Jaoj, gospodine profesore, – počnem se ja derati – nemojte me vući za uši, ja sam hajduk.

– A, ti si hajduk? – pita on.

– Jeste!

– Pa što mi to ne kažeš? E, pa kad si hajduk, sokole moj, ti hajde svlači pantalone.

– Zašto da svlačim pantalone?

– Sad ću ti ja pokazati zašto! – reče profesor, pa ode u stranu i ubra jedan dobar prutić, pa viknu: –

»Lezi!«

Ja ne znam šta mi bi tog trenutka. Mora da se moj hajdučki ponos neobično uzbunio i od toga uzbuđenja puče mi kanap kojim vezujem pantalone i ove same spadoše.

– Lezi! – viknu još jedanput gospodin profesor.

– Pa ja sam hajduk, gospodine profesore!

– Pa baš zato što si hajduk, ja imam pik baš na hajduke. Lezi!

Kad već i to po treći put viknu: „Lezi“ – ja nisam imao kud. Stariji je čovek, pa red je starijega poslušati. Kad ga ne bih poslušao, mogao bi mi još dati rđavu ocenu iz vladanja.

Legnem nasred drumu, a profesor poče nemilosrdno da me udara. Kod prvog udarca viknuo sam onako hajdučki: »Jaoj!« – da bi se svaki drugi od toga uzvika uplašio, ali profesor se ne uplaši, nego nastavi. Kad me ošinu već i peti put, a u meni se ponovo probudi hajdučki ponos, pa uzviknuh:

– Gospodine profesore, batine su zabranjene u gimnaziji!

– Pa ja te i ne tučem u gimnaziji, nego ovde na drumu! – odgovori profesor i nastavi dalje da me tuče, i to tako hladnokrvno, kao da je to čas geografije, a moje telo kao da je globus, pa on štapom po

globusu pokazuje polutare i meridijane. Sva je razlika u tome što je na globusu već unapred ispisano sve to, a on je na mome globusu sad tek ispisivao i polutare i meridijane i reke i planine.

Jaukao sam i derao sam se kao što bi se svaki hajduk drao kad bi pao šaka profesoru geografije. Drao sam se u početku junački, kao lav: posle već, kad prođe deseti udarac, ja sam vrištao kao jare, a najzad, kad profesor dogura do dvadesetog udarca, ja sam počeo da maučem kao promukla mačka.

Pa, od prevelikog straha, bolova i jaukanja, ja se trgnem iz sna i vidim da sam kod kuće, u svojoj postelji. Dabome, prvo što mi je bilo to je da se opipam odnatrag, a posle da pogledam na sve strane da se uverim nije li možda tu u sobi profesor geografije. Mesto profesora geografije spazim majku kraj postelje.

– Ti si – veli – noćas vrlo rđavo spavao. I viko si u snu! I gle, kako ti se oznojio jastuk, mora da si imao vatru?

Imao sam, još kako sam veliku vatru imao! – mislim se ja u sebi, ali ne govorim ništa majci.

Blagodario sam bogu samo kad je dan svanuo, i kad sam se uverio da je ono bio san.

IX – BRBA ‘ARAMBAŠA

Sutradan otišao sam u školu. Došli su i svi ostali. Vidi se da smo svi proveli jednu tešku noć i da smo te noći brinuli jednu tešku brigu. To se najbolje videlo po tome što nijedan od nas nije znao nijednu lekciju. Padale su to prepodne rdave ocene kao zrele kruške.

I baš to prepodne imali smo čas iz geografije. Kad je ušao profesor, izgledao mi je kao krvnik a ne kao nastavnik. I celoga časa izbegavao sam da nam se sretnu pogledi. A kad on uze štapić da nam nešto na globusu pokaže, a mene podiđoše mravi i opipah odmah kanap kojim vezujem pantalone da vidim je li čvrst, i opipah se i tamo gde nije red đak pred profesorom da se pipa.

To prepodne, kao da ga je neko podgovorio, veroučitelj nam je na času hrišćanske nauke govorio o bludnom sinu, o onome nevaljalome sinu koji je napustio roditeljski dom i lutao po svetu. Kako je Dronja zadremao, što se njemu vrlo često dešavalo na časovima, to mu katiheta, usred svoga kazivanja, uzviknu:

– Žiko, bludni sine, probudi se i slušaj: pročačkaj uši i slušaj šta govorim!

Ja pogledah Dronju i zbilja mi je u tome času ličio na bludnoga sina, jer sam znao da je i on odlučio poći u hajduke. Pogledam zatim Vrapca, pogledam Gluvaća, Trtu, Cvrcu i svi, svi do jednoga mi počeše od tog trenutka ličiti na bludne sinove. Nisam imao ogledalo, a voleo bih da sam mogao i sebe da vidim.

Svima nam laknu nešto na duši kad katiheta završi predavanje kazujući nam kako se bludni sin vratio domu svome, kako ga je otac primio u zagrljaj i bio mu je posle najmiliji sin.

To poslepodne, a bio je četvrtak, iskupili smo se vrlo rano na hrastovom stablu. Čedu smo, razume se, već zatekli tamo. Razgovarali smo najpre o raznim drugim stvarima, dok se svi nisu iskupili, a kad se svi skupiše, Čeda ustade i stade pred nas pa poče nekako svečano:

– E, braćo, došao je čas da vidimo ko je vera, a ko je nevera. Govori, Simo, okrete se on Gluvaću – na šta si se rešio, hoćeš poći sa mnom u hajduke ili nećeš?

Gluvać ustade sa stabla, kao da ga je profesor prozvao da govori lekciju. Ne pogleda ni jednog od nas nego pravo Čedu u oči, pa veli:

– Hoću!

– Je l’ hoćeš?

– Hoću!

– Jeste li svi čuli, braćo? – okrete se Čeda nama.

– Jesmo!

– E, neka je sa srećom, Simo! – reče Čeda i pruži mu ruku, kao što bi junaku pružio, i rukova se sa njime.

– A ti, Žiko, – okrete se zatim Čeda Dronji – govori na šta si se rešio, hoćeš poći sa mnom u hajduke ili nećeš?

Diže se i Dronja, kao malopre Gluvać, i reče glasno:

– Hoću!

– Je l’ hoćeš?

– Hoću!

– Jeste li čuli, braćo? – okrete se Čeda nama.

– Čuli smo! – odgovaramo svi uglas.

– E, pa neka je sa srećom, Žiko! – reče Čeda i njemu i rukova se.

Pa onda redom zađe te sve tako, sve nekako svečano. Niko ne reče da neće i svakome reče Čeda: »E, neka je sa srećom!« i rukovao se sa svakim.

– E, sad smo, braćo, taj posao svršili, ali imamo sad i druga posla. Valja nam održati hajdučki sastanak na kome ćemo izabrati harambašu.

– Pa možemo! – reći će Vrabac.

– Ne možemo ovde. Ne drže se hajdučki sastanci ovako na otvorenom polju. Nego hajde, braćo, igrajte vi sad hajdučke igre: bacanje kamena s ramena, a ja odoh da potražim kakvo zaklonito mesto gde bi' mogli sastanak održati.

I Čeda ode, a mi ostadosmo da igramo hajdučku igru. Cvrca je bacio kamen s ramena svega jedanaest stopa, ja sam dvanaest i tri prsta; Trta četrnaest; Vrabac tako isto četrnaest, Dronja i svih petnaest, a Gluvać nas je sve nadbacio.

Tako smo se još dva-triput obredili dok se nismo umorili, pa će onda Dronja reći:

– Vidiš, sad bi' trebali da imamo gusle, pa jedan da gudi i peva junačke pesme, a mi svi ostali da se iskupimo oko njega i da slušamo. Tako pravi hajduci rade.

– Pa jes', – veli Vrabac – ja bih znao da pevam, al' nemam gusle.

– Pa da napravimo! – predloži Gluvać i diže se da nađe jednu poveliku iverku, čitava daščica, pa skide kanap kojim vezuje pantalone i zateže uzduž preko iverke, a uze jedan mali iverak i podmetnu ga pod žicu. Nađe zatim prutić pa ga savi i zatraži kanap od Trte, pa veza vrhove na prutiću, te napravi gudalo i dade ga Vrapcu, koji se hvalio da zna pevati uz gusle.

– Eva ti, pa sedi ovde, na zemlju!

Sede Vrabac, a mi ga opkolismo i on poče da vuče onim gudalom po iverki i da zavija kao gusle:
»Gu, gu, gu, gugugu, gu, gugugu, gu!«

– Pa pevaj već jedanput! – reći će Gluvać kad vide da njegovom gukanju nema kraja.

I odista Vrabac poče da peva:

*Mili bože, čuda velikoga,
U nedelju prije jarka sunca
Jedio se mali Jova
Što je tako mali,
Popeo se na stolicu
pa se visok fali...*

– Uha! – udari u smeh Trta – pa to je iz čitanke.

– Pa jeste, iz čitanke – brani se Vrabac.

– Ja sam to deklamovao još u drugom razredu osnovne škole. Nije to, brate, narodna pesma koja se peva uz gusle. Šta ti to meni. Pevaj ti meni ako znaš Kraljevića Marka i Musu Kesedžiju.

– Ili pevaj Kraljevića Marka i dvanaest Arapa – dodaje Cvrca.

– Ne to, – reći će Gluvać – nego ako znaš Starinu Novaka.

I tako mi redom nižemo pesme i razgovaramo o tome i prepiremo se, dok ne naiđe Čeda. Veli: Našao sam baš što treba!

– Gde? – zapitasmoo.

– Kazaću vam kad bude vreme!

Razgovarali smo još mnogo i mnogo, razume se, sve hajdučke razgovore, dok sunce ne leže iza gradskih bedema. Tada će nam Čeda reći:

– E, sad je, braćo, vreme. Sastaćemo se u starome mlinu!

Tamo na kraju varoši izgoreo je pre neke godine jedan veliki parni mlin i od toga doba nikako ga ne opravljaju. Strče od požara počadali zidovi; veliki dimnjak prebio se i polomio zgradu i mašine; gvožđe zardalo, a cigle se izdrobile od vlage. Niko tu nije zalazio, i zato je valjda Čeda i izabrao to mesto.

– Samo, – reći će nam Čeda – nećemo ići ovako u gomili, to bi palo u oči.

Svi to odobrismo, jer smo svi bili duboko ubeđeni da smo sad već hajduci i da ne treba da padnemo policiji u oči!

– Ja idem napred, a ti, Simo, i ti, – obrati se Čeda meni i Gluvaću – pođite ovuda, pa pored crkve, pa onuda iza vatrogasne šupe. A ti, Žiko, i ti, Lazo, idite pravo preko parka, a ti, Mile, i ti, Mito, udrite odozgo preko male pijace, pa prođite onuda pored osnovne škole, pa onda već znate dalje.

Svi razumemosmo raspored, a Čeda još dodade:

– Kad stignete kod mlina, a vi se najpre obazrite levo i desno da vas ko ne gleda pa onda zviznite i tek kad čujete da vam se ja odzivam zviždukom, vi uđite u mlin. Jeste li razumeli?

– Jesmo!

– E, onda ostanite mi zdravo, braćo! – To reče Čeda pa ode ispred nas, a mi, sve onako kako je on rasporedio, pođosmo dvoje po dvoje, svako na svoju stranu. Gluvać i ja pođosmo putem kraj crkve, pa onuda iza vatrogasne šupe.

– Boga ti, Simo, kaži mi pravo kako se ti onako osećaš? – zapitaću ja Gluvaća.

– Pa, – reče on – kako da ti kažem, osećam se onako kao pravi hajduk.

– I ja!

– I to nije da kažeš kao ono kad igramo vojske, pa vi meni kažete: »‘Ajde, Simo, budi ti komandant, a mi ćemo biti vojnici.« Ja zamišljam u sebi da sam komandant, iako znam da je to igra; ovo ne, nego se osećam kao odistski hajduk.

– A je l’ ti dršće srce?

– Pa jes’, dršće mi; al’ ne da kažem od nekoga straha, nego tako, dršće mi.

– I meni.

– Sve dosad, znaš, onako razgovarali smo o tome, al’ evo sad već idemo na hajdučki sastanak. Ovo, znaš, nije više razgovor, nego ozbiljno.

– Jest! – odobravam ja.

– Pre sam, brate, slobodno išao ovom ulicom, niko me se nije ticao, a sad sve se obzirem da ko ne poviče za nama: »Hajduci, hajduci!«

– Jeste, jeste! – odobravam ja, jer i ja osećam sve to isto što veli Sima.

U razgovoru tako stigismo do mlina. Nema nigde nikog. Osvrnemo se levo i desno, i onda Sima zviznu ustima. Malo potraje, a otuda, iz mlina ču se iz neke dubine zvižduk. Mi pođosmo u mlin i tek što uđosmo, zatekosmo Čedu, on metnu prst na usta i reče:

– Ćuti i idi za mnom!

E, toga trenutka kucalo mi je srce kao na ispitu iz matematike.

Čeda nas provede kroz neke razvale, preko nekih gomila cigala, i uvede nas u jedno mračno odeljenje. Tamo zatekosmo Dronju i Cvrcu, sede na gomilama cigala i ćute. Reče i nama Čeda da sednemo, a on opet ode da dočeka ostale.

Mi svi četvoro ćutimo kao zaliveni. Malo zatim ču se spolja zvižduk i drugi koji mu se odazva iz mlina. To su bili Vrabac i Trta.

Kad smo se već svi okupili i posedali, koji na ciglu koji na dogorelu gredu, Čeda, koji je ostao na nogama, poče ovako da nam govori:

– E, braćo moja hajduci! Evo smo se sakupili na prvi sastanak da rešimo jednu važnu stvar. Hajdučka četa ne može biti ako nema svoga starešinu, ‘arambašu. Ja mislim da je najbolje da ga svi zajedno izaberemo i da mu predamo vlast, i onda da ga slušamo u svemu što on zapoveda.

– Pa ja mislim, Čedo, mi boljega ‘arambašu od tebe ne možemo imati – reći će Gluvać.

– Pa jeste, ako ćemo onako, najjači si! – dodaje Trta.

– Eto, pobedio si i samoga Matamutu.

– Je l’ svi tako mislite? – pita Čeda, iako je unapred znao da će tako biti i teško onom ko bi i pomislio da mu vlast preotme.

– Svi, svi! – odgovaramo mi u jedan glas.

– Samo da znate, kod mene nema šale, teško onome ko ne poslušava moju naredbu ili mi se usprotivi.

Svi ućutasmo, a Čeda nastavi:

– E, pa dobro, braćo, sad smo jedan važan posao svršili. Sad nam ostaje još da se zakunemo, pa onda da pođemo, u ime božje, u planinu. Ali ovde ne možemo da se zakunemo, ja ću već naći mesto i izdaću vam naredbu. Ja sam hteo sutra ujutru da se zakunemo, ali ne možemo; sutra vi svi imate škole, a i prekosutra imate škole, nego u nedelju.

– Jest, u nedelju je najbolje! – reći će Cvrca.

– Još nešto, braćo. Odsad nemojte da me zovete Čeda ‘arambaša. To Čeda nije nikako ‘arambaško ime, nikad nisam čuo da se neki ‘arambaša zvao Čeda. Nego, zovite me Brba ‘arambaša, to mu dođe onako kao iz narodne pesme.

– Živeo Brba ‘Arambaša! – ciknu Vrabac.

– Živeo Brba ‘Arambaša – prihvatismo mi svi.

A u tome času, valjda poplašeni od naše vike, pr’nuše dva slepa miša iznad naših glava. Cvrca se poplaši, a i meni nešto zaigra srce, a Brba pogleda miševе hlabro, pa se okrete nama i reče:

– To je dobro znamenije!

Zatim nam naredi da se rasturimo istim redom kao što smo i došli, i mi pođosmo tiho, sve dvojica po dvojica, svako na svoju stranu.

Sunce je već bilo potpuno utonulo.

X – EPIDEMIJA

Sutradan odosmo kao i obično u školu, gde nas je očekivalo jedno vrlo prijatno iznenađenje. Školska vrata zatvorena, a na njima cedulja i na njoj piše:

Zbog epidemije nema predavanja

do dalje naredbe

– Živela epidemija! – kliknusmo svi u jedan glas, pa se u trk otisnusmo niz ulicu kako bi' što pre stigli kući da bacimo knjige.

– Živela epidemija! – uzviknuo sam i ja kad sam stigao kući i bacio knjige uvis tako visoko da su udarile u plafon, a rasuto lišće kao sneg zasulo celu sobu.

– De, šta ti je! – pita me majka.

– Nemamo škole zbog epidemije!

– Kakva ti je to epidemija?

– Pa epidemija, znaš valjda šta je epidemija!

– Ne znam, – veli majka – reci mi pa ću znati.

– Ne znam ni ja, ali ne moram ni znati, glavno je da zbog nje nemamo škole.

Razume se, čim sam tako savesno iskupio svoju đачku dužnost i bacio knjige uvis, te se raskupusale, ja sam ostavio sestru da zbira i sastavlja listove, a ja sam pohitao pravo tamo, na hrastovo stablo.

Zatekao sam ih već, svi ozarena lica kao da su dobili glavne zgotitke na lutriji. Još samo nisu bili tu Cvrca i Čeda. Cvrca se izvesno zadržao kod kuće da doručkuje, a Čedi nije bila potrebna epidemija, on i bez epidemije ne ide u školu, ali izvesno nije čuo da nema škole, inače bi već bio tu.

– Ala nam ovo upali! – reći će Dronja.

– A, istina, zna li ko od vas šta je epidemija? – zapitaće Gluvać.

– Pa epidemija, ja mislim, – veli Trta – to je post, veliki post.

– Ama kakav post, to je epitimija²⁵ što si ti čuo!

– Nije, nego epidemija – tvrdi Trta.

– Ama epitimija, kad ti kažem. Imam ja jednog strica sveštenika, pa ga poslali tri meseca u manastir, te nam je on pričao da je zbog epitimije gruvao tri meseca postan pasulj. Baš, upamtio sam dobro, epitimija.

– A znate li vi šta je to epidemija? – reći će Vrabac. – To je žena okružnog načelnika, pa mora biti da je danas njen imendan, te zato nemamo škole.

– Idi, molim te, kako ona može da se zove epidemija? – pita Dronja.

– Jeste, brate, čuo sam ja – tvrdi Vrabac.

– Jesi li baš dobro čuo? – pita ga Dronja.

– Ama baš dobro; jedanput sam čuo kad je moja tetka kazala: »Ubio ga bog sa kumom, što nagrdi onako krasnu ženu. Mlada, lepa i otmena žena a zove se Eufemija; unakazio ženu sa imenom.« Eto, to sam čuo.

– Bre, – uzviknu Gluvać – toliko vas pa ne znate šta je to epidemija.

– Pa što ti ne znaš? – veli mu Vrabac.

– Znam ja, nego neću da vam kažem! – odgovara Gluvać.

– Znaš, jest, ne znam u kojoj si školi učio? – dodaje pakosno Vrabac.

– Ja znam, jest, jer imam brata u četvrtom razredu gimnazije, pa on mi je kazao; pitao sam ga pa mi

je kazao.

– E, pa ‘ajd kaži šta je – navalismo svi.

– Epidemija, to je jedna boginja iz stare grčke istorije. Eto ti! – odseče Gluvać.

– Pa što mi zbog grčke boginje da nemamo škole? – pita Vrabac.

– E, to ne znam! – odgovara Gluvać kratko.

Još bismo mi dugo o tome razgovarali da ne naiđe Cvrca.

– Gde si, more, ti dosad? – pita Dronja.

– Znaš, – pravda se Cvrca – nije mi otac verovao da nemamo škole. Kad sam došao kući i kazao da zbog epidemije nemamo škole, a on sunu na mene:

– »Lažeš, lažeš, ti, nego ne znaš lekciju pa si pobegao iz škole. Kakva epidemija i šta ima zbog nekakve epidemije da se raspuštaju škole?«

Pa me uze za ruku da me odvede u školu natrag. Dođosmo tamo, kad i sam direktor stoji pred gimnazijom. Moj otac mu priđe pa mu veli:

»Ama, gospodine direktore, je li istina da nema škole?«

– Jeste, – veli direktor – morali smo rasturiti po naredbi sanitetske vlasti.

– Pa znam, pita njega moj otac – zašto zbog nekakve epidemije da deca gube školu?

– Pa zato, brate, što je to zaraza, bolest, koja je počela da kosi decu.

– A, tako, – veli moj otac – pa što ne kažete tako pa da vas čovek razume, nego mi razbijamo glavu sa epidemijom.

Direktor se okrete pa pročita onu cedulju na vratima i kao ljutnu se malo:

– Eto, veli – sekretar veća mlad profesor, sad tek došao sa univerziteta, pa, eto, voli da strpa stranu reč i gde ne mora.

– Pa izvadi iz džepa picaljku, prevuče onu reč *epidemija* i ispisa *zaraza*. Eto, zato sam se zadržao toliko – završi svoje kazivanje Cvrca.

– Eto ti – reći će Vrabac Gluvaću – tvoja boginja iz stare grčke istorije.

– Šta znam ja, – brani se Gluvać – tako mi je kazao brat, a morao sam mu verovati, on uči četvrti razred gimnazije. A znaš šta, ako i nije boginja iz stare grčke istorije, e nije ni Trtin veliki post.

– More, to – brani se Trta – i nije bogzna šta. Čuo sam reč epidemija pa mi se učinilo slično. Ali bar nisam bio glup kao Vrabac, pa da kažem da je epidemija žena okružnog načelnika. Toliko glup nisam bio!

– Uhu, hu! – cereka se Vrabac. – Epidemija veliki post!

– Uhu, hu, hu! – još više se ceri Trta. – Epidemija žena okružnog načelnika!

I tako počеше da se zajedaju, da se podsmevaju jedan drugom, pa onda, bome, i da se vređaju, dok tek planuše i jedan i drugi, pa stadoše jedan prema drugom i isprsiše se, a stegoše pesnice.

Još malo pa da padne krv zbog epidemije, jer to nije šala kad se dva hajduka uhvate ukoštac, ali, hvala bogu, spazismo niz poljanu Čedu, te Cvrca viknu:

– Evo ga ‘Arambaša!

Odmah se ubojice rastaviše i svi se digosmo na noge te dočekasmo ‘Arambašu.

Čeda se sasvim promenio. Pre je išao kao i mi svi što smo išli, a sad nekako krupno korača i uznosi glavu i spustio obrve, a nabrao čelo te nekako mrko gleda. Kad dođe među nas, on nas junački pozdravi:

– Pomozi bog, braćo!

– Bog ti pomogo, ‘Arambašo! – odgovorismo u jedan glas.

On sede, pa se okrete nama i reče:

– Sedite!

Mi posedasmo, a on nas najpre sve strogo premeri.

– Čujem da nemate škole? – zapitaće ‘Arambaša.

– Jest, nemamo zbog epidemije! – reći će Vrabac da olakša svojoj srdžbi od maločas.

– ‘Arambašo, – okrete se Trta Čedi – ja te molim, naredi mu da se ne zadeva, jerbo svašta može biti!

Brba 'Arambaša mrko pogleda i jednog i drugog.

– Ne trpim – veli – razdor u četi. Hoću da živite među sobom u slozi. Ko mi seje razdor, kazniću ga strašnom kaznom.

I Vrabac i Trta umukoše. Tad 'Arambaša nastavi:

– Sutra, u zoru, položićemo zakletvu. Sutra će svako od vas, već u sedam sati ujutru, da krene od kuće drumom uz Dunav. Tamo na desnoj strani Dunava, ispod Spasićevih vinograda, čitav sat hoda od varoši, ja ću vas na određenom mestu čekati. To mesto, to je grob Makse Žabe. Zaklećemo se na grobu Makse Žabe.

Eto, tako je glasila naredba 'Arambašina.

XI – NA GROBU MAKSE ŽABE

Maksa Žaba nije bio neki junak, nego obična lopuža. Bio je vinogradžija pa je izvršio ubistvo i pljačku, te ga osudili na smrt i sahranili ga tu kraj drumu, gde su ga i streljali. Ubiču crkva ne prima da sahrani u groblju hrišćanskom, jer od trenutka kad je potegao da oduzme drugome život, on se ogrešio o zapoved božju: »Ne ubij«, te se odrekao i vere koju ispoveda. Njegov grob ne obeležava ni krstača. Zlikovci su nekada streljani i sahranjivani kraj drumu, kako bi humka koja se uzdiže bez krstače služila za primer prolaznicima na drumu, te da vide kakva sudbina čeka zlikovca koji se ogreši o božje i ljudske zakone.

Tu, gde leži grob Makse Žabe streljani su i ranije hajduci, ali su se njihovi grobovi već odavno zatrli. Još se jedino poznaje grob Makse Žabe, jer je on pre godinu ili dve streljan.

Grob je obična humka, obrasla travom; ima i nešto malo cveća. Maksa je bio oženjen, pa je verovatno Žabica zasadila cveće svome pokojnom Žabi.

Zašto je Čeda izabrao baš to mesto da se tu zakunemo, ne znam. Verovatno zato što su tu bili grobovi hajdučki, pa on valjda našao u nekoj pesmi ili mu neko pričao da se hajduci zaklinju na groblju, pa u nedostaku hajdučkog groba, on nas pozvao na grob jednog običnog zlikovca.

Ja i Gluvać smo se dogovorili da on ujutru prođe kraj moje kuće, pa da zajedno idemo. I on porani, boga mi, pa dođe te kretosmo zajedno drumom uz Dunav. Sretosmo uz put kola sa putnicima, pa onda seljačka kola, koja natovarena drvom ili bostanom ili čim drugim kreću ka gradu, na pijacu. Dunavom prođe i jedna lađa i mi se zaustavismo pa gledamo, puna lađa putnika.

– Uh, što volim da se vozam na lađi! – velim ja Gluvaću.

– I ja!

– A znaš šta najviše volim; volim da pijem na lađi belu kafu s kiflom.

– Možeš da se ubrišeš! – veli mi Gluvać. – Zar pošao na grob Makse Žabe da položiš hajdučku zakletvu, a pamet ti na belu kafu.

– Volim je.

– I ja.

– Pa još s kajmakom.

– I tri parčeta šećera.

Pođe voda na usta i Gluvaću i meni, ali produžismo dalje put, tamo gde nas dužnost vodi, jer dužnost je starija od svih želja. Išli smo, išli tako, boga mi, čitav sat, dok tek ne spazismo u daljini sa jedne strane drumu nekoga koji nam maše belom maramom. Biće da je to ‘Arambaša, pa nam daje znak, te udvojismo korake.

Najzad, umorni i oznojeni, stigismo na urečeno mesto. ‘Arambaša je bio na nogama, a Vrabac, Dronja i Trta sedeli su na zemlji.

– Sedite, braćo, i vi pa se odmarajte, – reče nam Brba – da sačekamo Cvrču pa da posao obavimo.

Posedasmo i mi kraj onih što su ranije došli, i počesmo razgovarati o svemu i svačemu, dok je ‘Arambaša jednako izlazio na drum, nadnosio šaku nad oči, te pogledao put varoši.

– Nema ga! – reći će posle dužeg vremena. – Ama tako on uvek zadocnjava. Tako je i juče – reći će Vrabac.

Počekasmo tako još dosta dugo. Sunce već odskočilo visoko, te Brba poče bivati nestrpljiv. Ali Cvrce nema, pa nema.

– Doći će on! – opet će reći Vrabac.

– Ama nema tu: doći će, nego treba da je već tu! – gundā zlovoljno Brba. – Ja to neću tako; nema to kod mene!

Uto spazi on na drumu, nešto malo niže, jedna kola se ustavila, te kočijaš sišao i vezuje oko konjske opreme što se iskidalo, a u kolima sede dva gospodina. Ode Brba niz drum i priđe toj gospodi. Izvesno ih je pitao koliko je sati, jer i jedan i drugi pogledaše u satove i odgovoriše mu.

Brba se vrati nama natmurena pogleda.

– Već je devet i po – reče. – Nećemo ga više čekati, uhvatiće nas podne. Ko je došao, došao, ko nije došao, nije naš! Pređimo na posao!

On pođe, a mi za njim i okupismo se svi oko groba Makse Žabe. On se najpre osvrte i levo i desno, da vidi nema li koga drumom, pa kad vide da nikog nema, a on skide kapu. Poskidasmo i mi svi za njim. Čeda diže desnu ruku uvis, digosmo i mi svi. Sad se Čeda kao malo zbuni. Uvide da bi trebalo izgovoriti zakletvu, a ne zna kako se zaklinje. Ne znam otkud mu pade na pamet da bi zakletvu trebalo da izgovori na staroslovenskom crkvenom jeziku, i on najpre zape pa mu se odjedanput odreši jezik, te poče:

– Oče naš, iže jesi, vjeruju vo jedinago boga svedržitelja i Marija djevica neporočnaja. Budi imja gospodnja i iže heruvimi i serafimi i hleb naš nasušni daž nam od lukavago, vo slavu oca i sina, jelicje vo Hrista boga i slavu suditi živima i mertvim jeho že carstvu ne budet konca!

Šta je tu sve izmešao Čeda, bog će ga sveti znati, ali on je to tako ozbiljno govorio da smo mi, hteli-ne hteli, verovali da se odista u tome času zaklinjemo i da upravo tako, a nikako drukče, treba govoriti pri zakletvi. Kad Čeda vide kako je zakletva učinila dobar utisak na nas, on se doseti još i tome kako će je još bolje završiti. Okrete se najpre Gluvaću i reče mu:

– Otricajutsja! Reci: otricajutsja!

– Otricajutsja – ponovi Gluvać.

– Otrekoksja!

– Otrekoksja! – ponovi Gluvać.

Zatim se obrati Dronji:

– Otricajutsja!

– Otricajutsja! – ponavlja Dronja.

– Otrekoksja!

– Otrekoksja! – ponavlja Dronja.

Pa onda tako svi redom morali smo kazati »otricajutsja i otrekoksja«, i time je bila zakletva završena. Čeda ponovi još jedanput ono:

– E, pa, neka je sa srećom, braćo! – pa se onda sa svima nama izljubi.

Tako smo se svečano zakleli na grobu Makse Žabe, a zatim smo krenuli svi zajedno natrag u varoš.

Kada smo bili ispred varoši, 'Arambaša nam naredi da se rasturimo, da ne uđemo tako u grupi, da ne bi' pali u oči. Rastajući se sa nama, on nam doviknu:

– A onoga Cvrcu pozdravite, glavom će mi platiti izdajstvo!

XII – CVRCA IZDAJICA

Bilo je već skoro podne kad smo stigli, te odosmo svako svojoj kući. Posle podne, razume se, odmah na hrastovo stablo. Bili su tamo svi pa i Cvrca. Nije bio samo Čeda.

Svi smo napali na Cvrca što nas je prevario i nije došao na zakazani sastanak, i pričali smo mu kako je zakletva bila svečana. On se siromah pravdao. Priznaje da je sam kriv.

– Ne znam šta mi bi – veli Cvrca – pa sinoć kažem majci:

»Majka, molim te, ujutru da me probudiš rano da stignem na zakletvu.«

»Na kakvu zakletvu, crni sine?« zapita me majka.

»Pa, majka«, velim joj ja, »znaš šta je, ja sam se rešio da idem u hajduke!«

»Ju, ju, ju, crnoj meni«, poče se majka busati u grudi »dete, jesi li ti pri sebi, kakvi te hajduci spopali? Zar sam te rodila hajduk da budeš?!«

»Pa zašto, majka«, pitam je ja, »svaki treba da bude ono za što ima dara, sam tata je tako uvek govorio.«

»A ti imaš dara za hajduka?«

– Možete misliti kako je majka piskala i klela me, ali naposletku učuta i reče mi još:

»Dobro, probudiću te!«

– I tako ti ja bezbrižno zaspim, jer znam da će me ujutru majka probuditi.

– Pa šta je bilo – upitasmo ga svi.

– E, šta je bilo – uzdahnu Cvrca. – Ujutru, kad je svanulo, otvoriše se na mojoj sobi vrata i uđe moj otac. Vidim nosi kaiš na ruci i odmah sam slutio da to nije dobar znak.

»Ti si molio majku da te probudi odjutros?« reče otac nekako strogo.

»Jeste!« procedih ja kroz zube.

»E pa, evo, došao sam ja da te probudim!«

– Ja sam već znao koliko je sati, a otac još dodade:

»A veliš, moraš da ideš na zakletvu?«

»Pa jeste!« procedih ja, jer nešto mi se stegli zubi i vilice pa ne mogu usta da otvorim!

»E, pa, sinko, čekaj prvo da te ja zakunem!«

– Pa kad skide pokrivač sa mene, a ja go, samo u noćnoj košuljici, pa kad zavitla, a onaj kaiš poče da prašti po sobi kao kad daskom udaraš po vodi. Urlikao sam kao ranjeni lav i mislio sam u sebi: »Gde ste, braćo hajduci, da mi se u nevolji nađete?« I, što je najgore, izgleda da se cela stvar mome ocu neobično dopala, jer nikako da prestane, nego zapeo kao da se pogodio na nadnicu. Hvala bogu te majka otvori vrata, promoli glavu i reče:

»Dosta, dosta, čoveče!«

I ja sam uviđao da je dosta, i majka je eto uviđala da je dosta, ali moj otac nastavi govoreći:

»Neću ga pustiti dok god mu hajduštvo ne izađe na nos!«

– Najzad priđe majka i zadrža mu ruku, te on spusti kaiš i dobaci mi odlazeći iz sobe:

»‘Ajd’ sad idi na zakletvu!«

– Pa što nisi došao? – pitamo mi.

– Jes’, lako je njemu bilo kazati: »‘Ajd’ sad idi«, kad ja nisam mogao ni da sednem u postelji. Vide majka šta se napravi od mene, pa ode i donese zejtin i namaza me.

– Je l’ po licu? – pita Vrabac.

– Ama nije po licu, nego svud po telu gde je kaiš nacrtao tragove. I da vidiš, od toga zejtina malo mi laknuše bolovi, te pomislih: »Idem, dao sam reč, idem!«

– Pa što nisi došao? – pitamo mi.

– Nisam mogao. Otac, pre no što je otišao, zaključao u ormar i cipele i pantalone. I tako sam celo prepodne ležao i mazao se zejtinom, a tek na podne dobio sam haljine, pa evo, brate, odmah sam došao. A evo, ni sad ne mogu da sedim kako valja.

Siromah Cvrca, svi smo ga žalili i svi smo mu u duši oprostili što nije došao, ali ‘Arambaša je drukče shvatio stvar. Kad je došao, on je nazvao boga svima, a Cvrcu nije ni pogledao. Čekali smo da ga zapita zašto nije došao na zakletvu, ali se on obrati nama pitanjem:

– Šta će ovaj ovde?

Tada uze Vrabac na sebe te mu sve ispriča, sve, sve, sve redom, čak i ono kako je Cvrca od jutros namazan zejtinom. ‘Arambaša je slušao sve do kraja, ali mu se ne razvedri lice, niti se sažali na grešnoga Cvrcu, već reče:

– Sve je to moglo tako biti, sve se to moglo i svakome drugome desiti, ali je Cvrca ipak kriv, jer je izdajica. Zar ja nisam kazao da se naša tajna ne sme nikome odati? Zašto je pričao majci, a majka ocu i, eto, sad se cela stvar već zna i može nas policija pohvatati, a još nismo ni otišli u planinu. Eto, zato je kriv, a ja mu ne mogu oprostiti, već mu se mora redovno suditi.

Vrabac, koji je stalno zastupao Cvrcu, okrete se opet:

– Pa evo, neka zamoli za oprostjenje, a drugi put neće.

– Ne znam, – ostaje nemilostiv ‘Arambaša – ima da izađe pred sud, pa tamo neka moli oprostjenje.

Najzad, Cvrca pristade da izađe pred sud, te ‘Arambaša odmah učini potrebne naredbe. Suđenje će se održati opet u onom mlinu gde smo imali prvi hajdučki sastanak. Diže se najpre ‘Arambaša i ode, a zatim, onim istim redom i raznim pravcima, mi svi ostali, sve dvoje po dvoje.

Tamo smo opet zviždali pred mlinom i otud se odazivao ‘Arambaša zviždukom. Kad smo se sabrali, ‘Arambaša nam reče da sednemo, a Cvrci naredi da izađe u drugo odeljenje. Kad ode Cvrca, on se obrati nama:

– Vi ste svi sud! Neka se dovede izdajica!

Zatim se okrete Vrapcu i meni i naredi nam:

– Idite tamo pa najpre vežite izdajici ruke i dovedite mi ga.

Izađosmo ja i Vrabac, odrešismo kanape kojim vezujemo pantalone, vezasmo Cvrci ruke i poterasmo ga. Cvrca se ničemu nije protivio. On se danas nesrećno probudio, pa je znao da će današnji dan biti dan njegove patnje i predao se sudbini.

Uvedosmo ga i on stade onako vezan, na sredini, a mi svi posedasmo naokolo.

Nastade duga i mukla tišina, te najzad uze reč ‘Arambaša:

– Ovaj nas je izdao i naši su životi sad u opasnosti. Po hajdučkom zakonu, izdaja se kazni smrću.

Svi se zgranusmo, i obli nas hladan znoj i izmenismo poglede među sobom, a Cvrca iskrivi lice kao da bi hteo kazati: »Ama, je l’ vi to odistinski?«

– Ima li ko da kaže štogod u odbranu njegovu? – zapita ‘Arambaša.

– Imam ja! – javi se prvi Vrabac.

– Govori!

– Evo kako je bilo. Cvrca mnogo voli gibanice, a sinoć je imao kod kuće gibanice pa se najeo i naduo mu se trbuh. Jes’ boga mi, on mi je sam to kazao. Pa onda, znao je da neće moći dugo da zaspi zbog punog stomaka, nego će se prevrtati u krevetu, i zato se uplašio da se ujutru ne uspava pa je molio majku da ga probudi. On je baš zato molio majku što se brinuo da se ne uspava, pa da izostane od zakletve.

– Ima li još ko šta da kaže? – pita ‘Arambaša.

– Pa ja bih rekao – uze reč Gluvać. – On je mnogo nastradao zbog nas; stradao je kao đakon Avakum.

– Uh, – uze da se posprda Dronja – kakav đakon Avakum!

– Pa jeste, brate, – brani se Gluvać – i đakon Avakum, kad su ga natakli Turci na kolac, nije mogao više da sedne, a eto i Cvrca ne može da sedne.

– Ama đakon Avakum je izda'nuo na kocu! – dobacuje Dronja.

– A otkud' ti znaš da ne bi i Cvrca izdanuo pod kaišem, samo da je njegov otac produžio onako krvnički da ga tuče – veli Gluvać. Pa nastavi: – Zato sam ja, braćo, da mu oprostimo, jer dosta je stradao zbog nas.

‘Arambaša se opet obrati:

– Ima li još ko?

Svi ćute, a tada će on reći:

– E, onda izvedite optuženog pa se vi vratite da donesemo presudu!

Opet nas dvojica, Vrabac i ja, izvedosmo Cvrca, pa se vratismo te posedasmo ukруг.

– ‘Ajde da donesemo presudu! – reći će ‘Arambaša. – Jeste li za to da ga osudimo na smrt ili da mu se oprostí?

Glāsali smo svi redom, počev od Trte, koji je sedeo na levom krilu, i svi smo bili za to da se Cvrca oprostí.

– Pa dobro, neka mu je prosto! – reče ‘Arambaša. – Idite, odrešite ga i dovedite ga ovamo.

Vrabac i ja jedva dočekasmo. Krajnje je vreme i bilo da ga odrešimo zbog kanapa, jer su nam jednako spadale pantalone, te smo morali rukama da ih pridržavamo.

Vratismo se zajedno sa Cvrcom i ‘Arambaša mu objavi:

– Ovom prilikom ti je kazna oproštena, ali pazi se odsad. Sutra ujutru doći ćeš na grob Makse Žabe, ja ću te čekati tamo da se zakuneš.

– Razumem! – reče Cvrca i sede kraj nas.

– A sad, braćo, – uze opet reč ‘Arambaša – moramo žuriti sa odlaskom u planinu, jer eto vidite, stvar je otkrivena, pa bi se mogla dići potera još dok smo u varoši, pa da nas sve žive pohvata. Cvrčina majka i njegov otac sad već znaju, pa će majka kazati tetki, a tetka će strini, pa će tako stići glas do načelnika okružnog, a on će, dabome, reći: »Bolje da ja njih pohvatam i okujem, dok su ovde na leglu, nego kad se dočepaju planine, pa postanu strah i trepet celoga okruga.« Eto, vidite li, braćo, kakva nam opasnost preti? Kad bih mogao ja bih voleo još sutra da krenemo, ali sutra moram zakleti Cvrca, jer ne mogu ga povesti dok ne položi zakletvu. Sutra je subota, nedelju ću da vam ostavim da se spremite, pa u ponedeljak, u ime božje, u ranu zoru.

– A šta ćemo da radimo ako u ponedeljak počnu predavanja u školi? – zapitaće Trta.

– Pa nek ti zabeleže odsustvo, pa eto ti! – veli mu Gluvać.

– Znaš kako je, Trto, – veli mu ‘Arambaša – ne možeš ti biti i đak i hajduk, nego biraj jedno ili drugo.

– Pa ja više volim da budem hajduk, jer tu nemam šta da učim – veli Trta.

– E, pa kad više voliš, a ti onda slušaj šta govorim – nastavi ‘Arambaša. – Dakle, u ponedeljak u ranu zoru, što možete ranije, dok još svi u vašim kućama spavaju, izmaknite od kuće. Sastanak je ovde, kod mlina; odavde ćemo odmah kroz vinograde. Nećemo ići drumom. Ponesite svako sebi po jednu preobuku i hrane, bar za jedan dan. Jeste li razumeli, braćo?

– Jesmo! – odazvasmo se svi uglas.

– E, onda, neka je sa srećom! – dodade opet ‘Arambaša i mi se rasturismo onako kako smo i došli, sve dvojica po dvojica i na razne strane.

XIII – OPROŠTAJ

Dakle, tu je, eto približava se dan i čas kada ćemo odista poći u hajduke. Sve dosad bili su samo razgovori i dogovori, i mnogo puta uveče, kad bih legao da spavam, ja sam pomišljao: »Ama, da li ću ja odista otići u hajduke?« A ono, eto, kucnuo je već čas.

Subota je prošla časkom. Tog jutra su otišli Čeda i Cvrca na grob Žabin radi zakletve, a otišao je i Vrabac da pravi društvo Cvrca. Bilo je, priča nam posle Vrabac, isto kao kad smo se mi zaklinjali, samo je Čeda izmislio još više molitava, pomenuo je i »Budi imja Gospodnje« i »Jako da carja«. A i Cvrca je rekao kao ono nama: »otricajutsja i otrekoksja«.

Posle podne smo sedeli na stablu i razgovarali o spremi za put i o tome šta će ko da ponese.

– Ja ću da ponese tri kuvana jaja – kaže Dronja.

– More, kakva te jaja spopala! – veli mu Gluvać. – Ponesi ti, ako možeš, šunku. Kod tvoje kuće u odžaku ima šunke.

– Ima, ali to je zaključano.

– Je l' te, – zapitaće Trta – ja bih mogao da ponese jednu kilu brašna. Baš jutros je kupila majka i vid'o sam gde je met'la kesu.

– Kakvo brašno, molim te! Ko će tamo da ti mesi hleb? – smeje mu se Dronja.

Cvrca nas zapita da li bi bilo dobro da ponese jedan tanjir piktija, njegova je majka baš juče razlila i vrlo su dobre.

– Ama gde ćeš da vučeš tanjir s piktijama u planinu? – veli mu Gluvać.

– Što? – kao pravda se Cvrca.

– Pa ne idemo mi tamo, brate, u svatove, nego u hajduke. Zamisli poteru, opkoli vojska i žandarmerija celu planinu, pa stane jedna trka i jurišanje; a ti skačeš sa stene na stenu sa tanjirom piktija u ruci. Ostavi, boga ti, to! – veli mu Gluvać.

– Pa jes', pravo kažeš! – uviđa i Cvrca.

– More, ima nešto važnije što ne smemo da zaboravimo – reći će Vrabac.

– Šta? – pitamo mi.

– Pa ne treba da zaboravimo da svaki od nas ponese po jednu kutiju žižica, jer čime ćemo paliti vatru tamo.

Eto tako, u tom razgovoru prođe nam subota po podne. Dogovorismo se još da se u nedelju i ne sastajemo ovde na stablu, već svako da zbrine svoju brigu i opremi se, te, u ponedeljak u zoru, u ime božje, na hajdučki uranak.

Sutradan, u nedelju, majka se začudi što ja ne idem od kuće, ali ja joj objasnih da imam jedan težak školski zadatak da izradim, a majci obasja lice zadovoljstvom i srećom što ima tako dobrog i prilježnog sina.

Zavukao sam se u sobu kobajagi da rešim zadatak, a u stvari sam se zavukao da preturam ormane i fioke, da vidim šta bi trebalo poneti. Tako, našao sam jednu iglu i konac pa sam iglu zabo u kaput, a konac metnuo u džep; neka se nađe, može se kome otkinuti dugme pa da ima prišiti. Našao sam i sedam-osam čačkalica, pa sam i to metnuo u džep. Znam da se to niko neće setiti da ponese pa će se iznenaditi kada o ručku ili o večeri ponese čačkalice. Metnuo sam u džep i kutiju šibica. Našao sam u kuhinji i jednu kutiju crne boje (fiksa) za cipele, pa sam i to poneo jer čime ćemo tamo u planini čistiti cipele, a tamo se lako uprljaju. U jednoj fioci našao sam i kesicu sa praškom za buve, pa sam i to metnuo u džep, neka se nađe, a našao sam i dve čiste poštanske karte, pa sam ih poneo. Mogu se koji put javiti majci i izvestiti je o svome zdravlju i o tome kako napredujem u poslu.

Kada sam po sobi tako nakupio sitnice koje su mi neophodno potrebne, izišao sam malo u dvorište.

Hteo sam da se oprostim sa mojim golubovima i sa Neronom.

Te golube, prevrtače, domamio sam još pre godinu dana pa se kod nas sasvim pripitomili. Kad ih hranim, hoće čak i sa dlana da uzmu zrno kukuruza. A lepi su, te su mi svi drugovi zavideli na njima. Ja sam ih mnogo voleo, a i oni mene. Ujutru, kad pođem u školu, ja im samo doviknem: »Dobro jutro, golubići moji!« a oni se s krova odazivaju: »Gu, gu, gu, gu!« Pa tako kad god pođem i kad god dođem. Znao sam da će im biti neobično bez mene, pa sam uzeo punu šaku kukuruza da ih dobro nahranim, te neka me se sećaju. Čim sam ih pozvao, a oni sleteli i pozobali sa slašću sav kukuruz što sam im doneo. Kazao sam im zatim zbogom, pa su odleteli na krov.

Za to vreme Neron je spavao pod klupom, te ga ja probudim.

– Nerone, Nerone, ‘odi bati tvom, ‘odi i tebe da pomilujem.

Neron je kod nas i odrastao. Ja sam ga našao na ulici gladnog i mršavog, pa mi je bilo žao, te odvojim od svog komada hleba, koji sam dobio za užinu, i dam mu pola. On to halapljivo pojede, pa onda pođe za mnom. Neće prosto da se odvoji od mene, pa sam ga morao dovesti kući. Majka se prvo ljutila što joj dovođim pse sa ulice, a posle ga i ona zavolela. Neron nije bio lep pas, ali je bio dobar, pošten i veran. Spavao je uvek na kućnom pragu, svakoga je od nas ispraćao do kućne kapije gde god pođemo, a kad se vraćamo, lajao je od radosti. Mene je naročito voleo, jer sam ga ja štitio. Dođe mu koj’ put tako pa se razigra i pojuri piliće, pa hoće, bome, al’ onako u šali i igri, i bez zle namere, i da udavi koje pile. Razume se, naša služavka Marija zbog te sitnice digne užasnu dreku, dohvati metlu pa okrene držak i isprebija Nerona, te on skičući ode i sakrije se pod klupu. Tada ja dođem, sednem kraj njega, metnem njegovu glavu meni na koleno, milujem ga i tešim ga:

»Nemoj da plačeš, Nerone, znam da te boli, al’ proći će to!«

A Neron me gleda pravo u oči, a oči mu pune suza.

»Pa zar ne možeš, Nerone, da se uzdržiš da ne udaviš pile? Igraj se kao čovek malo sa pilićima, poteraj ih, potrči. Al’ ti, brate, preteraš u igri. Uzdrži se drugi put da te ne bi tukli!«

Tako ja tešim i poučavam Nerona, a on me gleda pravo u oči, kao da me razume.

Ali i Neron je prema meni pažljiv. Kad se meni tako desi pa me istuku, a ja odem na drvljanik, zavučem se tamo pa plačem, a Neron dođe meni, sedne, nasloni mi svoju glavu na koleno, pa me gleda pravo u oči i sve mi izgleda kao da hoće da mi kaže:

»Nemoj da plačeš, bato, znam da te boli, al’ proći će to!«

Pa kad ga ja pogledam i pomilujem ga, a njemu milo i čisto mu čitam iz očiju kako i on mene savetuje, isto onako kao ja njega:

»Pa zar ne možeš, bato, koji put da naučiš lekciju, nego večito izvlačiš batine zbog tih pustih lekcija? Poigraj se, ne kažem da se ne poigraš sa drugovima, ali ti, brate, preteraš u igri, pa digneš sasvim ruke od knjiga. ‘Ajde, legni malo na knjigu da te ne bi tukli!«

Eto, takav je bio Neron i tako smo se ja i on slagali i voleli. Čim me je video na vratima, a on mi je pritrčao i grdno se nešto umiljavao oko mene, kao da je slutio da ćemo se rastati. Ja sam ga milovao i šaptao sam u sebi:

»E, moj Nerone, moj Nerone, ko će te odsad tešiti kad te isprebijaju metlom?«

I nešto mi se baš ražalilo, pa se vratim u sobu, jer sam se plašio da mi ne omekša srce, a hajduk ne sme imati meko srce.

Uđem u sobu, pa pogledam svoje knjige, zbog kojih eto u hajduke odoh. Pribrah sve knjige, vezah ih kanapom, pa mi pade na pamet da na paketu štogod napišem. Uzmem pisaljku i na naslovnom listu geografije, koja je bila odozgo, napišem:

*Zbogom, knjige,
Zbogom, moje brige!*

Ne znam otkud mi ispao stih, valjda zato što sam bio ražalošćen. Pogledam levo, desno, pa bih svakoj stvari da kažem zbogom, sa svakom stvari da se oprostim, ali sve nekako ispada u stihovima.

Tako spazim u prozoru sestrinu lutku, a ja je gledam, gledam pa joj kažem:

*Lutko bela, moje ćure glupo,
Kol'ko l' sam ti puta ja kose počupo;
Kol'ko l' puta ja sam te izgrebo,
Lomio ti i noge i ruke;
Na tebi se za hajduke vežbo,
Pa sad, eto, odoh u hajduke!*

Pa ne samo lutki nego i drugim stvarima obraćam se sve u stihu. Tako, na primer, spazim svoj jastuk, na kome spavam, pa mu tepam:

*Moj jastuče, o moj uzglavniče;
Zar te može kogod da ne vole?
Divno li sam na tebi spavao,
Naročito kada nema škole.*

Pa tako sam se redom praštao od svih stvari i svima sam govorio u stihovima, jedino nisam mogao da napravim stih lampi i pljuvaonici.

Eto tako mi je prošao taj dan, a uveče na večeri, moram priznati, nije mi bilo lako. Gledam oca, nabrano mu čelo od briga, a ja mislim u sebi: »E, kad bi znao, oče, da ćeš sutra dobiti još jednu novu boru!« Gledam majku; večeras naročito dobra i nežna prema meni, valjda zato što sam ostao kod kuće da radim školski zadatak. Gledam je, pa me nešto žao. Da mi je bar da mogu da joj poljubim ruku. A sestrica mi još kaže:

– Znaš šta, bato, sutra će doći moje drugarice kod mene. Dođi i ti posle škole pa da igramo, ako hoćeš?

»E, kad bi ti znala«, mislim se ja u sebi, »kakvi drugari mene čekaju sutra.«

Još više me je ražalostila štrudla od višanja.

– Znam da voliš štrudlu od višanja, – reče mi majka – a bio si danas dobar, pa zato sam ti napravila.

Pojedem ja jedno parče štrudle i javi mi se u oku jedna suza; pojedem drugo parče i pojavi mi se druga suza; pojedem treće parče i pojavi mi se treća suza, i da mi ne reče otac: »E, dosta!« ja bih, samo zbog žalosti, nastavio još da jedem.

Kad smo pošli na spavanje, ja ugrabih priliku te poljubim majci ruku.

– Eh, eh, eh, otkud to? – začudi se majka.

– Pa, da ti kažem hvala na štrudli od višanja.

– E, 'ajde, 'ajde, – reći će majka zadovoljna – pa laku noć, sinko!

– Laku noć, majka!

XIV – ODMETANJE

Nisam celu noć spavao. Triput sam se dizao i zadizao zavesu na prozoru da vidim je li već svanulo, pa kad sam video da je još mrak, ja se nanovo vraćao u postelju. Prebacio sam pokrivač preko glave, ali nisam mogao zaspati; hiljadu misli su se rvale sa mnom.

Najposle dignem se i četvrti put, zadignem zavesu, i vidim noć se rastinjala i izbledila, a uto čujem i našega pevcu iz dvorišta, triput kukureknu. Ja se tiho, sve na prste, dignem da me ne bi ko čuo, pa pošto sam polako, polako otvorio vrata da ne škripnu ili da brava ne škljocne, izađem u hodnik. Majka je sinoć u orman do vrata ostavila sir koji je ostao od večere, a taj se orman ne zaključava. Otvorim ga, pa kako sam još sinoć spremio novine, uzmem dva parčeta sira, dva parčeta štrudle od višanja i jedan poveći komad hleba, pa napravim paket.

Vratim se zatim u sobu, od koje sam vrata ostavio otvorena, pa se na brzu ruku obučem, a cipele uzmem u ruke. Nisam smeo u sobi da ih oblačim, jer bi lupale, nego u dvorištu.

Najteže mi je bilo da otvorim vrata u hodniku, nešto su se teško otvarala, ali najzad uspem i to, te izađoh u dvorište i osetih kako me zapuhnu svežina zore koja se već budi. Naslonim se na zid, te obučem i cipele, uto mi priđe i Neron i ja ga pomilovah ne govoreći mu ništa, pa se onda uputih kapiji do koje me Neron isprati.

Na kapiji, još jednom, osvrtoh se da pogledam za sobom, prekrstih se, pa u ime božje, ne osvrćući se više za sobom, pođoh.

Zora je sve više osvajala, neće proći ni minut-dva pa će probiti prvi sunčevi zraci. Jutarnja svežina izazivala je kod mene jezu i misao kako bi bilo prijatno još malo u postelji poležati. Ali dužnost je dužnost, a za tu dužnost me još i zakletva vezuje. Išao sam hrabro i smelo napred.

Kad sam stigao pred mlin, već se prvi zračak sunca pomolio, ali je još uvek bila rana zora. Zviznuo sam, a iz mlina se odazvao zvižduk, a to znači da je ‘Arambaša već na svom mestu. Udem i zateknem tamo Čedu i Gluvaća. Čeda met’o neku šubaru na glavu, mora da je to zimska šubara njegova oca. Istina, leto, vrućine su velike, ali tako sa šubarom više liči na ‘arambašu. Na leđima mu jedno malo sekirče, ono kojim naše majke u kujni seckaju meso; vezao ga kanapom na dva kraja pa prebacio na leđa kao pušku. Odista je strašan izgledao, pravi ‘arambaša.

Malo zatim stiže prvi Cvrca, pa onda Dronja, a nije prošlo ni koliko si dlan o dlan udario, evo ih zvižde spolja i Vrabac s Trtom.

Svi smo na okupu... ‘Arambaša nas premeri pa poče.

– ‘Ajde, braćo, prekrstite se, pa da pođemo!

Prekrstismo se i kretosmo. ‘Arambaša ide napred, a mi za njim. Niko ni reč ne govori, jer nam je ‘Arambaša pred polazak zabranio da govorimo.

Čim smo napustili i poslednju varošku kuću, mi se dohvatismo vinograda, te sve nekim malim seoskim putevima i stazama. Kad zađosmo na jednu malu širinu, mi zastadosmo malo da se odmorimo.

Tek tu progovorismo glasno:

– Braćo, – reče nam ‘Arambaša – mi eto pođosmo i sad već natrag ne možemo. Ako bog da i sreća junačka, neće proći ni tri dana, a mi ćemo postati slavni. O nama će se čuda pričati i zadrhtaće ceo naš okrug od straha i trepeta.

Mi, zadovoljni što smemo sad da razgovaramo, uzemosmo jedan drugome da pričamo kako je ko pobegao od kuće. I sve su priče bile slične, svi su gotovo tako postupili kao i ja što sam, jedino Cvrca što je kroz prozor pobegao.

Kad se tako malo odmorismo, a ‘Arambaša reče:

– E, ‘ajde, braćo, da krećemo dalje! – i pođe napred.

Dan već uveliko osvojio; sunce se već otkrilo te obećava lep i sunčan dan.

Sad smo već izmakli iza poslednjih vinograda i hvatamo se neke uske staze na padini i idemo sve jedan po jedan, jedan za drugim.

– Pa što si morao kroz prozor? – pitamo uz put Cvrču.

– Eh, što sam morao! Moj otac nikad ključ od spoljnih vrata ne ostavlja u bravi, već ga uzme sobom. Da čekam njega nisam smeo, nego sam ja još sinoć spremio taj plan i još sinoć sam otvorio prozor pa ga onako pritvorio, jer da sam ostavio za jutros, čuli bi da otvaram.

– A da te je spazio noćni stražar? – pita ga Vrabac.

– Na to nisam ni mislio! – veli Cvrca pa nastavlja put.

Sad smo već ušli u neku šumu. Nije velika, nema stoletnih hrastova, ali je ipak šumica, pa nam je dobro došla hladovina, jer je sunce uveliko već osvojilo te smo se počeli znojiti. Dosta dugo smo išli kroz tu šumicu, pa opet izbili na ledinu, te jednom kosom pošli da se penjemo. Pred nama je bila planina obrasla gustom šumom. Svi smo nekako predosećali da je to planina koja će ubuduće biti naša kuća. ‘Arambaša je išao tako pouzdano napred kao da mu je svaka staza, svaka stopa i svaki žbun poznat, iako je on prvi put zalazio ovamo.

Zađosmo i u tu veliku šumu, penjući se još uvek, ali sa velikim tegobama, jer sad već nije bilo staze i mi smo se verali kroz travuljinu i zaplitali o suho granje. Ne znam koliko smo tako išli, dok ne izbismo na jednu malu čistinu, gde nas ‘Arambaša zaustavi.

– Rastovarite se, ovde ćemo se odmoriti i prihvatiti se malo. Nije još podne, al’ će skoro! – reče nam, pa prvi on sede na travu i stavi svoj paket i sekiricu kraj sebe. Mi svi jedva dočekasmo jer, bome, i umorili smo se i izgladneli. Posedasmo po travi i stavismo svaki preda se svoj paketić te da jedemo.

Da je samo neko mogao zaviriti u te paketiće, šta sve ne bi video. Dronja je odista poneo tri kuvana jaja i jedno parče pite od mesa i komadić hleba. Vrabac poneo sira i suve šljive, a Trta samo poveliki komad hleba, ali je zato poneo nož, viljušku i kašiku i uz to još salvetu da ima čime obrisati usta kad se najede hleba. Cvrca je poneo malo parče suva mesa i jednu kesicu bombona; Gluvać je poneo tri kifle i jednu kutiju sardina.

Šta je da je ko imao, tek slatko smo jeli, pa tek kad smo utolili glad, počeli smo se smeјati jedan drugom. Naročito smo zadevali Trtu što je poneo salvetu. Vrabac je čak od jedne male grančice napravio koturčić pa mu ga dao:

– Eto ti – veli – prsten, pa savij salvetu, i metni u njega da se poznaje da je to tvoja salveta, te da se ne bi izmešala sa ostalima.

Kad smo završili ručak, a ‘Arambaša će nam reći:

– Deder, braćo, da vidimo kako stojimo sa oružjem; čime je ko od vas naoružan te da znam na što mogu računati? Eto ja, braćo, imam ovu sekiru, to je moj ‘arambaški znak. Ova sekira, iako je mala, u mojoj ruci je vrlo opasno oružje. Ja mogu njome jednim zamahom da odsečem volu glavu. Deder da vidim šta vi imate?

Mi se svi zbunismo kad nas to upita.

– Ja imam perorez! – reče Vrabac i izvuče iz džepa jedan stari prljav perorez.

– A ti? – okreće se ‘Arambaša Gluvaću.

– Ja nemam ništa.

– A ti? – okrete se Trti.

– Ja imam nož i viljušku.

– I kašiku! – dodaje Vrabac.

– A ti? – okrete se ‘Arambaša meni.

– Ja imam samo jednu iglu.

Dronja i Cvrca nisu također imali ništa.

Takvo stanje naoružanja zabrinu ‘Arambašu, pa uze da razmišlja.

– Ti, Trto, zadrži sebi nož, – reći će ‘Arambaša – a viljušku daj Gluvaću. Viljuška može da bude dobro oružje, naročito kad se nađeš s neprijateljem prsa u prsa.

Trta poslušna i dade viljušku Gluvaću.

– A vas trojica, – okrete se ‘Arambaša meni, Cvruci i Dronji – ‘ajde pođite sa mnom u šumu da nađemo koju batinu. Naoružaćete se zasada batinama, dok posle prve pljačke ne dođemo do oružja.

Mi pođosmo za njim, te on u šumi onim sekirčetom okresa granje, sadelja i dade nam svakome po jednu batinu.

Kad smo se vratili, taman je sunce udarilo u potiljak, te on naredi da krećemo dalje. Tako, sad već potpuno naoružani, pođosmo sa ovoga prvoga odmorišta.

XV – U GORI HAJDUCI

Nismo još vrlo dugo išli pa naiđosmo opet na jednu čistinu, oko koje je šuma malo proređena, te se može i dogledati donekle oko sebe. ‘Arambaša stade te uze onako znalački ispitivati mesto. Ne govoreći nam ništa, on zađe u šumu levo, pa zađe desno, zamisli se još malo pa odluči:

– Ovde će nam, braćo, odsad biti sastanak i stalan logor našoj četi.

Svi pogledasmo oko sebe, i svakome u tome trenutku pade na pamet misao: dakle, tu, to je ono što smo želeli, ono što smo sanjali na hrastovom stablu? Sad smo, dakle, u gori hajduci! Ovde ćemo, dakle, mi, budući orlovi planinski, da savijemo sebi gnezdo; ovo je odsad naš dom, naša država, naša carevina; odavde ćemo mi gospodariti, odavde zadavati strah i trepet na sve strane sveta.

Iz takvih misli i sanjarija probudi nas glas ‘Arambašin. On poče da izdaje prve naredbe.

– Istovarite se ovde!

Mi spustismo na zemlju svoje džepne maramice, u koje smo zavili još ono malo sira i hleba, koliko nam je od ručka ostalo.

– Ti, Mile, – okrete se on Vrapcu – uzmi Dronju i Cvrca sobom, pa zađite u šumu te saberite što više možete drva za vatru. Ponesite i ovo moje sekirče, te da odsečete granu ako treba!

Vrabac, Dronja i Cvrca digoše se iz tih stopa? te zađoše u šumu.

Meni i Gluvaću naredi ‘Arambaša da ispitamo okolinu, te da vidimo ima li gde u blizini vode, pa i mi zađosmo u šumu. ‘Arambaša sa Trtom ostade da uredi logor. On odredi mesto gde će se vatra ložiti i naredi Trti da nađe i donese kamenje koje će služiti mesto uzglavnika pri spavanju. Gluvać i ja smo, bome, poduže lutali, ali nigde vode, ni potoka, ni izvora. Najposle, kad smo malaksali, vratismo se bez uspeha.

– Ne umete da tražite! – ljuti se na nas ‘Arambaša. – Kako može biti planina bez vode? Sutra zorom pretražiću ja celu planinu.

Uto počeše da stižu i oni drugi, svaki sa bremenom drva na leđima.

– Ima li tamo još drva? – pita ‘Arambaša.

– Puna šuma polomljenih grana! – veli Vrabac.

– E, ‘aj’te onda svi, te svako neka natovari po jedan dobar bremen, jer ovo je malo što ste doneli.

Odosmo svi u šumu za Vrapcem, te ponesosmo koliko je ko mogao.

– Hoćemo li da ložimo vatru? – pita Vrabac.

– Ne još, rano je, tek kad zađe sunce – veli ‘Arambaša. – Nego, deder, posedajte svi da održimo jedan savet.

On sede, prvi, kraj onog mesta gde je odredio da bude vatra, a mi svi posedasmo ukrug, te da počnemo prvi hajdučki savet u planini.

– Braćo, – počeće ‘Arambaša – od ovog časa počinje naš hajdučki život. Mi smo jutros rano napustili svoje kuće i sad se tamo već, u celoj varoši, zna da smo otišli u hajduke, a svi su se preplašili i strepe, jer ne znaju šta ih čeka. Zato mi, braćo, treba da otpočnemo rad. Ja ću vam izneti šta ja mislim da preduzmemo, a vi mi kažite ako ko od vas ima kakav plan.

Tu ‘Arambaša ućuta i pogleda nas sve redom, pa kad vide da mi svi ćutimo, a on nastavi:

– Ja mislim, braćo, da noćas još ne preduzimamo ništa. Treba da se odmorimo, treba da upoznamo dobro šumu i svu okolinu, pa tek onda da počnemo rad. A sutra na noć, ako bog da, pristupićemo delu. Poslaćemo pouzdanu stražu na drum, i kad naiđu kakva putnička kola, straža će da zvizne triput. Svi ćemo, naoružani, poleteti kao sokolovi i pašćemo u zasedu. Kad naiđu kola, ti ćeš, Gluvaću, ispasti pred kola, jer ti si najbolje naoružan, imaš viljušku. Staćeš pred kola i grmnućeš: »Stoj, ni koraka dalje!« ali znaš, to moraš tako da grmneš da se kočijaš uplaši i da odmah ispusti dizgine.

Gluvać pogleda u viljušku, koja mu je bila za pojasom, pogleda u sve nas redom, pa pokuša da grmne: »Stoj, ni koraka dalje!« ali kako mu nije ispalo za rukom, to uze da ponavlja i da se vežba. A ‘Arambaša nastavi:

– Kad kočijaš ispusti dizgine, ti ćeš opet zviznuti i mi ćemo iskočiti iz zasede. Ti ćeš, Dronjo, odmah dočekati konje za dizgine; ti, Vrapče, otići ćeš pozadi kola da ne bi ko od putnika iskočio tamo i pobegao. A ti, – okrete se ‘Arambaša meni – staeš pred kola i viknućeš putnicima: »Silazi.«

– Ja? – zapitah prestravljeno.

– Jest, ti! – potvrdi ‘Arambaša.

– A ako u kolima bude profesor geografije? – zapitah ja sa strahom.

– Ama kakav profesor geografije? – čudi se ‘Arambaša. – Šta ima on posla u kolima? U kolima moraju biti najmanje dva bogata trgovca, koji se vraćaju sa vašara gde su prodali stoku, i sad nose kući pune kese zlata. Kad ti, dakle, vikneš: »Silazi!« ta dva bogata trgovca sići će s kola. Tada ću se ja pojaviti i pogledati mrko, tako mrko da ih prođe jeza celim telom. Tada ću ja viknuti: »Pare ili život!«

– A ako oni ne dadu pare? – pita zabrinuto Trta.

– Ako ne dadu, tada ćemo ih napasti. Ti ćeš, Cvrco, skočiti na jednoga.

– A ako mi on opali šamar? – pita Cvrca i češe se već unapred za uvetom.

– Pa ništa, zašto si hajduk? Zar naše stare nisu nabijali na kolje, pa su to oni podnosili, a ti ne možeš jedan šamar.

– Pa mogu, nije da ne mogu! – kao pravda se Cvrca.

Posle uze ‘Arambaša Da nam objašnjava kako ćemo zatim deliti blago i šta ćemo sve kupiti za to blago. Na prvom mestu tražio je za sebe kalpak, i odelo sve zlatom optočeno, jer on, veli, kao ‘arambaša mora biti tako obučen. Docnije, kad ga opevaju u narodnoj pesmi, ne mogu da mu opevaju počupanu šubaru i pocepane pantalone kakve sad ima na sebi, već mora imati samur-kalpak i mor-dolamu ²⁶zlatom optočenu.

Vrabac iznese drugi jedan predlog, koji smo svi sa pažnjom slušali. On reče da bi bolje bilo da mi bogate trgovce ostzvimo na miru; neka idu s milim bogom. A on, veli, najviše bi voleo kada bi naša četa sišla u varoš, pa da napadnemo gimnaziju.

– Pa šta ima u gimnaziji da se pljačka; onaj stari globus, pocepane mape, krede i sunđeri, eto to je sve! – veli ‘Arambaša, i smeje se Vrapcu.

– Ja sam za to da mi udarimo na gimnaziju i da opljačkamo one zapisnike koje upisuju đačke beleške, pa da lepo u njima popravimo sebi ocene.

– Uh, mnogo ti to vredi, a kad dođe ispit? – pita Cvrca.

– A kad dođe ispit, a profesor će da pomisli u sebi: »More, ovo je hajduk, da ja njemu dam dobru belešku, da ga skinem s vrata, jer teško meni *ako mi se on popne* na vrat!«

– Nije samo dobru belešku, nego i primerno vladanje. Kad si hajduk, pravo je da ti da primerno vladanje! – podsmeva mu se Gluvać.

I dok mi tako razgovaramo i krojimo planove o budućim podvizima, dotle već i sunce poče sedati, a iz gore popuhivati sveži večernji vetrić.

– Deder, braćo, da povečerao dok je još za videla! – predloži ‘Arambaša i svi odmah razvismo svoje paketiće, pa halapljivo požderasmo sve što je ostalo od ručka. Trta je čak polizao stare novine u koje je bio zavio sir.

– Baš imaš hajdučki apetit! – veli mu Gluvać.

– Imam, – priznaje Trta – al’ nemam više šta da jedem.

– Spremite sad vatru! – naređuje ‘Arambaša.

I sad se svi predadosmo poslu: jedni lome grane, drugi ih slažu na gomilice za potpalu. Jedva smo čekali da naložimo vatru. To nam je nekako izgledalo pravo hajdučki, kad posedamo oko vatre.

– Podloži! – naređuje ‘Arambaša Cvrca.

– Ne znam da l' mogu gdegod, ovde u šumi, da nađem stare novine? Moja majka uvek podlaže vatru starrš novinama – veli Cvrca.

– Ama gde ćeš u planini naći stare novine? – veli mu Gluvać.

Ja se setih da sam moj paket zavio u stare novine, pa ih dadoh Cvrcci, on ih uturi među grane, upali šibicu, plamen dočepa suvu grančicu, i sad polegasmu svi po zemlji te počesmo iz sve snage duvati i raspirivati plamen.

Suvo granje poče pucketati i plamen se izvi visoko, a mi svi veselo kliknusmo kao da smo se već dočepali školskih protokola i popravili ocene u njima.

– Uh, braćo, – uzviknu 'Arambaša lebdeći pogledom za plamenom – zar nije to Divno biti hajduk?

Još da nam je sad guslar, pa da nas opeva.

– Pa evo Vrabac – reći će Dronja.

– Jest, on nam je već pevao uz gusle.

– Da izaberemo Vrapca za guslara – predloži Gluvać.

– A znaš li sastavljati pesme? – pita 'Arambaša Vrapca:

– Znam! – odgovara Vrabac pouzdano.

– Jest' zna! – dodaje Dronja pakosno. – Al' pokrade sve iz čitanke.

– Pa pokradem, – veli Vrabac – ali ja to vešto sastavim, a ti ne umeš ni to. Evo, imam ja i u džepu jednu pesmu, juče sam ceo dan sedeo kod kuće i sastavljao je.

– 'Ajde, 'ajde čitaj, – kliknusmo svi veselo i Vrabac izvadi iz nedara dva lista iz knjižice školskih zadataka, nasloni se bliže plamenu da može videti, jer sunce već utonu i poče prvi sumrak da se navlači, i uze nam čitati:

*Bože mili, čuda velikoga!
Kad se šćaše po zemlji Srbiji,
Po Srbiji zemlji da prevrne
I da druga nastanu vremena,
Odmetnu se jedna četa mala,
Četa mala ali odabrana.
Odmetnu se gori u hajduke.
Ja da ti je stati pa gledati,
Svaki junak bolji od drugoga,
Al' pred svima Brba 'Arambaša,
Junak kakvog nadaleko nema;
Na glavi mu crna šubarina,
Na nogama plave pantalone,
A oči mu sevaju ko munje,
Nad očima nadnele se veđe,
Te on kroz njih mrko pogleduje;
Mrki brci pali po ramenu...*

Kod tih reči Cvrca gurnu nogom Dronju, koji je sedeo do njega. To je on, razume se, krišom učinio, ali oštro, sokolovo oko 'Arambacšno opazilo je.

– Ne podgurkuj se, Cvrco, – dobaci mu 'Arambaša strogo.

– Ja to... – zbuni se Cvrca – mislim, znaš, preterao je Vrabac jer ti nemaš brkove.

– Pa nemam ih, znam ja da ih nemam, ali to je zbog pesme. U pesmi se uvek za junaka mora da kaže da ima brkove.

- Pa jeste! – izvinjava se Cvrca.
- Nastavi! – naređuje ‘Arambaša Vrapcu, a ovaj dalje čita.

*Ja da ti je stati pa gledati,
Kad on megdan s Matamutom deli,
Dva junaka, obadva jednaka,
Pod njima se crna zemlja trese
I udara more o bregove.
Pa se nose letnji dan do podne,
Dok se Brbi srce ne razigra,
I udari plamen iz nozdrva,
Spustiše se veđe nad očima,
Zasijaše munje iz očiju,
A udari pena na ustima.
Pa on grli rukom Matamutu.
Kako ga je lako obgrlio,
Popucaše kosti Matamuti,
Pa ga Brbo preko sebe baca,
Te on pada u zelenu travu,
I ovako cvili u nevolji:
„Blago tebi, Brbo ‘Arambašo,
Od teb’ nema većega junaka!“*

Čeda od zadovoljstva prevuče rukom preko usana, kao da gladi brkove i dobaci Vrapcu:

- More, pa ti umeš to lepo da sastaviš!
- Pa ume, dabome, – dodaje Dronja pakosno – kad on čuva sve stare čitanke.
- Ne kažem, ima i iz čitanke, – brani se Vrabac – ali ima što sam i sam sastavio. Evo u čitanci nema za Matamutu.
- Boga mi, dobro je – ponavlja ‘Arambaša. – A ima li još?
- Ima! – veli Vrabac.
- Pa ‘ajde, čitaj dalje!
- Vrabac nastavi da čita:

*A da ti je stati pa videti
Sve junake u četi Brbinoj,
Svaki junak bolji od drugoga.
Tu je Gluvać, hajduk glasoviti,
Kojino je u borbama ljutim
Skin’o dosad dvan’est turskih glava.*

- Uha, – razleže se sa svih strana.
- Pa to u pesmi! – brani se Gluvać. – U pesmi to mora tako da se kaže.
- Čitaj dalje! – naređuje ‘Arambaša, a Vrabac čita:

*Tu je Dronja, hajdučina stara,
Od kog dršće cela gimnazija,*

Gimnazija i svi profesori...

– Uha! – opet uzvik.

– Ne prekidaj! – naređuje ‘Arambaša. – Čitaj dalje:

*Tu je Cvrca, junačko koleno,
Kojino je grdno propatio,
Preživio muke svakojake;
Pre no ode gori u hajduke,
Kaišem mu leđa ispisana,
I globusa obe hemisfere.*

Trta se pakosno nasmeja, ali ga preseče ‘Arambaša strogim pogledom, te Vrabac nastavi:

*Tu je Vrabac, junak nada svima,
Blago majci koja ga rodila!
Nema toga kom odolet neće,
Ne boji se nikoga do boga.
Gde on prođe tu trava ne niče,
On pogledom kosi i obara;
Pred njim dršće cela turska vojska,
Jaoj onom kome na snu dođe,
A kamoli da mu šaka padne!*

– E, e, pretera, pretera! – ču se opšti uzvik, pa da vidiš i sam ‘Arambaša pristade uz to:

– Preterao si, brate! – okrete se on Vrapcu.

– Pa to je zbog pesme! – brani se Vrabac.

– Pa i zbog pesme je mnogo! – ostaje uporan ‘Arambaša. – Nego, ti to da skратиš.

– Je l’ sve da skratim? – pita Vrabac.

– Ne treba sve! – veli ‘Arambaša. – Ono ranije je vrlo dobro, al’ to što se tebe tiče, to da skратиš.

Vrabac se nađe uvređen, savi hartiju, metnu je u džep i ne htede da čita.

Mi digosmo glave, jer smo se bili povili slušajući Vrapčevu pesmu, i obazresmo se oko sebe i sagledasmo noć. Ućutasmo, obuzeti svi jednom istom mišlju. Zemlja, nebo, šuma, noć... Niko ni reči ne progovori, niko ni da zine; pogledasmo se samo među sobom i sretosmo se mislima. Jedva u neko doba, tiho, šapatom, više u sebi izusti Sima Gluvać:

– Noć!

XVI – PRVA BORBA

Noć.

Ućutali smo svi kao zaliveni, ili i ako progovorimo, a mi šapućemo, kao da se bojimo da ne probudimo koga. Šapće i sam ‘Arambaša.

– Hoće li ovo dugo trajati? – šapće da se jedva čuje Cvrca.

– Koje? – pita Gluvać opet šapatom.

– Pa noć.

– Dugo! – odgovara Gluvać.

– Ja ne volim noć – veli Cvrca i vidiš nešto mu igra u glasu.

– Ni ja! – veli Gluvać.

To tako dve-tri reči, pa opet nastane ćutanje i mukla tišina, i svi misle jednu istu misao, koju ne smeju da ispovede.

Počće razgovor Dronja, ali tako kao i svi ostali:

– A ima li koga noću u šumi?

– Koga može biti? – hrabri se kao ‘Arambaša, a i njemu se kao nešto malo steglo grlo.

– Pa tako, je l’ ima živih stvorova? – nastavlja Dronja.

– Kad se zna da ima ovde hajduka, niko ne sme da priđe šumi noću! – odgovara ‘Arambaša.

– A zveri? – pita Vrabac.

– Zveri noću spavaju! – tvrdi ‘Arambaša, a kao i njemu preletaju brige preko čela.

Pa ućutasmo opet, a tek će usred tišine Trta prošaptati:

– A o ponoći?

– Šta o ponoći? – pita ‘Arambaša.

Trta ne odgovori, nije imao hrabrosti da odgovori, a ni ‘Arambaša ga ne zapita dalje. Svi smo znali šta to Trta misli o ponoći, i svima nam zatreperi srce i diže se kosa na glavi. Svima nam padoše na pamet one bajke, koje su nam malima pričale majke o vešticama i zmajevima, koji se kriju po dubokim šumama. Badava su nam učitelji i profesori docnije kazivali da su sve to samo priče, izmišljene priče, ipak se ovoga časa kod nas svijuju javi to sećanje i sve nas obuže jeza. Sad tek ućutasmo, pa niti govorimo, niti glave dižemo, već žmurimo da ne bi’ gledali oko sebe.

Posle dugog ćutanja ‘Arambaša progovori:

– Nema šta da se bojimo, mi smo oružani!

Niko mu ne odgovori ni reči, niti diže glave, on počuta duže vremena, pa opet prošapta:

– Pa jest, ne treba da se bojimo!

Ama tek što on prošapta ove reči, a u šumi iza naših leđa, šušnu nešto. Mi zadrhtasmo svi i prođe nas neka groznica celim telom. Ja htedoh da ciknem, ali ne mogoh, stegle mi se vilice, pa ne mogu ni da otvorim usta. Gluvać, vidim, gleda razrogačeno u ‘Arambašu i mrda nešto ustima, ali mu ne izlaze reči na usta. Stegao mu se glas pa ne može da izgovori nijednu reč.

‘Arambaša prestravljeno pogleda na onu stranu, odakle je šušanj dolazio, ali uto poče da se lomi granje tamo u šumi. ‘Arambaša skoči prvi i dreknu:

– Bežite, braćo!

Pa kad klisnu niz jednu padinu, ama kao da si ga iz puške izbacio. Mi svi za njim. Bože gospode, što je to bila trka, a oduzele nam se noge pa ne možemo da trčimo, nego posrćemo, krhamo se, padamo i opet se dižemo. A nemamo više ni daha u grudima, pa neznaš hoćeš li živ stići ‘Arambašu, a on izmakao nekakvih trista metara ispred nas. Najzad, kada i on malaksa, dočepa se jednoga hrasta, pa se uspe uz njega kao mačkai probi se kroz granje, te ode ra najviše vrhove. Dok mi stigosmo pod hrast, čujemo

njega ozgo:

– Za mnom, braćo, spasavajte se!

Ja, bogo mili, što nastade gužva i gurnjava ko će pre uz hrast! Dočepao ga se prvi Trta, pa se popeo tako za jedan metar, pa stao od umora, a zakopčao se za hrast pa ga ne pušta. Gluvać ga dočepa za tur pa ga sroza na zemlju, i stade još na njega i uspuza se uz hrast. Ja za njim, za mnom Cvrca, pa Vrabac, pa Dronja, a Trta se pope poslednji.

Porazmeštali smo se po granama, a ‘Arambaša čuču na vrhu hrasta.

Vrabac, mada ga je strah obuzeo kao i sve nas, ne mogade ni u ovome očajnome trenutku da oprostio ‘Arambaši što mu je malopre rekao da skрати pesmu koja mu opeva junaštvo, pa diže glavu, pogleda više sebe, u vrh hrasta, i reče:

– A ti, ‘Arambašo, prvi klisnu?

– Ja, je l’? – izbrecnu se ‘Arambaša. – More, reci hvala što sam vam spasao glave. Vi i ne znate kolika je opasnost bila; najmanje ih je stotina oružanih pušaka bilo tamo. Video sam ih, svi imaju puške, a mi nemamo vatreno oružje. Kad bismo se borili prsa u prsa, ja bih primio borbu, ali nisam smeo da primim sa vatreim oružjem.

– Pa oni će nas i ovde pobiti! – gundā Gluvać.

– Nas će pobiti, – dodaje Vrabac – ali ‘Arambašu ne mogu, otišao je na vrh hrasta.

– Ja sam se popeo ovde da osmatram neprijatelja.

– Kad opkole hrast pa pripucaju, padaćemo kao zrele kruške! – gundā i dalje Gluvać.

– Mir! – uzviknu ‘Arambaša. – Ne govorite da se ne odamo!

Svi učutismo i upresmo pogdede tamo odakle smo pobjegli. Sa hrasta, koji nam je dao zaštite, lepo se dogledala naša vatra, koja se sad razbuktala, pa plamen palaca i osvetljava celu šumu uokolo. Svi se zagledasmo da vidimo hoćemo li pod svetlošću plamena opaziti neprijatelja.

Mir, tišina, ništa se ne vidi. Mi naprežemo oči i dalje i gledamo netremice tamo. Posle dužeg vremena Gluvać prvi sagleda i prošapta:

– Ja vidim nešto!

– I ja! – dodaje Dronja.

– I ja! – dodaje Vrabac.

Svi napregnusmo oči još više. U punoj svetlosti plamena jasno se ocrtavala neka četvoronožna životinja.

– Ono je krava! – reći će Cvrca.

– Nije krava, nego konj! – dodaje Gluvać.

– Izgleda da je konj, možda je vojskovođa sjahao! – veli odozgo, sa vrha, ‘Arambaša.

Opet učutismo, posmatrajući onu životinju iza plamena, dok Cvrca ne kliknu:

– Pa ono je magarac!

– Jeste, jeste! – viknusmo nekoliko nas, jer se sad već jasno videlo da je magarac.

– Ama, da li je magarac? – pita još uvek ‘Arambaša.

– Jeste! – vićemo svi sad uglas, jer se odista lepo videlo pri svetlosti plamena.

‘Arambaša počuta, počuta malo, pa onda, izgleda, kao da se na nešto veliko i važno odlučio. On je dobro osetio da mu je zbog malopredašnjeg bekstva pao nešto malo ugled među nama, pa je sad hteo pošto-poto da ga vrati i poče vrlo svećano:

– Braćo i junaci! Mi ne možemo ostati ovde na drvetu čitavu noć. Može ko zaspati, pa pasti s drveta kao zrela kruška. Moramo, dakle, nešto učiniti. Ja sam se rešio na jedan korak, pa ma kako opasan po život bio. Jedanput se živi i jedanput se mre. Na mucu se poznaju junaci. Odlučio sam da siđem s drveta, i ne tražim od vas da počete svi za mnom. Koga je strah nek ostane. Sići ću i učiniti juriš na neprijatelja, pa makar ih tamo bilo i dve stotine. Ko će dakle, braćo, sa mnom?

Svi pristadosmo da počemo, jer smo sad već bili potpuno uvereni da tamo nema ni sto ni dvesta

neprijatelja, nego svega jedno jedino magare. Pa zašto onda ne bismo bili i mi junaci na račun magaretov?

Kad vide 'Arambaša da se svi odazivamo, a njemu kao da nije bilo najpravije, nije želeo da s njim podelimo slavu u junaštvu.

– Pa dobro, – reče – ja vas ne zovem, ali ako hoćete!

I on siđe s drveta za dve-tri grane niže, da nam bude bliže, i poče nam kazivati svoj plan za napad:

– Ja ću, braćo, napred, neka mene prvo snađe što je suđeno. A vi se držite malo po strani, da mi priskočite u pomoć ako do nevolje dođe. Ići ćemo polako, tiho, i to sve četvoronoške. Tako hajduci uvek idu kad hoće da iznenade neprijatelja. Uz put ni reči. Kad stignemo na lice mesta, ja ću vam dati znak i vi ćete svi polegati po zemlji, a ja ću da se privučem što bliže neprijatelju, pa ću ujedanput, kao tigar iz zasede, arlauknuti kao zver i skočiću pred neprijatelja. Jeste li razumeli, braćo?

– Jesmo! – odazvasmo se svi.

– E, dobro, neka nam je bog u pomoći! – I 'Arambaša skide šubar, pa se prekrsti, a to isto učinismo i mi svi ostali.

– E, 'ajde, braćo! – reče 'Arambaša i pođe niz drvo. Pođosmo i mi svi ostali jedan po jedan.

Kada smo bili na zemlji, 'Arambaša metnu prst na usta i prošapta nam:

– Lezi i ni reči više! – pa on prvi leže četvoronoške, a učinismo i mi tako, i sad pođe čudna četa hajdučka na četiri noge. Izgledali smo kao malo stado ovaca. 'Arambaša napred kao ovan, a mi za njim kao ovce.

Išli smo tako, išli smo približavajući se sve više vatri. Kada smo bili jedno stotinu metara daleko, 'Arambaša stade, okrete nam se i dade znak da tu ostanemo, i da polegamo po zemlji. Mi učinismo kako je naredio.

Mi polegasm, a on krete četvoronoške dalje, primače se vatri pa leže i on na zemlju. Ležao je tako, ležao, a mi ko bez duše, sve nam dršće srce od uzbuđenja, pa ne smemo ni da dišemo.

Ujedanput mrklu noćnu tišinu prolomi strašan arlauk, kao lav kad rikne, a mi kroz onu polusvetlost od vatre spazismo 'Arambašu kako skoči kao tigar, stade pred magare i viknu:

– Predaj se!

Magare ne odgovori ništa.

– Predaj se ako ti je mila glava na ramenu! – riknu ponovo 'Arambaša.

I magare odista diže uvis uši, kao ono vojnici u ratu što dignu ruke uvis kad hoće da se predaju.

'Arambaša se okrete pobedonosno k nama, zviznu hajdučki i kliknu razdragano:

– Ovamo, braćo, pobjeda je naša!

Mi priskočismo svi, i zatekosmo tamo kraj vatre: 'Arambaša i magare gledaju se oči u oči kao dva protivnika. 'Arambaša strelja pogledom, a magare postiđeno, valjda što je pobeđeno, čas gleda u 'Arambašu a čas obara pogled u zemlju.

'Arambaša sede umoran kraj vatre i čarnu je. Posedasm i mi svi ostali.

– E, ovo, braćo, beše žestoka borba! – reče 'Arambaša.

– Pa jest, – veli Gluvać – al' magarac. – Ako je magarac – ljuti se 'Arambaša. – Ja sam udario kao da ih je stotina, što me se tiče što je magarac. Trebalo je imati srca pa udariti. Ovo, ti, Vrapče, treba da staviš u pesmu.

– Pa može, – veli Vrabac mogao bih samo da promenim reči pa da metnem ovako:

Ja da ti je stati pa gledati

Kad on megdan s magaretom deli,

Dva junaka obadva jednaka...

– A, ne tako – buni se 'Arambaša. – Otkud magare? To nemoj tako, nego drukče.

Posle 'Arambaša poče opširno da priča kako je prestao da diše, kako je čekao da mu se probudi i drugo srce, kako je osetio kad su mu zaigrali mišići i kako je tad u sebi rekao: »Napred, Brbo, pa ili smrt ili slava!« – i skočio je na neprijatelja.

To njegovo hvalisanje nismo slušali samo mi, već i magare, jer i ono se sad pridružilo nama pa stoji kraj vatre i gleda nas sve redom. Kao da bi htelo reći: »Baš dobro te se našosmo ovde; bio sam sam u šumi pa mi malo dosadno, a sad bar imam društvo!«

XVII – MAGARETOVA ISPOVEST

‘Arambaša je i dalje pričao o svome junaštvu, a mi smo slušali. Slušalo je i magare. Mene savladao san, ali mi strah ne da da zaspim, već mi samo padaju kapci na oči, i ja ih neprestano trljam da ne bih zaspao.

U takvom polusnu slušao sam magaretovu ispovest. Da li nam je ono to odista govorilo, ili sam ja to sanjao, evo ni sad ne znam, ali, brate, kao da ga sad slušam. Pride korak-dva bliže, uđe potpuno u naše društvo, pa poče da nam govori:

»Evo i ja ću u vaše društvo, bićemo odsad dobri drugovi i prijatelji, i zato je baš potrebno da vam kažem ko sam, odakle sam i kako sam dospao ovamo, u vaše društvo.

Nemojte da me pitate ni za ime ni za prezime. Magare je magare pa makar imalo i ime i prezime. Čak bolje je za neko magare da nema ime i prezime nego kad ima ime i prezime, a magare je.

Ostao sam rano bez roditelja, pa me Cigani prodali na vašaru i kupio me Tasa mlekađžija. Vi znate onu kuću pod brdom, iza onog pogorelog mlina e, u toj kući živi Tasa mlekađžija i drži četiri krave, koje njegov dečko ujutru istera na pašu, a uveče ih vraća pa ih pomuzu i rano ujutru meni bace samar ²⁷ na leđa, obese četiri kante mleka o samar, dve s jedne strane, a dve s druge strane, i zađemo gazda Tasa i ja od kuće do kuće, te on razdaje redom mleko.

Stekao sam bio lepo poznanstvo i prijateljstvo u svim tim kućama. Deca su me volela, a ja sam njih. Dok je gazda Tasa unosio mleko i naplaćivao, dotle bi se deca okupila oko mene, pa jedan bi mi teglio uši, drugi rep, a bilo ih je koji su me milovali. Pred jednom zelenom kućom najradije sam se zadržavao. Tu je bila jedna dobra i zlatna devojčica, koju su zvali Cica. Cica ujutru dobije belu kafu i dve kifle za doručak, a ona uvek samo jednu kiflu pojede, a drugu sakrije u džep od kecalje, pa čim ja dođem, a ona istrči, pomiluje me i da mi kiflu. Zvala me je »Miško«. Ne znam zašto mi je takvo ime dala, ali svako jutro kad bi me dočekala na vratima, pomilovala bi me, počesala bi me malo oko ušiju i rekla bi: »Miško, moj slatki Miško, hoćeš kiflicu?« Eto, te me Cice najviše žao, jer sad nema kome da daje onu drugu kiflu.

Ne bih mogao ni na gazda-Tasu da se požalim. Pazio me je, dobro me je hranio i imao sam pristojnu štalu. Istina, odalamio bi me po koj’ put batinom, ali pravo da vam kažem, samo onda kad sam zaslužio. Posao mi nije bio težak, i da sam bio magare na svom mestu, ja bih i sad bio tamo a ne bih nedelju dana lutao gladan ovde po šumi i grizao koru sa stabla da koliko-toliko utolim glad. Imao bih ja i sad svako jutro suvo, lepo, čisto seno i imao bih svako jutro onu kiflu od Cice, koju sam uvek u slast požderao. E, ali šta ćeš kad nisam imao pameti, a nije bilo nikoga da me posavetuje.

Uvrte mi se tako jedanput u glavu da napustim posao i gazdu i kuću, pa da dunem u planinu. Mrzelo me da radim dalje; zašto da se ja mučim i trudim. Istina, bez muke i truda nema hleba, ali meni se uvertelo u glavu da me u planini očekuje umešeno pa obešeno.

Dakle, tako ti ja jednoga dana padnem na ludu misao da pobeđem od gazde.

Bilo je tako pred večer. Gazda i onaj dečko bili zamajani od muže krava, koje su tek bile doterane sa pasišta; ja se izvučem nečujno iz štale; kapija je bila otvorena i kako niko nije obraćao pažnju, izvučem se ja kroz kapiju, pa pustom ulicom dunem u mrak.

Kako je bio veliki mrak, a ja nisam znao puteve, sklonim se tu noć u razvaline mlina, pa ujutru još zora nije ni prasnula, tek što se malo rasenila noć, krenem ja stazama kroz vinograde, pa hajd’ u šumu.

Razume se, da sam uz put izvukao i dosta batina, jer kako svanu jutro, a ja nemam uobičajeno seno, pa gladan zađem u tuđ vinograd i počnem da brstim lozu. Spazi me vinogradžija pa potegne proščem²⁸ i mene po rebrima. Ja samo viknem auh, pa kidnem dalje, uđem u drugi vinograd, gde me opet tako isto dočekaju.

Najzad, dočepam se ja šume i danem dušom. Evo, rekoh, mojega budućeg stana, evo moje slobode.

Neću više raditi, spavaću kad mi je volja, budiću se kad mi je volja, niti će me ko grditi ni udarati; živeću kao bubreg u loju.

To sam ja tako mislio, ali moj stomak nije tako mislio. On se kao nešto bunio i kao da mi je govorio: »Živi ti, brate, kao bubreg u loju, samo daj ti meni što god jer sam od jutros prazan!« I, istina, eto, prva nevolja na koju naiđoh beše što nisam imao šta da jedem. Okrećem se levo, okrećem se desno, nigde hrane. Kad dođe podne, a mene baš pritište glad, i počeh kao koza da brstim lišće sa žbunova. Ali to niti je bila hrana, niti mi je godila. Čim se setim sena, kojim me je gazda Tasa zalagao, a ja dobijem grčeve; a čim mi padne na pamet kifla kojom me je Cica svako jutro častila, a mene spopadnu još veći grčevi.

Ej, magarče jedan, – govorio sam sam sebi – baš si pravi magarac! Drugi se stara o tebi, drugi te hrani, a tebi to teško, bežiš od toga. Hajde da te vidim kako ćeš sam sebe sada hraniti!

I eto, braćo, ja već šest dana ovako lutam po ovoj planini, brstim lišće, grizem kore sa drveća i mislim u sebi: E, baš sam pravi magarac!

A dosadi mi i samoća. Hvala bogu te vi naiđoste, da bar imam društvo.«

Tu magarac završi svoju ispovest, pogleda nas sve redom, pa će tek reći:

– A otkud vi, braćo, da zalutate u ovu šumu?

– Mi? – kao odgovaram ja. – Pa mi smo se odmetnuli u hajduke.

– U hajduke? – zapita radosno magare i diže uši kao da hoće njima da ispiše znak pitanja.

– Jeste, u hajduke! – odgovaram ja.

– E, vrlo dobro, vrlo dobro! – odobrava mi magare sa izvesnim ushićenjem. – Pa, hajde, primite i mene kao druga u vašu četvu.

– Tebe?! – kao iščuđavam se ja. – Kako te možemo primiti kad si ti magare?

– A zar vi niste? – veli mi magare. – Ako niste veći magarci od mene, manji odista niste.

– Otkud mi? – kao bunim se ja.

– Pa zar niste i vi kao i ja napustili dom vaših starijih, zar niste napustili gotovu trpezu, toplu postelju i brigu roditeljsku, koja je bdila nad vama, i došli ste ovde da gladujete i da se mrznete? Isto tako kao i ja.

– Pa to gotovo pravo kažeš! – rekoh ja, jer toga trenutka osetih hladnoću i počeh da se teglim, a kad otvorih oči, videh: svi oko mene budni, a magarac budan i mirno gleda u vatru, kao da nije malopre u snu sa mnom razgovarao.

– Ama što ne spavate? – zapitaće ‘Arambaša.

– Pravo da ti kažem, – reći će Trta – strah nas je. Što da se pravim junak, kad nisam, brate. Strah me je, pa eto ti!

– Šta ima da te je strah kad sam ja ovde? – isprsa se kao ‘Arambaša. – Video si da sam kadar na stotinu udariti.

– Jeste, ali – uze da muca Trta – strah me je ponoći.

I toga časa izadoše nam pred oči vilenjaci, vampiri, vukodlaci, buljine, slepi miševi, zmijski carevi, aždaje i ale.²⁹ ‘Arambaša vide da smo se preplašili, a biće da se i njemu nešto malo steglo srce, pa se okrete i predloži nam:

– Dobro, kad vas je strah, a mi ćemo ostati budni cele ove noći. A da ne zaspimo, ‘ajde da pričamo. Neka svako priča po jednu priču koju zna. To će nas rasaniti da možemo probditi ovu noć. Evo ja ću početi!

XVIII – BRBINA PRIČA

U Prilepu gradu kraljevaio je nekada kralj Vukašin Mrnjavčević i imao je tri sina: Dmitra, Andrijaša i Marka.

Ovo što ću vam pričati bilo je u doba kada je Kraljevkc Marko bio mali, vrlo mali. Još tada je on bio napredniji od sve dece, i svi su se čudili detetu koje je već u trećem mesecu starosti bilo tako teško da ga niko nije mogao na rukama nositi. U četvrtom mesecu mali Marko dobio je već zube, a u petom mesecu je i prohodao. Kada mu je bilo osam meseci, on je već govorio; a kada mu je bila puna godina dana, on se već tukao s decom na drumu i| teško bi bilo detetu koje njemu šaka padne.

On bi još tada – a bilo mu je tek godina dana – prstima razbijao orah koštunjak; uzeo bi na dlan lubenicu, po pet kila tešku, metnuo je na rame i odbacio po pet metara daleko, te bi se lubenica rascmekala u sto parčadi.

Kada mu je bilo dve godine, on je već jahao gola konja, a kada mu je bilo tri godine, on se peo uz krševe više manastira Treskavice, te odnosio mlade orliće koje je našao u orlovu gnezdu.

Ali ne samo što je bio jak i srčan već je u maloga Marka bilo isto tako i mudrosti kao i snage. Nije mu bilo ni punih pet godina, a umeo je nadgovoriti i starca kojemu se beli brada do pojasa. Kaluđeri iz manastira Svete Bogorodice sa Treskavca silazili bi dole u Prilep da se čude mudrosti detinjoj. I što oni – ništa, ali i učeni monasi iz atonske Svete Gore, kada bi pohodili dvorove srpskih vladara, ktitora³⁰ svetogorskih, uvraćali bi u Prilep i divili se mudrosti detinjoj.

– Bog je ovome detetu darovao i razum i snagu, te biće da mu je namenio veliku slavu! – rekli bi monasi svetogorski.

Dok je tako Vukašin kraljevaio u Prilepu, a Marko rastao kraj kraljevoga prestola, tamo, na dalekom istoku, carovao je jedan inoverni car, koji je mnoge zemlje zadobio i mnoge narode zarobio, te bio sila nad silama. Taj car, kada se zasatio i vlasti i slave, povuče se u svoje sjajne dvore i omrže mu društvo i veselje i razgovor, on se povuče u samoću i poče da razmišlja. Tri su ga pitanja naročito mučila, prvo: kada je čovek najjači; drugo: kako čovek može da izbegne smrt pa da većito živi, i, treće pitanje: treba li čovek da sluša samo sebe u životu ili treba da se osloni i na savete svojih prijatelja?

Ta tri pitanja morila su i dan i noć silnoga cara, i nije zbog njih imao sna i mira. Hteo je pošto-poto da ih reši i sazna istinu, a nije umeo sam da nađe. Toga radi poče prizivati učene ljude, zvezdočatce i mudrace, te ih pripitivati ne bi li mu oni umeli odgovoriti na gornja tri pitanja. Zvezdočatci i mudraci su se dovijali na svaku ruku, i pokušavali da mu koriste svojim znanjem i mudrošću, ali ga nisu mogli zadovoljiti odgovorom.

Šta će car i kako će, a smiriti se ne može, jer ga ona tri pitanja počeše sad još više mučiti. Kada nije mogao više da odoli, ni da nađe mira, a on jednoga dana zovnu sebi najstarijega sina pa mu reče:

– Sedi na moj presto i vladaj dok se ja ne vratim. Ja pođoh po svetu da tražim mudrost.

I car skide sa sebe carsko ruho i krunu sa glave pa se obuče u prosjačko odelo.

– A što to činiš, oče? – reći će sin. – Što ne putuješ kao car?

– Ovako je bolje! – veli car. – Kad bih pošao kao car, niko mi ne bi iskreno rekao istinu, svi bi mi ili laskali, ili se bojali da mi kažu istinu, a prosjaku će svako reći.

I pođe car tako i obiđe celu svoju državu, ali mudrosti nigde ne nađe. Tada mu jedan pustinjak reče:

– Čujem da tamo preko mora žive narodi koji se knjizi uče, te kad bi mogao tamo poći, možda bi saznao šta želiš.

Car se uputi i pređe more, pa zađe otuda čak do Carigrada, pa sve dublje i dublje u zemlju, raspitujući se na sve strane. Negde tamo, oko Soluna, on sreće neke kaluđere, te priđe i njih da pripita. A to su bili baš oni svetogorski monasi koji su se vraćali sa dvora kralja Vukašina.

– Mi ti, starče, – rekoše oni prosjaku sede brade do pojasa – mi ti ne umemo odgovoriti na to što nas pitaš, ali pođi ovuda, uz reku Vardar, pa svrati u grad Prilep; tamo kraljuje jedan srpski kralj i u njega je sin Marko, kome je Gospod darovao koliko snage toliko i razuma. Možda će ti to dete moći odgovoriti.

Pođe prosjak uz Vardar, pa pređe zatim preko nekih planina i siđe u grad Prilep i pade pred Vukašinove dvore, i reče zašto je došao. Odvedoše ga u grad i izvedoše pred njega maloga Marka.

– Čuh, dete, – veli mu starac – da si vrlo jak i snažan.

– Teško snazi bez mudrosti! – veli mu mali Marko.

– Ali, vele, ti si mudar toliko isto koliko i snažan.

– Mudrost se i snaga ne mere na istom kantaru.

– Tako je, dete. Istina je, vidim, što o tebi čuh. Bi li hteo da mi odgovoriš nešto što ću te pitati? – veli starac.

– Star si, a ja sam dete, dužan sam ti odgovoriti na svako pitanje.

– Umeš li mi reći, dete, kad je čovek najjači?

– Čovek je najjači – odgovori Marko – onda kad brani pravdu.

Starac se zadivi ovome odgovoru, pa mu uputa drugo pitanje:

– Da li čovek može da izbegne smrt pa da večito živi?

– Može! – odgovori Marko. – Neka čini u životu dobra dela, pa će živeti i posle smrti.

Starac se ovome odgovoru još više zadivi, pa mu postavi i treće pitanje:

– Treba li čovek u životu da sluša samo sebe, ili treba da se osloni i na savete svojih prijatelja?

– Ako čovek gleda sebe na oba oka, sme se osloniti na sebe, ali ako gleda samo na jedno oko, bolje nek pripita za savet prijatelje.

– Ja ti ne razumem odgovor? – reče starac.

– Ljudi obično gledaju sebe samo jednim okom, te vide samo polovinu, samo svoje dobre strane, a nemaju hrabrosti da otvore i drugo oko da vide i svoje slabe strane. Takvi ljudi, koji nisu kadri videti i svoje slabe strane, ne mogu se osloniti na svoj savet.

– I ta ti je mudra! – reče starac. – Bog neka te blagoslovi, jer sam saznao ono što sam hteo.

Zatim se diže i spusti ruke detetu na rame:

– Bog te je blagoslovio kad ti je uz snagu dao i razum. Ti ćeš biti slava tvoga naroda.

I starac ode svojim putem kako je i došao.

A jednoga dana, posle dosta vremena, uleže u Prilep veliki karavan od sedamnaest kamila, pretovarenih blagom i darovima, oružjem i drugom opremom. Vođa karavana, Abu-Bekir, izađe pred kralja Vukašina i reče:

– Moj gospodar, car nad carevima, zalutao je u tvoju državu kao prosjak, tražeći sebi saveta i odgovor na pitanja koja je sebi postavio, i niko mu odgovora nije umeo dati do tvoj Marko. On mu šalje ove bogate darove.

Marko primi darove; blago podeli sirotinji, mač opasa, a buzdovan zlatom okovan zabaci za leđa. Taj mač i taj buzdovan zadavali su zatim nasilnicima mnogo jada, jer Marko je uvek važio kao najjači čovek, ne samo zato što mu je bog snage dao već i stoga što je uvek pravdu zastupao.

XIX – GLUVAČEVA PRIČA

Bio jedan mlad kozar, pa po ceo dan, od rane zore do pozne večeri, čuvao svoje stado koza na kamenu i steni, gde su se koze verale i brstile lišće sa žbunova, i travicu niklu između stena. Pod jednom stenom našao je nešto malo hlada, te bi tu podmetnuo kamen pod glavu, legao bi na leđa i izvadio dvojnice iz pojasa, te svirao tiho i lepo, tako da bi se koji put i same koze iskupile pa ga slušale.

Jednom tako, prekinuo on sviranje, te da prebroji koze, i vide: sve su tu, samo jedno šutasto i prugasto jare ne beše međ' njima, i skoči odmah da ga potraži. Malo je još pa može zalutati, te ga zli ljudi mogu i ukrasti. Kozar odmah skoči na noge, zabode dvojnice za pojas i pođe tražiti jare. Tražio ga je po stenama i vrletima, jer gde bi jare nego tamo. I spazi ga odista navrh jedne gole stene, na koju mu je teško bilo uspeti se, već stade pod stenu dozivajući jare. Jare ga gleda ozgo sa stene, ali ne silazi. Siromah kozar nije mogao drukče nego da se popne na stenu.

Kad se pope gore, a on vide golu ploču, a na sredini, gde se ova raspukla, jedan divan crveni cvet. Stigao je baš u času kad jare htjede da obrsti taj cvet, pa mu žao beše tako lepoga cveta, te ščepa jare za nogu i osujeti mu nameru. On uze jare pod mišku, pa pogleda još jedanput cvet, od koje ne mogaše oka da odvoji. Lep i krasan cvet, ali žedan, ispržilo ga sunce na steni, te hoće da klone.

Kozaru beše žao tako lepa cveta, pa se spusti sa stene sa jaretom na ramenu, odnese jare i spusti ga u stado, a on ode izvoru, napuni svoju kapu vodom i pođe opet onoj steni. On zali cvet sa onoliko vode koliko mu se zadržalo u kapi, i cvet se odmah osveži i diže glavu i zamirisa divnim mirisom, kao da je toga časa otvorio dušu svoju, te da je zahvalio kozaru što ga se setio.

Otada kozar svako jutro i svake večeri zahitao bi sa studenca vodu, u kapi, i peo se gore na steni te zalivao cvet. I kao da su on i cvet sklopili neko tajno prijateljstvo. On, čim bi ujutru doterao stado svojih koza pod stenu, nestrpljivo bi požurio izvoru da zahvati vodu, te da zalije svoj cvet, a cvet bi, čim bi ga on prvim kapima orosio, odmah dizao ponosito glavu i mirisao bi, te ispunjavao dušu kozarevu mirisom.

Tako to iz dana u dan, tako ujutru, tako s večeri. A jednoga dana kad je prevalilo podne, dunu oluj te zatrese iz korena stabla. Koze se pribraše pod stenu, a kozar se i sam zakloni pod stenu sa svojim stadom. Grane su se sa visokih stabala duboko povijale; oluj je piskao, probijajući se između stena; kamenje koje se odvojilo od svojega postolja sletalo je i s treskom se survavalo u ponore. Prosu se zatim lagana i topla kišica i sve se umiri, te opet sunce probi kroz oblake i obasja ovlaženo stenje. Čim se tako malo smiri, prva misao kozareva beše: »Šta li je sa mojim cvetom?« On odmah pohita tamo steni, pope se i, na svoju veliku žalost, vide prelomljenu zelenu stabljčiću. Oluj je cvet otrgao i ko zna gde ga je odneo.

Zabole kozara do dna duše, zabole ga kao da mu je ko prst odsekao, kao da mu je oko iskopano. On s obazre levo i desno da vidi gde li je cvet pao, ali nigde cveta. Oluj je bio silan, morao ga je poneti i daleko negde baciti. Kozar naumi da ga pošto-poto nađe, i pođe se spuštati niz strminu, na onu stranu na kojoj je oluj duvao. Sišao je duboko dole i iza jednog kamenjara odista nađe cvet. Obradovao se kao da je kakvo blago našao, pa ga diže iz praha i nežno ga pritište na grudi. Malo mu suza nije kanula kad je video kako je otkinuti cvet klonuo.

Popeo ga je i uzneo gore, pa je zahitao opet u kapi vode i prskao ne bi li ga povratio u život.

Kad je bilo predveče, on potera stado u selo, noseći u ruci cvet pažljivo, kao što bi se ranjenik nosio, bojeći se da mu ne povredi rane. On ostavi stado kod gazde kojega je služio, uredi sve kako treba, pa požuri svojoj majci, ubogoj siroti, sa kojom je živeo i patio se u jednoj krovinjari.

Čim pozdravi majku i uđe u kućicu, on odmah nali u čašu vode i stavi cvet u vodu, a zatim ispriča majci kako je zavoleo taj cvet, i kako mu ga je oluj iskidao, pa ga žao da tako lep cvet uginu. Čim se još malo zamrača, on leže da se odmori, jer ujutru treba raniti. Razastre malo slame po zemljanom podu, podmetnu panj pod glavu, leže i pokri se šarenicom, a čašu sa cvetom metnu kraj svoje glave. Izgledalo

mu je sve kao da cvet opet miriše i kao da ga taj miris zapaja, te ga uhvati čvrst san.

A usnio je tu noć čudan san. Kao javi mu se na snu starac duge, sede brade. Priđe mu i pomilova ga po čelu, pitajući ga tihim svetiteljskim glasom: »Ti si zavoleo ovaj cvet?«

»Jesam!« – odgovori mu kozar preplašen.

»Ti si ga negovao; žedna si ga pojiо; kad ga je bura pokosila, ti si ga žalio, pa i sad ga носиš sobom i vidaš ga.³¹ To je lepo od tebe, al' reci mi, kada si sve to činio, jesi li znao da i cvet ima dušu?«

»To nisam znao.«

»I cvet se kao i čovek rađa, živi, diše; i cvet raste, rascvetava se i umire, pa zašto ne bi i on imao dušu?«

»Kad bi tako bilo, bilo bi mi ga još više žao.«

»Vidiš, sinko, ti imaš dobro i čisto srce, i zaslužio si nagradu. Sutra u zoru, kad isteraš stado, raskopaj onu istu stenu na kojoj je nikao cvet, razmesti kamenje i siđi u utrobu stene; tamo te čeka nagrada.«

To reče starac i iščeze. Kozar se od toga sna probudi i ne mogade do bele zore oka sklopiti. Malo, malo, pa bi onako u mraku pružio ruku da napipa čašu, i da vidi je li tu još cvet.

Kad je zora prasnula, kozar se diže te da pođe na posao. Opraštajući se sa majkom, on joj predade cvet, koji je već klonuo.

– Majko, čuvaj mi ovaj cvet, ne daj mu da uvene.

Čim je stigao tamo na plandište, on prvo zbrinu koze, pa pohita onome mestu na kome je cvet nikao. Poče razgrtati kamenje, onako kako mu je starac kazao, i poče premetati stene. I sam se čudio koliko je snage u njemu. Drugi put, on ne bi mogao toliki kamen ni pomeriti, a sada je čitave stene lako pomerao. Onaj koji je hteo za njegovu plemenitost da ga nagradi dao mu je, izvesno, i snagu da stene može pomerati.

Dizao je on tako kamen po kamen, dok ne naiđe na jednu veliku kamenu ploču i zabrinu se kako li će nju dići. Pogleda u nebo, prekrsti se i pozva božiju pomoć i diže ploču kao što bi digao kakav mali kamen. Pred njim se ukaza dubok ponor, i pođe silaziti u taj ponor. Malo zatim a njemu blesnuše oči kad uđe u jedan širi prostor. Pred njim je ležalo bogato skrovište dragoga kamena i zlata, bezbroj vreća zlatnoga novca i svakojakog skupocenog blaga. On se zadivi svemu tom blagu, i ne znađашe šta da radi, ali ne htede pružiti ruku niti se taći ma jednog kamena, već prošapta u sebi:

– Čije li je ovo? Moje nije, te ga se neću dotaći!

I kozar iziđe iz pećine, koja je skrivala nebrojeno blago, pokri opet otvor onim velikim kamenom i vrati se svojim kozama.

Mislio je, mislio još dugo na ono blago, ali se na jedan mah seti cveta svoga, pa zaboravi blago i prošaputa u sebi:

– Bože moj, samo da ne uvene!

Jedva je čekao da sunce zađe, te brže potera koze u selo i očas se nađe majci u zagrljaju, pitajući nestrpljivo:

– Da nije cvet uvenuo? – i ne misleći više na nađeno blago.

Majka dočeka ovo pitanje očiju punih suza i radosno mu odgovori:

– Nije, sinko, već se rascvetao u najlepši zemałjski cvet! – i uvede ga u udžericu, gde kozar sagleda čudo neviđeno, lepotu devoјku kakvoj ravne nema pod nebesnim svodom, niti je možeš drukče do samo pesmom opevati.

Kozaru zaseniše oči više nego kada je ono blago spazio i okrete se majci da je upita šta je ovo, ali mu priđe sama devoјka i reče:

– Sedi, ja ću ti sve kazati šta je i kako je!

Kozar sa divljenjem i strahom sede kraj mlade devoјke, i ona mu uze pričati: – Od carskoga sam roda. Majka mi carica bila je silno bogata, sve ono blago što si ga video pod stenom, moje je

materinstvo. Ali mi je majka bila zle sudbine. Ja je nisam ni poznala, umrla je od patnje pre no što sam je ja sagledala. Otac moj, car, mučio je samo da bi je oterao od sebe, jer je mira radi morao uzeti za ženu kćer nekog silnog cara koji mu je često državu napadao. Majka moja, koja je volela oca, plakala je mnogo i teško; ona je sve svoje blago sklonila pre no što će poći u svet, i zaplakala se gorko nad blagom zakopanim uviđajući da blago ne obezbeđuje sreću. Njena suza kanula je i na onu stenu i iz te materine suze ponikla sam ja. Ponikla sam tamo na steni, usamljena i nenegovana, bez igde ikoga svoga. Povijali me vetrovi i pržilo sunce. Niko da me pogleda. Ti si prvi koji si mi prišao; ti si mi prvi pružio zaštite. Odbranio si me da me koza ne obrsti; zalevao si me da me žega ne obori, i kad me je oluj iščupao iz korena, ti si me požalio i nisi me hteo ostaviti oborenu u prašini, već si me uzeo, osvežio vodicom i doneo me doma da me neguješ. Ali i pored sve te nege, ja ne bih mogla preživeti. Jutros kad ti ode, klonula sam sasvim i mal ne svenuh. Ali me tvoja majka uze i metnu na svoje grudi, i ja se prvi put u životu napih materinske ljubavi i, eto, to me osveži i vrati mi dušu čovečansku i ja se od cveta, u majčinom naručju, obreh u devojku. Evo, sad sam tvoja i sve ono blago je tvoje!

Materi naiđoše tople suze na oči, ona zagrla i poljubi ovo dvoje srećnih mladih.

XX – TRTINA PRIČA

Jedno večer dobro sam večerao. Imali smo za večeru graška, a ja ga neobično volim i pojeo sam dva puna tanjira. Pogladio sam se po trbuhu i kazao sam u sebi: „Oho, ho, ho!“ i legao sam da spavam. Te noći sam čudan san usnio. Kao ja car i to baš onako odistinski car. Sedim na prestolju, a svi preda mnom kleče. Ja ih gledam, gledam pa onda viknem:

– Prilazi!

I sada počnu jedan po jedan prilaziti i ljubiti mi skut, i kazivati mi svoje molbe i žalbe.

– Šta hoćeš ti? – pitam prvoga.

– Svetli care, ukrali mi zli ljudi kravu, a to mi je sve imanje.

– Neka mu se pronađe krava! – naređujem ja prvom dvorjaninu.

– Tražena je na sve strane, pa ne može da se nađe! – previja se preda mnom dvorjanin.

– Onda, neka mu se da jedna od mojih krava! – naređujem ja, i siromah mi ljubi skut i blagodari.

– Šta hoćeš ti! – pitam ja drugog po redu.

– Svetli care, – veli on – učinjena mi velika nepravda. Moje magare zašlo u tuđu njivu, pa pogazilo plod, a sudija mene osudi da mi se udari dvadeset i pet batina. Da je osuđeno magare, ne bih ti se žalio; ono je pogazilo plod, pa neka ga i tuku za to; ali magare da napravi magareća posla a ja da plaćam, zar biva to? Pa ako bih ja izvlačio batine kad god ih magare zasluži, teško bi meni bilo.

– Magare je krivo zato što je magare, a ti si kriv zato što znaš da je magare magare, pa ga nisi čuvao. Zato naređujem da ti i tvoje magare podelite tih dvadeset i pet batina po pola.

– Hvala, care, i na tolikoj milosti! – veli onaj.

– A ti? – pitam trećeg.

– Ja, svetli care, imam kćer i prosi je sebi za ženu čestit mladić.

– Pa daj mu je kad je prosi!

– Dao bih mu je, – veli onaj molilac – ali on traži da mu ja dam uz nju kesu zlata, a ja sam siromah čovek, nemam ni toliko koliko mi treba da je prehranim.

– Dajte mu iz moje blagajne kesu zlata, nek udomi kćer! – naređujem ja dvorjanima.

– Hvala ti, care, na velikoj milosti!

I tako redom svakog pitam i svakome učinim šta mogu i koliko mogu, a kad se molioći razidu, prilaze mi dvorjani, klanjaju se duboko i pitaju me:

– Imaš li za nas kakvu naredbu?

– Imam, – velim im ja – prvo i prvo: da mi se kupi za jedan dinar bombona, drugo: da mi se napravi torta za ručak, treće: da mi se napravi mnogo, mnogo sladoleda, četvrto: da se upregne fijaker da se vozim, ali hoću sam da teram konje.

– Sve će biti kako ti želiš, svetli care! Imaš li još kakvu naredbu?

– Imam! – velim ja. – Hteo bih sutra da se krunišem. Napravite paradu, ali hoću da bude i vojna muzika tu.

– Biće kako naređuješ, svetli care!

I odista, sve je išlo kako sam ja naredio. Doneli su mi najpre bombona. Divne bombone. Uh, što sam uživao! Sedim na prestolju, prekrstio nogu preko noge, nakrivio krunu na glavi, a u ruci fišek sa bombonama pa ih ubacujem u usta jednu po jednu. Milina jedna, i to carska milina.

A tek da si video kad su mi izneli tortu. Na torti od šećera napravljena zvezda pet metara visoka, pa gore pet zvona zvone i jedan dečko sedi na samoj torti i vuče za uže zvona. To je bila baš prava carska torta, i što je glavno, ne znam odakle da počnem da jedem. Ako počnem odozgo, moram da pojedem i zvona; ako počnem odozdo, srušiće se zvonara. Mislím se ja tako, mislim, i naposletku se rešim da

uzmem odozdo. Taman ja potegao nož da odsečem jedno parče – a probudim se. Možeš misliti kako mi je bilo krivo što sam se baš toga časa probudio, što nisam spavao samo još malo da pojedem i jedno parče torte.

Sutradan, a bila je nedelja, nisam dolazio pre podne na hrastovo stablo. Jednako sam mislio na moj san i jednako sam žalio što nisam odista car. Nisam taj san hteo da ispričam ni sestri ni majci, bojao sam se da me ne ismeju. Ispričao sam ga samo našoj staroj služavci Mariji. A ona je znala da tumači snove. Za bombone me pitala kakve su boje bile. Kad sam joj kazao da su bile crvene, rekla mi je da će mi se brzo, vrlo brzo nešto desiti. Za tortu mi je kazala da mi predstoji velika radost, a za krunisanje, koje je zakazano da bude u podne, rekla mi je od reči do reči:

– Da znaš, još danas do podne desiće ti se radostan događaj, doživećeš pravo krunisanje.

I kad mi je to rekla, ja sam sa najvećim nestrpljenjem čekao podne i tu radost koja me očekuje.

A evo šta se desilo. Moj otac bio u crkvi, pa kad izišao sa službe božje, sreo se sa profesorom istorije, i taj me profesor kod oca mnogo ogovarao. Rekao mu kako sam rđav đak, kako ne učim, kako sam lenj, kako je to više nego izvesno da ću ponavljati razred, i rekao mu je još: da bi trebalo da me malo pritegne i da bude stroži prema meni.

Kad je moj otac, ljut kao ris, došao na podne kući, čuo sam mu još iz dvorišta glas:

– Gde je onaj?

A ja sam sedeo u sobi i očekivao sam radostan događaj i krunisanje. Moj otac upade u sobu, pa samo mi reče:

– Tu li si, bitango? – pa me dočepa i poče da mlati kao nikada dotad što nije.

Vrištim ja i mislim u sebi: »Pa zar je to krunisanje; zar je to radostan događaj?«

Razume se, nisam dobio ni ručak toga dana, iako je majka pravila i rezance s orasima, što ja neobično volim.

Kad sam otišao posle podne Mariji u kuhinju da ukradem štogod od jela, ja sam joj gorko prebacivao.

– Eto, tetka Marija, kako si pogodila moj san.

– Pa ipak sam nešto pogodila – veli ona. – Ja sam ti rekla da će se nešto brzo dogoditi i, eto, vidiš, dogodilo se vrlo brzo.

Od toga doba, hvala bogu, nikad više nisam sanjao da sam car.

XXI – VRAPČEVA PRIČA

Polegali svi po kući, pogasili sve svetiljke, te mišić krenuo iz svoje rupe da procunja oko stola za kojim se večeralo, da vidi ako je što mrvica popadalo sa stola. A neće ga već mrzeti ni da se popne na sam sto, jer ako reduša nije bila vredna te lepo počistila sto, biće i na njemu po koje zrno.

Krenuo tako mišić iz rupe, ali obazrivo da zbog jedne mrvice hleba ne pogine ludo. Najpre proturio samo njuškicu, da oseti njuhom nije li tu negde u blizini mačka; pa kad je ne oseti, a on proturi i glavicu samo toliko koliko da očima proviri iznad poda, te da vidi nije li gde u blizini mačka. I tek što pogleda, spazi kako se u mraku sjakte dva oka kao dve žeravice.

– Aha, tu smo! – pomisli mišić u sebi i uvuče njuškicu dublje u rupu. Kada je malo posle pokušao opet da proviri, spazio je one dve žeravice, mačje oči, pred samom rupom. To je bio stari kućni mačor Srđan.

– Gle zloga mačka, čak sam i disanje ustavio, pa ipak me je osetio! – pomisli mišić u sebi i učuta se u rupi, ni glasa da pusti.

Ćuti on tako, ćuti, ćuti, pa kad prošlo podosta vremena, a on naumi opet da proviri, kao veli, valjda je već dosadilo mačku te se uklonio. Proviri on, ali mačak sedi pred rupom kao zakovan.

Čekao je mišić, čekao još, pa kad vide da se mačak ne miče, a on se upusti s njime u razgovor ne bi li ga odobrovoljio.

– Misliš ti, tečo, dugo sedeti tako pred ovom rupom? – zapita on mačka.

– Sve dok ti ne izađeš, sinovče! – odgovara mačor.

– Zar si tako željan da se poznaš sa mnom?

– Nisam željan da te poznam, ali sam rad da te pojedem.

Mišića prođe jeza celim telom.

– A zašto, bolan, kad ti ništa nisam skrivio?

– Skrivio si, bome, te još kako – veli mačor. – Eto, progrizao si vrata na malome ormanu, pa si progrizao kožu na fotelji; pa si se uvukao u orman, grickao si sir i svud si za sobom ostavio trag; pa si prošle noći celo vreme grebao i šušкао pod krevetom, te gospođa nije mogla da zaspi. Eto, i ti još kažeš da ništa nisi skrivio. Pa zar može biti većih krivica od toga?

– Pa ipak, nisu to tako teške krivice da bi me zbog toga trebalo požderati – veli mišić.

– Pa kakav bih ja bio mačor ako te ne bih požderao?

– Ne vidim da je to za tebe neko naročito zadovoljstvo da poždereš jednoga malog mišića. Ja sam mali i mršav, nisam tako osobit zalogaj. A tebe lepo hrane u ovoj kući. Toliko puta sam ja virio iz rupice i gledao kako ti slatko jedeš i kuvano meso, i džigericu, i pileću šiju. Pa kad ti se već tako lepi zalogaji nude, našto ti to zadovoljstvo da celu noć dreždiš ovde kraj rupe i da čekaš mene.

– E, moj sinovče, – veli njemu mačak – ne znaš ti to. Eto vidiš, moja gospođa ima sinčića Marka, znaš ga, viđaš ga. E pa, vidiš, hrane ga i tove kako samo dobra majka može svoje dete. Daju mu i mesa, i hleba, i voća i kolača i sve što poželi, pa ipak on, kad nije majka kod kuće, voli zavući kašičicu u teglu pa ukrasti malo slatka. Slađe mu je to nego sve što mu daju. Tako, vidiš, i ja. Daju mi, nije da mi ne daju, al' mi je slađe što sam ulovim.

Mišić uvide da su mačorovi razlozi sasvim opravdani, pa se zabrinu, diže nožicu i počeša se iza uveta. Posle kraćega razmišljanja obratiće se on opet mačoru:

– A zar ne bi nekako moglo, striče, da ja i ti udesimo pa da sklopimo međusobno prijateljstvo?

– Gde si ti čuo i video, sinovče, da su mačka i miš bili prijatelji?

– Pa nisu, ali moglo bi da se udesi, jer bismo mi kao prijatelji mogli jedno drugom biti od koristi.

– Da bi ti imao koristi od moga prijateljstva, – veli mačak – to je istina; ali ne vidim kakve bih

koristi mogao ja imati od tvoga prijateljstva?

– Mogao bi, striče, imati velike koristi. Daj ti samo meni reč da ćemo od danas mi biti iskreni prijatelji, i da nećeš mene dirati, te da ja mogu slobodno i bezbrižno hodati noću po kući i zbirati mrvice, grickati korice i cunjati po ormanima, a ja tebi dajem reč da ću ti dovoditi moje drugove miševе, svako veče po jednoga, pa hvataj njih.

– A kako ih ti misliš dovesti meni pod šapu? – pita radoznalo mačor.

– Reći ću ti kako. Ti ćeš se ispružiti i pravićeš se da spavaš. Ja ću mojim prijateljima i drugovima reći: »Mačor lizn'o rakije pa se napio; hajde, braćo, da preskačemo pijanog mačka.«

– Hoće li ti verovati?

– Hoće, jer im neću samo reći, već ću izaći slobodno iz rupe i trčaću slobodno oko tebe i preskakaću te, pa oni kad vide da se ti ne mičeš, doći će i sami da te preskaču.

– E, pa dobro, – veli mu mačak – neka tako bude!

– Je l' časna reč? – pita mišić.

– Časna reč! – veli mačak.

– E, od ovog časa mi smo prijatelji. 'Ajde sad lezi ti i pravi se da spavaš, a ja odoh da dovedem svoje drugove.

Mačak učini tako, leže i ispruži se, a mišić siđe duboko u rupu i pozva sve miševе na dogovor.

– Braćo moja, – veli ostalima ovaj mišić – da vam kažem jednu veselu novost. Naš kućevni mačak, inače naš krvni neprijatelj, napio se. Bio žedan pa video u šolji na ormanu vodu te počeo srkati, a to ne bila voda no rakija. Istina, trgao se, ali kako je potegao svom snagom da srče, dosta mu je bilo i onoliko koliko je progutao. Gledao sam ga svojim očima kako pijan posrće po sobi, a eno ga sad prućio se pa hrče kao krme. Hajdemo, braćo, slobodno napolje, možemo bez straha cele noći cunjati po kući, nema ko da nam brani niti da nam smeta.

Mišići se skupili, seli na zadnje noge pa slušaju i čisto ne veruju. Najstariji među njima će reći:

– Ama, je li to sigurno da mačak spava?

– Jeste, kad vam kažem!

– Lukav je taj mačak, poznajem ga ja dobro – reći će zabrinuto stari miš. – Može se on napraviti da je pijan i da spava, te da nas izvara da napustimo rupu i bezbrižno da se predamo pljački po kući, a on tek da skoči pa jednog po jednog od nas da pohvata.

– Evo, ako se bojite, a vi nemojte izlaziti iz rupe, već samo provirite da gledate čuda, a ja ću slobodno da izađem i triput ću da preskočim mačka uzduž i popreko i šetaću po njegovim leđima, i sešću mu na čelo i čupkaću mu brkove. A vi gledajte, pa kad se uverite, izlazite i vi slobodno.

Tako pristadoše, te naš mišić izađe iz rupe, a oni svi promoliše glavice te da gledaju predstavu kakvu davno nisu videli.

Mačak se ispružio, zatvorio oči i pravi se da spava najtvrdim snom. Mišić dođe pa sasvim slobodnog onako kako su se sporazumeli, pođe uz njegovu nogu i pope mu se na leđa.

Mišići vire iz rupe i dive se hrabrosti svoga druga, a raduju se što su se uverili da je mačak odista pijan, te će jednu lepu noć slobodno provesti i procunjati po celoj kući.

– I ko zna, – veli njima onaj stari miš – može to i češće biti, jer rakija je jedno veliko zlo. Ko je jedanput lizne, poželeće i drugi put, pa treći put, pa četvrti put, a onda to postane navika i mačak će postati pijanica od kojega će i bog i ljudi dići ruke, te ćemo mi bezbrižno provoditi život u ovoj kući!

Priča im tako stari i iskusni mišić, a mišići ga radosno i sa zadovoljstvom slušaju. Dotle onaj naš mišić, mačkov prijatelj, prošetao preko leđa mačkovih, pa mu se popeo na glavu i, onako kako je obećao, uze da mu gricka brkove.

Ujedanput užasan cik i vrisak. Mačak zinu, dočepa svoga prijatelja mišića i zabode mu zube u telo. Mišići, koji su virili iz rupe, strmoglaviše se i posekrivaše se u najdublje pomrčine, a onaj mišić u zubima mačkovim vije se i previja i cvili:

– Ne, zaboga – veli on kroz suze mačku – puštaj me, to sam ja!

– Pa tebe ja baš i hoću! – veli mu mačak pošto ga je ranjenog pustio na pod i pritisnuo šapom da mu ne pobjegne.

– Al' ja sam tvoj prijatelj! – cvili mišić.

– Slušaj, sinovče, – veli njemu stari mačak – sa takvim huljama kao što si ti ne gradi se prijateljstvo.

Zar bih ja smeo da verujem u tvoje prijateljstvo, kad si ti kadar svoj rod da izdaš samo sebe radi. Šta mi jemči da sutra nećeš i mene izdati, jer izdajica je izdajica, a izdajica je najveći od svih zločinaca. Eto, sad znaš zašto hoću da te požderem.

To reče mačak, pa pritište snažno mišića šapom i ovaj ispusti dušu.

Sve su to iz rupe gledali i slušali mišići. Oni su se u prvom trenutku preplašili i razbegli, ali kad su videli da njima ne preti opasnost, počeli su se ponovo zbirati i izvirivati iz rupe i čuljiti uši da čuju svaku reč.

Kad njihov drug mišić ispusti dušu pod šapom mačkovom, onaj stari miš se diže i sede na dve zadnje noge i reče skupljenim mišićima:

– Vidite li kako je to ružno rod svoj izdati!

XXII – CVRCINA PRIČA

Moj brat Pera ume vrlo lepo da izmišlja. Ne može se kazati da laže, jer nikada neće slagati kad ga što upita otac ili majka; ali ume da izmišlja i to što izmišlja kazuje kao da iz nečega čita.

Jedanput tako, ostao on kod kuće sam, pa izvadio iz ormana sestrine lutke i igrao se s njima pa im počupao kose. Kad došla sestra i videla lutke sa počupanim kosama, udarila u plač i zapevku, te dotrčala majka i izgrdila Peru i ostavila ga toga dana bez ručka. Da je kazala ocu, otac bi ga još strože kaznio, ali majka nije htela.

Mene i sestru bilo žao što je Pera ostao bez ručka, pa smo od svojega odvojili malo da niko ne primeti, i odneli mu u sobu. Pa sestra njemu onako plačnim glasom kaže:

– Zašto, bolan, Pero, da mi počupaš lutke, pa sad i lutke ostale bez kose i ti ostao bez ručka?
– Nije htela – veli on – majka da me sasluša, nego me odmah kaznila, a da me je saslušala, videla bi da ja nisam kriv.

– Kako da nisi kriv, kad, eto, počupao si lutkama kose?

– Nisam ja! – brani se sasvim ozbiljno Pera.

– Nego ko je?

– Same su se lutke među sobom počupale.

– E, Pero, to nije istina! – iščuđava se moja sestra. – Otkud se lutke mogu počupati.

– Istina je kad ti kažem! – tvrdi Pera. – Ja sam odavno slušao, ali nisam verovao, da ima jedan dan u godini kad lutke progovore. Kad juče, posle podne, nikog nije bilo kod kuće, već sedim ja sam i učim lekciju. Ujedanput, čujem neki razgovor u sobi. Okrećem se levo, okrećem se desno, nigde žive duše. Ućutim se ja i kobajagi zadubio se sav u lekciju, kad opet čujem razgovor. »Ko to može razgovarati?« – mislim se ja, i ustanem, pa zavirim pod krevet, zavirim pod sto, zavirim iza ormana, aja, nigde nikog. Otvorim orman i vidim sede u njemu dve lutke i gledaju me sasvim obično, tako da nisam mogao ni slutiti što. Zatvorim orman i opet sednem, kad opet razgovor, ali sad primetim ja da dolazi iz ormana. Otvorim vrata od ormana i ostavim ih otvorena, a ja se sakrijem. Kad, malo posle, čujem – razgovaraju lutke među sobom.

– Zavidiš mi što sam još devojka, – veli plava lutka – a grešiš, prijо, boga mi. Jadno mi moje devojaštvo. Dok sam bila u dućanu, provela sam ga u kutiji. Kad dođu tako praznici, Materice, Nova godina, Sveti Nikola, nagrnu kupci u dućan i onda mene svaki čas skidaju iz rafa i otvaraju kutiju te pokazuju. I baš sam lepo izgledala, imala sam na sebi otvorenoplavu haljinu od muslina sa belim čipkama. I trgovac me je svima nudio. Znam, baš, došla je jedna majka sa ćerčicom, hoće da kupi lutku. Trgovac pokazuje mene, pa kaže: »Evo, molim, ovo je jedan osobit komad. Pogledajte samo kako lepu haljinu ima, pa kosa, vidite li kako lepu kosu ima!« I majci se dopadnem, ali ona mala mustra, sa prćastim nosićem, tek napući usta pa kaže: »Ne volim je, mama, ima zelene oči!« Rotkve njoj strugane, otkud ja imam zelene oči. Evo pogledaj, prijо, zar nisu ovo oči plave kao nebo?

– Pravo da ti kažem, prijо, – veli crna lutka i zaviruje joj u oči – idu malo na zeleno.

– Iju, prijо, kako možeš tako što da kažeš, kad sam trgovac koji je prodavao kaže da su plave.

– A jesi li se radovala kad su te prodali?

– Ta kako da nisam. Jedva sam čekala da izađem iz kutije.

– E, pa, eto, sad ne možeš požaliti, ovde si provela lepo svoje devojaštvo.

– Pa i nisam, prijо, – veli plava. – Ja sam Cicina lutka i ne mogu da se požalim; Cica me lepo gleda i pazi me i miluje me, ali ona ima jednog nevaljalog brata Cvrcu, pa kad god pođe od kuće, a ona me zbog tog brata zatvara u orman. I tako ti ja, dok sam bila u dućanu, provela sam *vek* u kutiji, a sad ovde, u ormanu. Pa zar mi je to devojaštvo?

– Pa jest, pravo kažeš, – veli crna lutka – ja, eto, s tobom zajedno, sedim u ormanu. Samo ja, što kažu, bar sam provela svoju mladost, pa ne žalim, a sad sam ionako udovica, pa i ne moram izlaziti iz ormana.

– Pa jest, što kažeš, provela si mladost.

– Kako da nisam, prijeto! Bila sam ti ja najlepša lutka u dućanu. Pa trgovac uzeo mene i uzeo jednog muškarca lutana. Njega obukao u frak, metnuo mu mali cilindar, belu košulju i lepu kravatu, a mene u belu svilenu haljinu i metnuo mi venac od mirte oko glave i beli nevestinski veo. Pa nas tako jedno pored drugog metnuo u izlog i još udesio da se držimo za ruke. Jao, draga moja, da ti je bilo otkud videti. Kupe se deca pred izlog, pa nas gledaju i samo uzvikuju: »Ju, ala je divna!« Pa još kad se uveče osvetli izlog, pa zablista ona svila na meni, e, onda si trebala čuti i videti. Nije samo deca, nego se zaustavljaju pred izlogom i ljudi i žene i svi uzvikuju: »Ju, ju, ala je divna!«

– Pa da, kad si bila tako lepo obučena; svima se dopala tvoja haljina – reći će malo zavidljivo plava lutka.

– Ah, ne! O haljini nisu govorili, nego o meni.

– Da sam i ja imala na sebi venčanu haljinu i da sam stajala u izlogu, svi bi kazali: »Ju, ju, ala je divna!«

– Varaš se, draga moja, niko ne bi kazao: »Ju, ju, ala je divna!« kad bi video tvoje zelene oči.

– Pre svega, moje oči nisu zelene, nego plave.

– Pa plave, al' idu na zeleno.

– A tvoje, kakve su tvoje oči?

– Ja imam crne oči i svetle kao žeravice, tako je sam trgovac kazao.

– A ja sam čula da je jedna Cicina drugarica kazala da imaš mačije oči.

– Iju, iju, iju! – vrisnu crna lutka. – Ja mačije oči, ja mačije oči! I to ti da mi kažeš, ti koja imaš žablje oči.

– Iju, iju, iju! – vrisnu sad plava lutka. – Ja žablje oči. Sram te bilo, kako možeš tako što da kažeš, a ne vidiš zar kakva ti je kosa, izgleda kao vuna izvađena iz dušeka, a frizura kao lastavičije gnezdo.

– To ćeš ti da izviniš, bezobraznice jedna, moja je frizura najmodernija, a ne tako tršava kao tvoja. Izgledaš kao šugava kokoška!

– O, prostakušo jedna, ti znaš šta je moderno!

– Znam bolje od tebe, blebetušo jedna!

– Ja, je li? Zar od tvoga poganoga jezika nemam ni ovde u ormanu mira, pa ja blebetuša! Pfuj, evo da ti pljunem u lice!

– Pfuj! – i počeše da se pljuju kao piljarice, pa onda udariše u vrisak.

– Iju! Iju! – vrišti crna lutka.

– Iju! Iju! – vrišti plava lutka.

I ujedanput puče šamar, pa drugi, pa treći, pa se onda dočepaše za kose, pa vrište i čupaju se. Jedva sam ih razvadio!

– Eto, sad znate kako se desilo! – završi Pera svoju izmišljenu priču.

XXIII – DRONJINA PRIČA

Bio jedan bogat, vrlo bogat čovek. Celoga života radio, mučio se i tekao. A nije bio škrtac, umeo je gdekad i pomoći nevoljnog, podariti siromahu i učiniti dobro delo, pa ipak mu je preostalo dosta, pa i suviše.

Svi koji su ga znali mislili su da je sa bogatstva srećan, ali je on tešku brigu brinuo. Jednome svome prijatelju, kada ga je zapitao, iskreno je ispovedio svoje brige. Veli:

– Ja sam se mnogo mučio, mnoge sam besane noći proveo; mnogo želja ugušio, mnoga zadovoljstva sebi uskratio, da bih stekao ovo što imam. A sad, kad sam stekao, brinem brigu šta ću i kako ću. Imam sina jedinca; po zakonima i božjim i ljudskim, njemu pripada moja tekovina posle moje smrti. Hoće li je on umeti sačuvati ili će svu moju muku i sav moj trud rasuti i upropastiti?

– Pa, koliko ja poznajem tvoje dete, – veli prijatelj – izgleda mi mudro i pametno.

– Hoće li ostati takvo kad vidi novac, jer novac je kadar čoveka da izmeni?

– Pa kad si ti umeo čuvati novac, umeće valjda i on – teši ga prijatelj.

– Ja? E, drugo sam ja; ja sam se mučio i tekao, a ko s mukom teče, ume i da čuva, a on će gotovo stečeno primiti, pa se brinem hoće li umeti ceniti i sačuvati.

– A ti ga nauči! – veli mu prijatelj.

– Kako?

– Onako kako si sebe učio!

Te reči prijateljeve: »Onako kako si sebe učio!« ostadoše u pameti bogataševoj i poče o njima misliti i razmišljati. Kad je sve lepo smislio, on pristupi delu.

Uze sve svoje blago iz sanduka i uzida ga u kućne zidove, pa onda uze sekiru te polomi brave na sanducima. Sve je to radio i uradio kad mu sin nije bio kod kuće, a kad bi uveče, legoše on i sin da spavaju. Prekonoć, pred samu zoru, otac se diže još, pa razbi prozore na sobi, u kojoj su stajali sanduci sa blagom, pa kad i to svrši, on opet leže u postelju i učini se kao da spava.

Kad svanu, diže se i on i sin, te kao što je to obično činio, uđe u onu sobu gde stoji blago da ga obiđe. I tek što stupi, on očajno viknu:

– Jaoj, teško meni!

– Šta je? – pritrči mu u pomoć prestravljeni sin.

– Pokraden sam, sve su mi odneli!

Vide sin i sam, prozor razbijen, brave i katanci na sanducima polomljeni, a sanduci prazni, ni traga od nekadašnjeg blaga.

– Teško meni, teško meni! – jeca nesrećni otac.

Sinu žao blaga, ali ga još više žao oca što toliko pati.

– Šta možemo, oče, – teši ga on – valjda nam je tako suđeno.

– Suđeno, zar pod starost da ostanem bez hleba, zar pod starost da prosim?

– Radićemo, oče, pa ćemo opet steći.

– Lako je tebi reći: »Radićemo«. Mlad si, pa možeš i raditi. Ali šta ću ja star kad sam izlomio snagu, pa nisam više kadar ni da radim.

– Radiću ja, oče, i za tebe i za sebe.

– Bog neka te blagoslovi, sinko; jer znaj, imamo još danas jesti od ovo malo para koliko se pri meni zateklo, a sutra već nemamo ni koliko nam za hleb treba.

Proveli su otac i sin taj dan tešeći se među sobom i jadajući za izgubljenim blagom, a sutradan ujutru ode, bome, sin na posao. Pogodio se na jednoj građevini da nosi cigle na skele. Posao nije bio lak, a on nenaviknut teškom poslu, pa se znojio i preznojavao. Teško mu je bilo, ali je podnosio, jer je znao da je

na njemu sad da pomogne i podrži osirotelog oca. Ta sinovljeva dužnost dala mu je snage i on je podnosio tegobu i napor.

Kad bi podne, a on primi polovinu zarade, kupi hlebac i pohita da ga podeli sa ocem.

Ocu se proliše tople suze iz očiju kad primi zalogaj iz sinovljevih ruku.

Tako je to išlo iz dana u dan. Sin je radio gde god je posla mogao naći. Primali su ga svi rado, jer je bio vredan i savestan radnik, a žalili su i njega i oca za sudbine koja ih je snašla, te ih od bogatih gavana³² učinila pukim siromasima. Radio je on tako i grbio se i mučio i hranio i sebe i oca, i povrh toga, svakoga dana odvajao je paru po paru, dok nije nešto malo uštedeo, te jednoga dana dođe ocu i reče:

– Radim, oče, koliko mogu, ali bojim se suviše je težak posao, slomiće me, te ko će onda pod starost da te podrži? Zato sam ja, vidiš, odvajao paru po paru, zakidao sam sebi zalogaj da bih samo mogao da uštedim, i evo uštedeo sam toliko koliko bi mi dovoljno bilo da kupim jednoga konja i kola te da sa njima radim. Opet je to lakši posao i možda će nam više doneti, te ćemo uz hleb moći i čim toplim da se založimo.

Ocu opet naiđoše suze na oči, i odobri sinu nameru, te ovaj kupi kola i konja i vesela srca otpoče nov rad. I išao mu je posao lepo, te su se počeli i bolje hraniti i paru po paru odvajati.

– A što sad odvajaš? – zapitaće jednog dana otac sina.

– Ako mi bog da, te kroz godinu dana odvojim koliko mi treba, mislim da otvorim kakav dućančić, pa polako, polako te ćemo mi opet doći do onoga u čemu smo bili. Ne kažem da ćemo biti bogati kao što smo bili, ali ćemo moći mirno i pristojno živeti, pa i to nam je dosta.

– A reci meni, sinko, – reći će otac – bi li ti voleo da si bogat kao što sam ja bio?

– Pa i ne bih, oče. Veruj mi, slađa mi je ova kora hleba što je poštenim radom zarađujem, no ona što mi se gotova pružala.

– A uviđaš li sad kako je teško steći?

– Uviđam, oče!

– Pa umeš li da ceniš tekovinu?

– Kako da ne umem, kad eto svaku paru cenim?

– E, kad je tako, a ti uzmi malo para iz te tvoje uštedevine, pa pređi preko u gvoždarsku radnju i kupi jedan budak.

– Što će mi to, oče?

– Poslušaj me što ti kažem!

Sin ode i kupi budak i donese ga pred oca.

– E, sad, ‘odi ovamo! – pa ga odvede u jednu tamnu sobu.

– Deder sad udari budakom u ovaj zid.

– Zid da rušim?

– Poslušaj me što ti kažem!

Sin zamahnu i udari.

– Nastavi, nastavi! – veli otac.

Sin nastavi te udari nekoliko puta, dok ne ispade iz zida nekoliko cigala i kroz tu rupu počeo, da sipa gomila srebrnog i zlatnog novca.

– Šta je ovo? – začudi se sin.

– To je moja tekovina. Nismo mi one noći poharani. Ja sam sklonio i uzidao novac.

– A zašto si to učinio, oče?

– Hteo sam da ti dam jedan nauk. Hteo sam da vidiš kako je teško steći, te da bi znao sačuvati ono što ti posle moje smrti bude ostalo.

Sin priđe ocu i poljubi mu ruku:

– Hvala ti, oče, na pouci koju si mi dao!

XXIV – MOJA PRIČA

Bio jedan dečko, zvao se Raka Pustoglavčić. Bio jedino dete u bogatih roditelja, pa razmažen, pust i nevaljao. U školi nije učio, a u kući je bio neposlušan.

Muku su mučili roditelji šta će i kako će s njim i činili su sve, ali ništa ne pomaže. A osećali su da je na njima sramota i grehota da jedno jedino dete koje im je bog dao, nisu kadri da vaspitaju i da ga na put izvedu. A još imućni, te kadri su i potrošiti, ali šta vredi što su oni kadri, kad Raka nije kadar da uči i da sluša. Ako mu kupiš novu školsku knjigu, a on gađa njome golubove ili ako knjiga ima slika, kao što ima u zemljopisu, u istoriji, u biblijskoj povescnici, on sve te slike iseče i izlepi po prozorima. Ako mu kupiš nov šešir, a on ga podmetne pod oluk kad pada kiša, veli da skupi kišnicu. Ako mu kupiš školsku torbu, on i ne metne knjige unutra, niti je upotrebljava kad ide u školu, već kad pođe na igranje s decom, a on je napuni sirom, voćem, medom, kolačima, hlebom i svim što nađe po kući, pa tamo deli deci.

U školi već nemoj ni da pitaš. Ako će ko zadocniti na čas, to će on; ako će ko zaspati dok profesor predaje, to će Raka; ako ko ne zna lekciju, to je izvesno da je on neće znati. Pa onda razbiće prozor školski; zarezaće perorezom skamiju; ukucaće ekser u školsku tablu; prevrnuće divit³³ na profesorovom stolu.

A preko svega toga još i neposlušan i neučtiv. Odgovara ocu, odgovara majci, duri se za stolom, gura tanjir od sebe, ne sluša što mu se govori, ne vodi računa o tome kad stariji govore, nego im upada u reč. Čuti kad treba što da kaže, dere se kad treba da čuti. Jednom reči, pravi tiranin u kući zbog kojega su patili i otac i majka.

– Ja ne znam šta ćemo s ovim detetom? – huknuo bi koj' put otac i čupao sebi kose od brige.

– Ne znam ni ja, bome, – odgovorila bi brižna majka – al' vidim da ne valja ništa i da ćemo velike glavobolje imati zbog njega!

Uzimali su mu nastavnike, učitelje, vaspitače, vaspitačice, pa ništa ne pomaže. Svako od njih pokuša da ga umudri, pa kad vidi da pomoći nema, a on digne ruke.

Jednoga dana tako brižan otac ide ulicom, pa vidi na jednome zidu veliki štampani oglas. Priđe i pročita – došao u grad veliki cirkus i baviće se mesec dana. I čega nema u tom cirkusu, i šta ti se sve ne nabraja u tome oglasu. Te konji, te klovnovi, te atleti, te džokeji,³⁴ te gimnastičari, i puno, puno drugih zanimljivih stvari.

Kad dođe na podne kući, a on će reći ženi:

– Baš da izađemo, ženo, malo da se razonodimo. Pojedoše nas ove brige, pa bar malo da da 'nemo dušom.

– Pa možemo! – veli žena.

– Eto, došao neki cirkus, pa čitam ima tamo hiljadu đavolija. Poći će ceo svet da gleda, te, ako hoćeš, i mi da pođemo.

Utanačiše tako, te on ode i izvadi karte i uveče odoše na predstavu.

Bilo je puno sveta i osvetljenja i muzike. Veštaci su izvodili razne prikaze, i strašne i lepe i vesele. Jahao džokej na konju i plegao po njemu, i sjahivao u trku i šta ti nije činio. Pa onda oni veštaci u vazduhu, leteli su s užeta na užu, da te jeza obuzme kad ih gledaš. Pa jedan gutao noževu, drugi išao po žici, treći se prevrtao, četvrti igrao po vrhovima boca, i redom su tako mnogi izvodili svoje znanje i umenje. Ali na jednoj se tački naročito zaustavi pažnja gospodin-Tomina (tako se zvao Rakin otac). Izađe jedan čovek, stade nasred onog cirkuskog kruga, švićnu bičem i dotrčaše mu pet pasa, svih pet jednakih. On im reče nešto, a oni se postaviše jedan za drugim i tako u redu opkoliše krug. Posle im opet reče nešto i oni digoše po jednu nogu i, svako na tri noge, opet opkoliše krug, a kad im se opet reče nešto, psi na dve noge opet opkoliše krug. Posle im on komandova i uzeše jedno drugo da preskaču, pa onda se popeše

jedno drugom na leđa i najzad se jedno prući po zemlji i napravi se da je mrtvo, a ono četvoro uzeše ga zubima, svako za po jednu nogu i odvuče ga mrtva.

Kad odoše, a onaj čovek švićnu bičem te dođoše tri ćurana i stadoše u front pa gledaju pravo u oči čoveka. On im zazviždi i oni se naduše i raširiše repove, i po njegovoj reči, tako šepureći se, počeše lepo, mirno, odmerenim korakom da idu jedan za drugim. Kad im nešto viknu, oni spustiše repove i dotrčaše do njega te stadoše u front. Zatim on uze jedan mali štapić, pa stade pred njih i poče da maše onim štapićem, a ćurani u jedan glas začurlikaše, i što više on maše, to oni sve više blebeću i tako da su izgledali potpuno kao pevačko društvo, a onaj kao njihov horovođa. Kad i to svrši, on pusti ćurane da odu, a dovede jedno prase. Ne bi čovek' verovao da se i jedno prase može naučiti tolikim veštinama i da tako lepo sluša svoga gospodara. Ostavi sve drugo što je radilo, a on mu je čak dovaljao jednu grdnu veliku loptu, pa ga poveo na nju i kad poče muzika, prase je tako lepo kotrljalo loptu i uvek ostalo na njenom vrhu da su se svi divili.

Gospodin-Tomi se naročito dopala izvođenja ovoga veštaka. Ona su ga čak i bacila u neka razmišljanja. Kad podoše kući, posle predstave, a gospodin Toma će reći svojoj supruzi gospođi Mari (tako se zvala majka Rakina):

– Vide li ti, boga ti, ono čudo?

– Koje? – pita ona.

– Pa one životinje: one ćurke, one pse i prase. Šta su oni, jedna stoka božja, stoka bez razuma, pa jesi li videla kako slušaju i razumeju i čine sve što im onaj čovek naredi?

– Čudo, odista! – veli gospa Mara.

– Pa dobro, Maro, kad te beslovesne životinje pa mogu da se nauče da slušaju, zašto mi ne možemo da naučimo našega Raku? Njemu je bog dao i razuma, on zna što mu se kaže, razume; pa zašto onda ne možemo da ga urazumimo?

– Ne znam! – uzdiše gospa Mara.

Gospodin Toma je s tim mislima i legao. Njemu nije nikako išlo u glavu kako to da nerazumne životinje mogu da se urazume, a jedno razumno dete ne može da se urazumi. Dugo je mislio on te noći o tome, a sutradan, ne govoreći ništa ženi šta je naumio, diže se i ode u cirkus i raspita se gde može naći onoga što dresira životinje. Pokazaše mu i on mu priđe:

– Gospodine, – veli – ja bih hteo da vas umolim, ako možete da mi pomognete nešto. Ja ću vas za to rado nagraditi.

– Vrlo rado, – odgovori onaj – samo vam moram napomenuti da ja krupne životinje, kao što su konji, medvedi, slonovi i druge ne dresiram; ja sam veštak samo za sitniju životinju. Dakle, je li to sitnija ili krupnija životinja?

– Pa, – zbuni se siromah gospodin Toma – nije krupnija životinja. To je moj sin. I onda mu ispriča sve svoje jade i nevolje.

– Po svemu tome što ste mi kazali, jasno se vidi da vaš sin ima toliko isto pameti koliko je ima recimo jedan ćuran ili jedno prase. Prema tome možemo ga smatrati za običnu životinju i dresirati ga.

– Ama, je l' može? – obradova se gospodin Toma.

– Kako da ne može! – odgovori veštak.

I pogodiše se.

Sutradan dođe veštak u kuću gazda-Tominu. Uđe, pozdravi se i okrete se Raki pa mu reče:

– 'Odi ovamo!

Raka se usiocio, pa neće da mu dođe.

– 'Odi ovamo! – reče veštak, ali sad malo oštrije.

Raka opet neće da priđe. Veštak se diže, dočepa Raku za šiju, pa ga previ preko kolena i poče nemilostivo da bije korbačem po zadnjem telu. Vrišti Raka, vrišti majka i hoće da spase dete; zbunio se i gazda Toma, a onaj veštak samo im viče:

– Ne mešajte se u moj posao! – Pa kad do mile volje istuče Raku, a on ga pusti, pa sede na stolicu i reče mu opet:

– ‘Odi ovamo!

– Neću! – odgovori Raka nabusito i kroz plač.

– Nećeš! – i onaj dreser skoči ponova, povi ga opet preko kolena pa nastavi da tuče.

Raka jauče i previja se, pa najzad uze da moli:

– Jaoj, puštaj, doći ću!

Veštak ga pusti, pa sede na stolicu i reče mu:

– ‘Odi ovamo!

I moj ti Raka, kao mlada nevesta, priđe njemu, a ovaj ga onda pomilova:

– Tako, tako, vidiš. A odsad upamti, kad te zovem ja ili otac ili majka, ili ma ko stariji, a ti odmah priđi, inače ću te opet tući.

– Zatim se veštak okrete roditeljima pa im reče:

– To je prva lekcija. Danas na podne doći ću kod vas na ručak da vidim kako se ovaj dečko pri ručku ponaša. To će biti druga lekcija.

Kad ode on, a gospodin Toma objasni svojoj ženi u čemu je stvar. Gospa Mara se nešto malo protivila, nije mogla kao majka da se pomiri s tim da tuđ čovek, tuđa ruka, tuče njeno dete. Ali kad joj gospodin Toma reče da i njega boli to, ali, veli, mora se podneti za dobro deteta, onda se i ona izmiri.

Kad dođe podne, a onaj dođe i sede sa njima za sto.

– Pre no što sedneš da ručaš, poljubi ocu i majci ruku! – reče on Raki.

Raka se nešto snebiva i buni se.

– Hoćeš da poljubiš ruku? – zapita onaj i diže se.

– Hoću! – reče Raka i priđe pa poljubi ruku.

I otac i majka ne mogu da se načude toj promeni.

Sipaše Raki supu, ali on odgurnu tanjir. Nije voleo supu. Onaj švićnu bičem i viknu:

– Ustaj odmah od stola i stoj tamo kod furune. Ustaj!

Raka ustade i ode.

– A mi sad možemo nastaviti ručak. Njemu ćete dati onda da jede kad bude molio da mu se da supa. I ništa drugo mu nećete dati.

Posle ručka on prizva gladnoga Raku:

– Donesi mi tvoje knjige!

On ih donese.

– Šta ti je zadato da naučiš?

Raka pokaza.

– Sutra kad dođem, ti ćeš to znati. Nemoj se šaliti da ne naučiš, jer ćeš zlo proći!

I otac i majka Rakina nisu mogli da dođu k sebi kad su videli da je Raka to poslepodne presedeo jednako nad knjigom, a uveče, kad je bilo o večeri, on najpre prišao ocu i majci, poljubio ruku, pa onda seo.

Kad sutradan dođe onaj veštak, a Raka zna lekciju i učtiv i poslušan da čovek čisto ne može da veruje. Majci i ocu liju suze od radosti što vide svoje dete preobraženo i blagodare veštaku.

– Vidite li kako se može i dete da dresira – veli im on. – Nije to lepo, priznajem, vaspitavati dete batinama, kao što se životinja vaspitava. Bog je detetu dao zato razum da shvati i razume šta mu se kaže, ali kad dete neće da razume, onda ono samo sebe stavlja u red sa stokom, i, onda, ne možeš drukče!...

A zatim se okrete Raki pa veli:

– Sad znaš šta treba i kako treba da se ponašaš. Da slušaš i da učiš. Ja ti nisam više potreban i neću ti više dolaziti, ali dok smo ovde, za ovo mesec dana, svratiću svaki drugi, treći dan, da vidim nisi li prenebregao moje savete.

Raka se odista od toga dana promenio. Učio je, slušao je i bio je dobar, te deca, njegovi drugovi, prozvali su ga: dresirani Raka.

XXV – HAJDUČKE NEVOLJE

Dok smo mi tako jedan za drugim pričali priče, jednoga po jednoga hvatao je san. Najpre je zadremao Trta; padala mu glava na grudi, on se borio da ne zadrema, te da sluša priče, ali ga je dremež sve više hvatao i, najzad, kad ga je već savladao umor, podmetnuo je kamen pod glavu i slatko zaspao.

Tako isto Cvrca. Čim je ispričao svoju priču, a on prislonio glavu na kamen, pošto je prvo podmetnuo kapu, pa veli:

– Ja ću ovako ležećki da slušam – ali je odmah zaspao.

Pa tako redom jedan po jedan. Kad sam ja pričao svoju priču, bili su budni još samo Brba, Vrabac i magare.

– Hajde, lezite i vi, odmorite se! – reče nam ‘Arambaša, pa se i on ispruži.

Ranije je bio govorio da će noću da postavi jednog od nas na stražu, dok drugi spavaju on da čuva stražu, ali ili je zaboravio ili je računao, možda, pošto je magare ostalo budno i na nogama, neka ono bude straža.

Kako smo svi bili umorni, jer smo jutros vrlo rano ustali, pa onda toliko pešačili, pa izdržali prvu borbu, i najzad toliki strah pretrpeli – to smo vrlo brzo zaspali dubokim snom.

Ja ne znam da li sam te noći štogod sanjao; znam samo da mi je bilo zima, i da sam cvokotao zubima, te sam se tom prilikom setio svoje meke postelje, divnoga uzglavlja i toploga pokrivača. Kako je tamo, kod kuće, bilo lepo!

Ujutru ne znam kad smo se probudili. Već se bilo razdanilo. Vatra se sasvim ugasila, ali je pepeo još bio topao, te smo nadneli šake da ih malo raskravimo. Odelo nam je bilo vlažno od rose, a svakome je na jednome obrazu bila ispisana crvena masnica kako nas je kamen našuljio.

Magare je bilo još uvek budno, ali je i ono umorno obesilo glavu. Svi smo ćutali, niko ni reči nije progovorio, ali nam je svima nešto laknulo na duši kad smo sagledali dan.

Prvi je progovorio ‘Arambaša:

– Jeste li mi se odmorili, junaci?

Mi se svi pogledasmo među sobom: niko se od nas nije osećao baš toliko junak da bi nas ‘Arambaša mogao tim imenom osloviti.

– Ja sam se grozno našuljio! – reče iskreno Vrabac, i tom izjavom oslobodi nekako i nas da budemo iskreni.

– A ja sam se smrzao! – reći ću ja.

– I ja, boga mi! – dodade Cvrca.

Pa onda priznaše svi da im je bilo zima, a Trta čak dodade da i sad još oseća jezu i zimu, te ‘Arambaša naredi da naložimo opet vatru.

Tek kad je vatra buknila, mi se malo raskravismo. Kada se raskravi, Trta prvi uzdahnu i reče:

– Ja sam gladan! – i toga časa osetismo svi glad, a od jela nikom ništa nije ostalo.

Vrabac, po svome starom običaju, zavuče ruke u džepove i poče po njima tražiti mrvice, pa to učinismo i svi ostali; a Cvrca nađe jedan list novina, u koji je bio zavijen sir koji je sinoć pojeo, pa uze lizati taj list.

– A, istina, ‘Arambašo, – zapitaće vrlo zabrinuto Trta – šta ćemo mi danas da jedemo?

‘Arambaša se na to pitanje zbuni; izgleda da ni sam dotle nije mislio o tome pitanju, pa mu sad najedanput puče pred očima. On uze nekako da se predomišlja.

– Ako ćemo pravo hajdučki, – veli – mi bi’ trebali sad da udarimo na neko selo, da opljačkamo stado ovaca, pa da zakoljemo ovna i da ga ispečemo na vatri, jer hajduci jedu debelo ovnujsko meso.

– Ali ga prvo posole, valjda? – reći će Vrabac.

– I jedu ga sa hlebom? – dodade Dronja.

– A mi nemamo ni ovna, ni soli, ni hleba – vajka se Vrabac.

– Jest, to priznajem – odgovara ‘Arambaša. – Al’ ja vam samo kažem kako bi trebalo po hajdučki. A ako nećemo, onda da smislimo, braćo, štogod drugo.

I sad se svi zamislismo, kao bajagi smislićemo. ‘Arambaša čak dva-triput pogleda magare, ne bi li valjda i njegovo mišljenje čuo, ali je i magare gledalo ‘Arambašu tako kao da je i ono pitalo: »Šta ćemo danas jesti?«

– Ne ostaje nam ništa drugo – reći će najzad odlučno ‘Arambaša – nego da zađemo po šumi, da vidimo ima li na kakvom drvetu ma kakva ploda. Time bi’ se mogli za danas ishraniti.

Svima nam se to učini kao najbolje i ‘Arambaša nas rasporedi, te se razidosmo na razne strane, a kraj vatre ostadoše samo ‘Arambaša i magare.

Gluvać i ja smo uhvatili jednu stranu i lutali smo po šumi sve do podne, dok nismo potpuno izgladneli i umorili se. Krhali smo granje, cepali se, preskakivali trnje, pa ništa. Našli smo malo žira i to smo pokupili, iako smo znali da žir samo svinje jedu, ali tek da pokažemo koliko smo bili vredni.

Ja sam poznao da je podne već po tome što počеше da mi krče creva:

– Jaoj, Simo, – rekoh – strašno sam gladan!

– I ja! – veli mi Gluvać i hvata se rukom za stomak, kao da bi hteo da ga umiri.

Kad smo se vratšš, već su se i drugi svi iskupili. ‘Arambaša je ležao kraj vatre; magare je zašlo malo u stranu i brstilo je lišće sa neke grane, a Cvrca se žalio ‘Arambaši na Vrapca:

– Ja te molim, ‘Arambašo, da mu zabraniš; jednako mi priča kako je to lepa stvar štrudla od višanja.

– Pa jeste lepa! – brani se Vrabac.

– Znam i ja sam da je lepa, – jadikuje Cvrca – ali sad, kad se ja previjam od gladi, on mi jednako pominje štrudlu od višanja, pa mi isteruje vodu na usta.

– Braćo, – reče ‘Arambaša da bi prekinuo Cvrcline muke – deder, jeste li našli štogod, jer, pravo da vam kažem, i mene ko da je počela mučiti glad?

Mi prvi izručismo iz džepova žir.

– Jeste, bre glupaci, – smeje nam se Vrabac – pa žir jedu svinje; to nije za čoveka!

– Pa deder, jesi li ti našao što bolje? – pita ga Gluvać.

Vrabac istrese iz džepa neke trnjine.

– Evo, – veli – ovo mogu i ljudi da jedu.

– Uh, – učini Gluvać – to je cigansko voće.

– Pa što nisi našao ti gospodsko voće? – brani se Vrabac.

– I posle, skuplja usta kao kad piješ stipsu! – gundā i dalje Gluvać.

– Pa ti, ako ti se ne dopada, nemoj da jedeš.

– Međer, ³⁵ ja sam najbolje našao! – reći će Dronja i ispovrti pred nas jednu crnu bundevu tikvaru.

– Pa i to jedu svinje! – reći će neko.

– Jedu, brate, – veli Dronja – ali kad nemaš šta drugo, ješćeš i to!

– Deder tu tikvu metnite na vatru da se ispeče. Pečenu ćemo lakše jesti – naredi ‘Arambaša, te Dronja položi tikvaru na pepeo.

Iskupili smo se svi oko vatre i nestrpljivo čekali da se tikva ispeče. Glad je rasla sve više.

– More, da je jedemo kakva je da je! Ko će dočekati da se ispeče? – prvi zacvili Trta, koji je neprestano pesnicama pritiskivao svoj prazan stomak.

– I ja sam za to – prihvati Dronja – jer mi se uvijaju creva.

– Pa jedite malo trnjine, koliko da vas prođe glad – veli Gluvać i svi potegosmo da jedemo trnjine, i svima nam se iskrivi lice od one oporosti.

– Uh, – veli Vrabac grickajući trnjinu – da mi je sad štrudla od višanja! Cvrca pisnu kao da ga je tog trenutka ko ranio.

– Tako ti boga, ne spominji mi više štrudlu od višanja! – uze da preklinje Vrabca.

– Ja ne marim toliko za štrudlu od višanja, ali bih voleo kuvanu buraniju s mesom – veli Dronja.

– More, kakva kuvana buranija s mesom; ja, brate, najviše volim ćurku na podvarku. Uh, pa kad dočepam batak! – uzviknu Gluvać.

‘Arambaši, koji se dosad junački držao, poče voda da ide na usta i zakrvaviše mu oči, pa ujedanput uzviknu:

– Zabranjujem takve razgovore!

– A zašto? – pita Gluvać.

– Zato što takvi razgovori škode zdravlju!

Ućutasmo svi, pa će tek opet Vrabac:

– Šta vredi to što ne razgovaramo, kad znam dobro da svi mislimo na to. Eto, ja bih se kladio da Cvrca sad misli na štrudlu od višanja, Trta misli na pečenje, Dronja na buraniju, a Gluvać na rezance sa sirom. Eto, priznajte!

Svima koje je Vrabac pomenuo, naiđe voda na usta, a mi ostali napravismo kiselo lice kao da smo tog časa zagrizli zelenu oskоруšu.

Da prekрати dalje taj razgovor, ‘Arambaša viknu:

– Deder tu bundevu da utolimo malo glad!

– Nije još pečena! – reći će neko.

– Ako, i ne vredi kad se suviše prepeče!

Skidoše bundevu, a ‘Arambaša uze svoju sekiricu pa je raskomada, i svako od nas ugrabi po jedno parče.

Nije bila pečena, tek se malo zagrejala, ali mi halaplјivo zagrizosmo svako u svoju krišku.

– Uh, pa ovo ne valja ništa! – reče prvi Vrabac i isplјuva zalogaj.

– Ne valja, dabome! – dodade i sam ‘Arambaša. – Ovo i nije prava bundeva, ko zna šta je ovo!

Pa, boga mi, tako i svi ostali, i pobacaše svoje kriške.

– Ovo se ne može jesti! – veli Gluvać. – Baš, Dronjo, ako nisi mogao što pametnije da nađeš, ovo nisi morao da doneseš.

– Pa ja da sam našao čokoladu, ja bih je doneo, ali čokolada ne raste u šumi.

I dosad nekako, dok je bundeva bila na pepelu, nadali smo se nečemu, ali sad, kad nas ta nada obmanu, spopade nas takva glad kakvu u životu nismo osetili. I počesmo glasno da cvilimo.

– Jaoj, mene muči stomak! – veli Trta.

– I mene! – dodaje Cvrca.

– Kako bi bilo da pokušamo da jedemo travu. Travu jede i jagnje – veli Gluvać, pa počupa malo trave i poče da je žvaće, ali je malo posle isplјuva.

– Ne može! – veli.

– Daj ti meni jedan žir – reče ‘Arambaša i ja mu pružih jedan od onih što smo ih Gluvać i ja doneli.

– Da li mu je prijalo ili nije, tek ‘Arambaša pojede jedan žir. To isto učini i Vrabac.

I na svu tu našu nevolju, nekome pade i žeđ na pamet. Mislim bio je to Dronja.

– Uh, što bih malo vode; osušila mi se usta od gladi, pa bar da mi je malo vode.

I toga trenutka svi osetismo žeđ. Magare, koje je valjda i samo osećalo žeđ, riknu tako snažno da se cela šuma zatrese.

– Blago njemu! – reče Trta. – Bar može da rikne, ja ni to ne bih mogao. Sasvim sam iznemogao!

Svi smo osećali tešku iznemoglost. Vrabac uze pregršt zemlje i metnu je u usta, ali je brzo isplјuva.

– Ne može, ko je još zemlju jeo!

Vidimo, magare poče sa jedne mladice da grize koru, pa mi uzesmo za njim da grizemo koru. Ali sve to ništa nije pomoglo, već naprotiv izazvalo još i grčeve u stomaku.

Prvi pisnu Dronja:

- Jaoj, boli me stomak, imam grčeve!
- I ja! – dodade Cvrca i uze da pritiska stomak pesnicama. Osetismo zatim i mi svi ostali grčeve. ‘Arambaša je osećao takođe bolove u stomaku, ali se još uvek pravio junak.
- Bar da nam je vode. Rđavo smo mesto izabrali. Svud u planini ima vode, a samo ovde nema!
- Jaoj, mene zavija stomak zacvili opet Trta.
- Braćo, – reći će na to ‘Arambaša – najbolje je da polehemo po zemlji potrbuške, da pritisnemo stomak! – i on prvi leže.

Polehismo i mi i poče da nas hvata kao neki san. Ne spavamo, a ipak smo kao u nekom snu. Tišina, mir, ležimo potrbuške i tek s vremena na vreme čuješ poneko jaukne.

XXVI – ŠTA JE TAMO BILO

Juče ujutru probudila se, po običaju rano u zoru, Cvrcina majka, pa pošla da obiđe decu. Iznenadila se kad je videla Cvrcin krevet prazan, ali je to još nije toliko prepalo. Mislila je, tu je negde u kući i izašla je da ga potraži, jer ipak čudno joj je bilo da se on tako rano budi.

Kada ga nigde nije našla, vratila se u sobu i sad je tek spazila da je prozor otvoren. Seknula je odmah briga, pa je izbudila sve po kući, sem svoga muža, Cvrcina oca. »Neka«, veli, »neka oni prvo pretraže, pa ako ga ne nađu, javiće i ocu.«

Kad su pretražili celu kuću i nigde ga nisu našli, onda su, dabome, morali javiti i ocu. Otac se probudio mrzovoljan, pa još kad je čuo da je prozor otvoren, da Cvrcce nema, a on samo reče:

– Platiće mi on to ko vuk kožom!

Majka se ipak zabrinu.

– Pa, dobro, gde može biti dete tako rano?

– Gde – gundā otac neraspoložen što su ga tako rano probudili.

– Odjurio na igru.

– Ama kakvu igru još pre zore?

– Pa tako je to kad nema škole, pa mu je mali dan.

Tako je bilo i po drugim kućama. Kod moje kuće majka pošla ujutru da nešto uzme iz onog ormana u hodniku, pa kad je otvorila, a ona primetila da nema sira koji je sinoć ostavila, niti ijednog parčeta štrudle od višanja, a zna dobro da je sinoć ostavila dva parčeta.

– Iju! – učini i pođe u sobu da me probudi i da me pita, pa možete zamisliti koliko se iznenadila kad vide da me nema u krevetu.

Dronjina majka pošla rano ujutru u dvorište da nahrani piliće, pa hoće da otključa vrata i obrće ključ, ali ne može da otključa. Kad se uhvati za kvaku, a ona vide da su vrata otvorena.

– Iju! – ciknu prestravljena žena – zaboravili smo sinoć da zaključamo! Pa to smo mi cele noći spavali pri otvorenim vratima!

Ali malo posle iziđe iz dečje sobe Dronjin mali brat i pita majku:

– A gde je Žika, mama?

– Kako gde je, pa u krevetu.

– Nije! – tvrdi mali bata.

Posle već tražili ga po celoj kući, pa kad videli da ga nema, setili se da je on to otključao vrata.

Do podne još su sve kuće, iz kojih smo mi pobegli, bile nekako i mirne. Svako je računao doći ćemo, kao obično, na ručak. Ali kad prođe podne, pa prođe jedan, pa prođe dva, pa tri časa po podne, a nas nema, počeše boga mi i da se brinu, a naročito majke.

Diže se Cvrcina majka pa pođe u posetu Trtinoj majci. Zna da se deca družu, pa došla da vidi zna li ona štogod.

– Došla sam, – veli – znam onaj moj družu se sa vašim i, tako reći, nerazdvojni su, pa sam htela da upitam Mitu da li on zna gde je moj Laza?

– Kako da ga upitam, crnoj meni! – veli Trtina majka. – Jutros rano uđem u sobu da obiđem decu, a kad pogledam, njegov krevet prazan i vrata od kuće otvorena.

– Pa to su oni zajedno?

– Izvesno. Ja sam baš mislila da pođem do gospa-Nate, jer moj se Mita nikad ne odvaja od onoga njenog Mila.

– Jest, pravo kažete – reći će Cvrcina majka.

– Pa da pođemo zajedno, biće Mile gospa-Natin znaće gde su ovi naši.

I tako se Cvrcina i Trtina majka upute zajedno gospa-Nati, Vrapčevoj majci.

– Dobar dan!

– Dobar dan! – veli im ona.

– Mi smo došle malo do vas; znate oni naši, pa družite se s vašim Milom..

Nisu dorekle rečenicu, a Vrapčeva majka ih prekide:

– Kakav Mile, crnoj meni, kad ga nema od rane zore!

– I on? – zaprepastiše se Cvrcina i Trtina majka.

– Pa dabome, svi su oni zajedno: eto i vaši, a sigurno i onaj gospa-Živkin nesretnik.

Taj gospa-Živkin nesretnik bio je Sima Gluvać.

Kako ništa bliže nisu mogle saznati od Vrapčeve majke, to se reše da pođu do Gluvaćeve majke, gospa-Živke, a pridruži im se i gospa Nata.

Tako sve tri žene uđu kod gospa-Živke, i zateknu je vrlo zabrinutu. Čim ih spazi na vratima, a Gluvaćeva majka se seti čega radi su došle, pa ih predusretne rečima:

– Da nisu i oni vaši zlosretnici odbegli?

– Jesu! – odgovoriše sve tri žene.

– Jutros rano?

– Jeste, još u prvu zoru – veli Cvrcina majka.

I sad sve četiri žene uzeše da se vajakaju i rešiše da se upute zajedno Dronjinoj majci, gospa-Leposavi.

Šta je mogla i ona da im kaže, do to što znamo, jedino da je i njen Žika otišao u ranu zoru i da se još nije vratio. Kad pomenuše da će poći i mojoj majci, pridruži im se i gospa Leposava, te svih pet majki upadoše u moju kuću.

I sad svih šest majki sedoše da se vajakaju i jadaju, a dan već polako izmiče i još malo pa će več.

– Ako na ručak i nisu došli, na spavanje moraju doći – teši se Gluvaćeva majka.

– Ma dabome! – odobrava Dronjina majka.

S tom se utehom i rastadoše, a sunce već leže i poče prvi sumrak. A što više sumrak pada, to sve veća briga u matera. Očevi još nisu došli kući, pa i ne znaju, a majke svaki čas izviruju na vrata očekujući hoće li im zlosretni sinovi doći, te da ih očevi zateknu kod kuće.

– Kako ću ga, crna, dočekati i reći mu da Laza još nije došao! – vajka se Cvrcina majka, strahujući kako će dočekati muža, jer zna koliko je strog i koliko će se ljutiti kad ne zatekne dete kod kuće.

A kad bi da se već i lampe upale, materinska briga dođe do vrhunca. Sestre i braća dadoše se u telegrafsku službu između kuća iz kojih su odbegla deca.

– Idi, Sojka, – reći će Trtina majka svojoj ćerčici – do gospa-Nate, pitaj je li onaj njen nesretnik došao.

– Idi, Pero, – reći će gospa Živka svom mlađem sinu – do gospa-Leposave, pitaj je li onaj njen nesretnik došao.

Rastrčala se tako braća i sestre između ojađenih kuća, ali svi se vraćaju sa istim odgovorom: »Nesretnik još nije došao!«

Kad stigli već i očevi kući, nastao je pravi lom. Grde očevi i psuju i prete, i briga sve više i više osvaja sve kuće, jer je noć već duboko zahvatila.

Svima porodicama presela večera, a već možete misliti kako su majke prespavale tu noć.

– Neka se zaključaju vrata, pa ako naiđe, neka spava u dvorištu – grmi Trtin otac i majka sirota zaključava, ali čim on zaspao, a ona se diže na prste i polako otvara vrata, i ostavlja ih celu noć otvorena, neće li dete naići.

Gluvaćeva majka nije ni legla. Onako obučena presedela je celu noć, i ko zna kakve sve misli nisu joj se vrzle po glavi. Cvrcina majka, čim je zaspao otac, obesila se na prozor pa do zore nije se skinula otud.

I sve ostale majke tešku su noć provele. Jadno im spavanje, kad im briga ne da ni oka sklopiti.

I ujutru rano digli se očevi, pa svakome od njih prvo pitanje:

– Dođe li onaj?

– Ne, bome! – odgovaraju brižne majke.

Kad to čuše, teška briga pređe i na očeve.

Dosad su još uvek mislili: dečji nestašluk, doći će. Al' kad prođe čitava noć, a njih nema, znači da je nestašluk premašio sve granice, i da stvar treba već ozbiljnije shvatiti.

Cvrcin otac i ne popi svoju redovnu jutarnju kafu kod kuće, već se diže pravo pred kafanu »Kasinu«, znajući da tamo dolazi na kafu i gazda Tasa, Gluvačev otac.

– Dobar dan, gazda-Taso, – prilazi mu Cvrcin otac i seda za njegov sto, i nastavlja razgovor. – Dođe li, boga ti, onaj tvoj?

– Ne, boga mi! – odgovori brižno gazda Tasa.

– Ama zar celu noć?

– Celu noć!

– Ni moj!

– Pa zajedno su oni – veli gazda Tasa.

– Zajedno jesu, ali gde su? Nešto se mislim, pa dođoh i s tobom da se posavetujem kako bi bilo da mi to prijavimo vlasti, jer znaš, nije to više šala, a nije ni običan nestašluk. Ceo celcat dan i cele noći nema dece.

– Pa, gospodin-Arso, – odgovori gazda Tasa – biće gotovo najbolje tako kako ti kažeš da prijavimo mi to vlasti.

Dosrkaše kafu, pa se gospodin Arsa i gazda Tasa digoše da idu u načelstvo. Uz put prodoše kraj dućana gazda-Stevinog a on stoji na dućanskim vratima. Kako je i njegov sin, Žika Dronja, u istom društvu, pridoše mu te da i njega upitaju.

– Dođe li, gazda-Stevo, onaj tvoj? – pita gazda Tasa.

– Ne, brate, pa eto brinem od jutros. Malo mi je drugih briga, nego još i to.

– Pa mi, znaš, krenuli u načelstvo da prijavimo stvar vlasti, jer, brate, ovo je već ozbiljna stvar.

– Boga mi, – veli gazda Steva – dobro ćete učiniti. Čekaj, evo i ja ću poći s vama.

Krenuše tako tri zabrinuta oca u načelstvo, pa uz put još sretoše gospodina Paju, Trtinog oca. On im sam priđe pa veli:

– Ja, bome, pošao u načelstvo da prijavim stvar vlasti, jer onoga mog nesrećnika evo sve do jutros nema.

– Pa i mi smo tamo pošli! – odgovoriše u jedan glas tri zabrinuta oca, te im se sad i gospodin Paja pridruži i sva četvorica udoše u načelstvo.

U načelstvu, u hodniku, zatekoše još i Vrapčevog i mog oca, koje je ista nevolja i ista briga dovela, te se sad združiše pa hajde pred načelnika.

– Šta je, dobri ljudi? – predusretne ih načelnik, jer ih sve poznaje kao valjane i čestite građane.

– Zlo je, gospodine, – uze reč Cvrcin otac – deca nam odbegla od kuće.

– Kako odbegla? – pita iznenađeno načelnik.

– Eto tako, gospodine načelniče, – nastavlja Cvrcin otac – juče u ranu zoru, dok je još sve po kući spavalo. Pa kako su juče otišli, eto ih sve do sada nema.

– Ama zajedno su otišli? – pita načelnik.

– Izvesno zajedno, – odgovori Cvrcin otac – jer su drugovi, ne razdvajaju se nikad, a svi su u isto doba, u ranu zoru, napustili kuće.

Zatim uze načelnik da propituje za neke pojedinosti, pa kad saznade sve što mu treba, a on će reći zabrinutim očevima:

– Idite vi svojim poslom, a vašu brigu ja primam na sebe. Naći ću ja njih, ni brige vas nije.

– E, hvala, gospodine! – i kao olakša im svima nešto.

– Nije to samo hvala, – veli njima načelnik – nego pripazite vi odsad i s kim vam se deca družu, jer rđavo društvo odvede dete od škole i od kuće! A ja ću ih naći, budite bez brige!

Tako odoše roditelji od načelnika ipak malo utešeni.

XXVII – POTERA

Načelnik je bio duševan čovek. Osetio je dobro koliko je to velika briga, koja je pritisla nekoliko porodica, pa je svesrdno uzeo stvar u ruke. On se prvo raspitao s kim su se sve ta deca družila, pa kad je čuo da je međ' njima između' ostalih bio i jedan pekarski šegrt, koji je isteran iz škole, on se prvo počeo o njemu da raspituje. Toga radi prizvao je sebi majstora pekara kod kojega je Čeda bio u službi.

– Majstor-Pero, – reći će mu načelnik kada je stupio preda nj – reci ti, boga ti, kakav ti je taj šegrt Čeda?

– Nevaljalac, gospodine, da ga gorega nema pod nebom! – veli mu majstor Pera.

– Ama, boga ti, zar je toliko nevaljao?

– Lenj je kao buba, gospodine, a hoće da slaže, ama ne trene očima a slaže.

– Pa on te je napustio?

– Nije me napustio, nego sam ga ja oterao. Istukao sam ga pa oterao.

– A što si ga tukao?

– Ukrao dve perece.

– A kad si ga oterao?

– Ima tome već pet dana.

– A gde je sad on?

– Ne znam, gospodine. Dolazila mi je jutros i njegova majka da me pita; veli kako je juče izjutra otišao, do jutros se nije vratio.

– Aha, – učini načelnik – dakle, i on je jučer ujutru otišao i dosad se nije vratio?

– Tako kaže njegova majka.

– A nisi ga viđao ovih dana?

Nisam, gospodine, beži od mene, jer zna da ću ga isprebijati ako ga vidim.

– A što imaš da ga isprebijaš, kad si ga već istukao i isterao? On nije više kod tebe u službi.

– Jaoj, gospodine, da znaš samo šta mi je poradio, – vajka se majstor Pera – oštetio me, pa me osakatio.

– Ama kad to?

– Kad sam ga istukao i isterao, a on, da mi se osveti, otišao u sobicu gde držim brašno, pa mi tri džaka nožem prosekao te se grdno brašno rasulo. Pa malo mu je bilo to, nego u dvorištu, na bunaru, odsekao uže, pa kofa pala u vodu i eno ne mogu nikako da je izvadim.

– E, da grdna nevaljalca! – uzvikuje načelnik slušajući jadanje majstor-Perino.

– I nije to sve. Imam već devet godina jednu kanarinku pevačicu. Volim je kao oči u glavi, a on otvorio kavez i pustio kanarinku da odleti. Prebiću ga, gospodine, tako mi boga, prebiću ga gde ga sretnem!

Načelnik je sad već dovoljno znao. Znao je da je Čeda taj koji je ostale namamio i odveo; samo je pitanje kuda.

Pošto je naredio da se sva okolica varoši osmotri i pretraži groblje, šumica, kolibe po vinogradima, i pošto nas nigde nije našao, načelnik je seo, pa je još toga dana po konjanicima poslao naredbu svim seoskim opštinama, onim bliskim varoši, da svaka pošalje svoje patrole i pretraži celu svoju okolinu, pa ako nas nađe, da nas sprovedu načelstvu. Načelnik je u svojoj naredbi rekao i podvukao da opštine moraju to neizostavno izvršiti još u toku dana.

Posle takve naredbe razišli su se seoski opštinski panduri po lugovima i šumama na sve strane.

Mi smo u to doba, a to je bilo pred večer drugoga dana, već bili potpuno posustali od gladi i žeđi. Ležali smo nekovremeno potbuške, kako nam je 'Arambaša bio rekao, pa kad smo videli da ni to ne

pomaže, a mi smo se savili u jedno klupče, kao zmije kad hoće zimu da prezime. Kad bi nas ko sa strane video, pomislio bi da je to kakva životinja sa četrnaest ruku. Izgledalo nam je, kad se tako savijemo u klupče, da će nam lakše biti.

– Pa i ako umremo od gladi, – veli Trta – bar svi zajedno da umremo!

Ne znam koliko smo tako ležali u klupčetu, ali znam da je već počeo da mrkne dan.

Svi smo bili nekako sanjivi od gladi i ni za šta nismo marili. Jednoga trenutka Gluvać reče:

– Ama, kao neko krha grane u šumi!

Pre bi' se mi na te reči preplašili i razrogačili bi' oči i načuljili uši, ali sad niko i ne mrdnu, niko se i ne pomeri niti pogleda tamo.

– Jeste, eno neko krha grane! – ponovi Gluvać.

Uto se pojavi iz šume jedan seljak sa velikom batinom.

– Begaj! – pisnu Cvrca.

Klupče se začas razmota i skočismo svi na noge, gotovi da dunemo kao vetar u šumu, ali onaj seljak diže batinu i viknu:

– Ne mrdaj!

I svi stadosmo kao ukopani. On nam priđe:

– Ko ste vi? – pita.

– Mi... – zamuca Gluvać – mi smo đaci.

– Da ste đaci, vi bi' bili u školi, a ne u šumi. Govorite ko ste vi?

‘Arambaša, kome se nešto bio vezao jezik, sad tek danu i progovori:

– Mi smo hajduci!

– Gle, molim te! – nasmeja se seljak. – Baš hajduci?

– Jeste! – odgovori ‘Arambaša.

– Jes', bome, – veli seljak. – Trebao sam to odmah da se setim, čim sam vas video. Pa dobro, a šta ćete ovde?

– Pa došli smo u planinu.

– Jes', bome, pravo kažeš, a ja sasvim zaboravio na to. Kad ste već hajduci, morate u planinu. Tako je to otkako je sveta i veka – nastavi seljak, a sve se smeška. – A ovaj, ne znam, deco, da li znate još jedan običaj hajdučki?

– Ne znamo! – odgovorismo nas nekoliko.

– E, vidite, deco, običaj je hajdučki, kad ih vlast uhvati, da idu u hapsu. Je l' tako?

– Jeste! – odobrava Vrabac.

– E, kad je tako, onda da vam se kažem. Ja sam vlast.

– Ti vlast? – iznenadi se Cvrca.

– Jes', ja sam opštinski pandur iz sela Podolice, a ovo je šuma toga sela.

– Pa šta mi tebi smetamo, mi nismo nikakvo zlo učinili? – pita ‘Arambaša.

– Kako da niste zlo delo učinili, kad ste pobjegli od svojih kuća? Zar bi' još nešto gore trebalo da učinite? Stigao načelnikov raspis da vas pošto-poto pronađemo i doteramo, te ja polomih noge od jutros tražeći vas!

Mi svi pobledesmo i pogledasmo se među sobom.

– Pa to potera?! – pita ‘Arambaša.

– Pa potera, dabome. Nego, deco, ja malo progovorih sa vama, koliko da se odmorim, a sad, hajde napred!

– Mi ovaj, – počeo da se buni ‘Arambaša – mi smo u gori hajduci, mi se ne bojimo vlasti.

– Ne govori! – odgovori opštinski pandur.

– Ja dok sam dobar, dobar sam, ali nemoj da me ljutiš, jer ću da ti isteglim uši, pa ćeš da se čudiš!

‘Arambaša oseti koliko mu je tim rečima povređen ponos. On se zamisli i uze da se bori sa sobom.

Dode mu jednoga trenutka misao da nasrne junački na opštinskog pandura, pa da ga prebaci preko sebe kao Matamutu, ali se trže od takve pomisli, jer bi se moglo desiti da mu opštinski pandur opali šamar pred celom četom, a to bi potpuno uništilo njegov starešinski ugled.

– Pa dobro, – poče on blažim glasom – kuda ćeš da nas vodiš?

– Ne pitaj, nego hajde napred!

– Pa da ga poslušamo kad je vlast! – savetuje Vrabac.

– Ako hoćeš, poslušaj, a ako nećeš, ja ću te već naučiti.

Mi svi pokunjismo glave.

– Hajde, polazi! – viknu on još jedanput i mi krenusmo kao mlade neveste, sve gledajući u zemlju.

Opštinski pandur zastade.

– A ovo magare, je l' i ono hajduk?

– Ono... – promuca Gluvać – pa jest, i ono nam se pridružilo.

– E, dobrog druga imate! – nasmeja se pandur.

– A da vam nije odnekud ovo magare bilo 'Arambaša?

– Nije, ja sam 'Arambaša! – probudi se kod Čede ponos.

– Ti, gle molim te! Pa jes', u tebe je taman toliko pameti koliko u ovog magareta.

Čedi planuše oči, ali ih ipak obori i proguta ovu uvredu.

– E, pa hajd' onda povedite i tog vašeg druga! – naredi pandur, te sad nas osmoro, sedam hajduka i magare, pođosmo ispred pandura.

XXVIII – TAMNICA

Staza je bila uska, pa smo išli sve dvoje po dvoje. Napred su išli ‘Arambaša i magare, za njim Gluvać i ja, za nama Cvrca i Vrabac i poslednji Trta i Dronja.

Nismo pošli onim putem kojim smo došli u šumu, nego sasvim na drugu stranu. Nismo smeli glasno da govorimo, ali smo se šapatom pitali među sobom:

– Kud nas ovaj tera?

Pandur je išao za nama, poštapajući se na onu svoju batinu i gundao je celim putem:

– Hajduci, ej, teško vama! Jedete kifle i mleko, a hoćete u hajduke; spavate na meke perine, a hoćete u hajduke!

Veče se već počelo da spušta, a mi koje od gladi, a koje od straha šta li nas čeka, već smo posustali te gotovo klecamo. Vrabac dva-triput pokuša da progovori sa pandurom, ali on nekako uvek preseče razgovor.

– Mnogo smo izgladneli, čiča! – veli Vrabac tužno ne bi li izazvao saučešće pandurovo!

– A vi što ste bežali od očeva hleba? – odgovori ovaj.

Idemo dalje, idemo čuteći, pa će tek Vrabac opet:

– Mnogo smo umorni, čiča!

– U hajduka nema umora! – odgovara ovaj.

Opet idemo, idemo, idemo pa će tek Vrabac:

– Hoćemo li daleko, čiča?

– Pa ima da pođemo...

– Ne možemo da izdržimo.

– Meni je za ovo magare da se ne izmori, a za vas ne brinem!

– Da sednemo, bolan, čiča, da se odmorimo malo! – vajka se Vrabac.

– Pa ‘ajd’ baš! – umilostivi se pandur te posedasmo na jednu utrinicu.

Sede i on među nas.

Okupismo ga svi pitanjima:

– Kuda nas vodiš?

– Šta će. biti s nama?

– Hoćemo l’ dobiti da jedemo? – Nije mogao svima da odgovara, ali nam ukratko reče:

– Vodim vas u selo, tamo ćete noćas zanoćiti. Sutra vas sprovodim u načelstvo.

Kad se odmorismo malo, a on se diže:

– E, ‘ajd, da pođemo, da nas ne uhvati mrak.

Digosmo se svi pa pođosmo zajedno sa magaretom i, posle malo hoda, čusmo već lavež seoskih pasa, a malo zatim uđosmo i u selo.

Na selo već pao mrak, ovde i onde se vidi kroz otvorena vrata svetlost plamička na ognjištu; sve se povuklo u kuće i svuda potpun mir.

Pandur nas dovede do jedne kuće. To je bila seoska opština. U sudnici nije nikog bilo.

– A, moram javiti kmetu da sam vas pohvatao! – reče, pa se okrete nama. – Je l’ nećete da se razbegnete dok se ja vratim?

– Nećemo! – mi svi u jedan glas.

– Pravo da vam kažem, ne verujem vam. ‘Ajd ovamo da ja vas pritvorim, jer kmetova je kuća podaleko.

Pa nas povede duboko u dvorište, a na dnu dvorišta svinjac. Kad nas dovede do svinjca, a zagrokta jedna svinja otuda. Valjda se tog časa probudila. On izvadi ključić iz pojasa, pa otvori katanac na svinjcu,

te se okrete nama:

– ‘Ajd, ulazi!

– Pa zar u svinjac? – zapita Vrabac.

– A nije nego ću u kancelariju da te vodim. Opština nema ‘apsane, pa dobro ti je i ovde, dok se ne vratim od kmeta. ‘Ajd’ ulazi!

Prvi stupi u tamnicu ‘Arambaša, te mi svi za njim, a za nama pandur ugura i magare, te nas je sa svinjom bilo sad devet duša u svinjcu. Pandur zaključa katanac i ode, a mi ostadosmo ćuteći; niko ni reči da progovori.

– Eto, braćo, to je hajdučka tamnica! – reći će prvi Vrabac.

Niko ni reči, sem što svinja opet poče da grokće.

– To nam domaćin kaže: »Dobro došli!« Treba da mu odgovorimo! – nastavi Vrabac.

– Odgovori mu ti! – izbrecnu se na njega Gluvać, kome je već bilo dosadilo Vrapčevo zanovetanje.

– Tebe će bolje da razume! – vraća mu Vrabac. I mal’ se oko te sitnice ne posvađaše, ali uto se javi ‘Arambaša. On, koji je kao pravi junak sve dosad ćutao i podnosio strpljivo sve nevolje, sad prvi put progovori:

– Braćo, mi moramo i u nevolji da budemo junaci.

– More, kakvi junaci! – preseče ga Vrabac. – Zar zatvorili me u svinjac, u društvu sa jednim magaretom i sa jednom svinjom, pa sad da se pravim junak!

– Kaži, bogu hvala te su nas ovde zatvorili – veli mirno ‘Arambaša. – Naše stare bacali su u duboke tamnice, gde su drugovali sa zmijama i akrepima. Pa je l’ bi ti bolje bilo sa zmijama i akrepima ili sa svinjom i magarcem?

– To je istina, – priznaje Vrabac – ali neću da se pravim junak kad nisam.

– A po čemu nisi? – pita ga ‘Arambaša.

– Pa po tome, eto, po tome što nas jedan pandur doterao sve kao stado i saterao u svinjac.

– Ja sam, braćo, mislio da se upustim s njim u borbu, – brani još uvek svoj ponos Brba – ali sam se predomislio. On je pandur, vlast, pa ne bi lepo bilo da nam prvi napad bude protiv vlasti. Eto, zato nisam hteo da ga napadnem.

Niko mu ne odgovori, iako smo sad već jasno videli ko je i kakav Brba bio junak.

Kad vide Brba da mu niko ne odgovori, on pomisli da je uspeo održati svoj starešinski ugled među nama, pa nastavi:

– Braćo, nešto da vas molim!

– Šta? – upitaše dvoje-troje.

– Mi ćemo se sutra vratiti kućama.

– Nećemo se vratiti, nego će nas oterati – veli Vrabac.

– Pa to. Vlast je vlast, moramo slušati. Oteraće nas, pa ćemo se tamo opet videti sa svojim drugovima. Nemojte nikom kazivati da su nas metli u svinjac sa magaretom i svinjom. Smejaće nam se. Nego, ako vas pitaju, recite da su nas bacili u tamnicu.

– Sa zmijama i akrepima – dodaje Vrabac.

– Ama, ne mora biti sa zmijama i akrepima, tek kažite tamnica je bila. Lepše je!

– Jaoj, što me nešto ujede! – pisnu Cvrca.

– I mene! – veli Dronja:

– Ama i mene! – češe se Gluvać.

– Pa to je buva! – veli Dronja, koji je uhvatio buvu i stegao je palcem i prednjakom.

– Jao, kolika je! – čudi se Gluvać, koji je i sam pritisnuo buvu na vratu.

– Pa zar u svinjcu ima buva? – pita se Vrabac.

– Još kako! – odgovaraju mu.

Tada se ja u nevolji setih da imam u džepu punu kesu praška od buva, koju sam poneo od kuće kad

sam se odmetnuo u hajduke. Danas za vreme gladovanja, mal' nisam pojeo taj prašak, ali kad sam ga liznuo, osetio sam da je gorak i peče jezik. Dobro je bar što sam ga sačuvao, pa sad uzeh i počeh da sipam sebi u košulju, u čarape, u pantalone i svud gde sam stigao. Nije mi bogzna koliko pomoglo, jer izgleda da buve u svinjcu ne poštuju ovaj prašak kao sredstvo protiv njih, ali sam ipak malo bolje prošao od ostalih.

Dok smo se mi tako vajkali i češali od buvlje napasti, dođe već jednom i onaj pandur. On nam donese dva velika hleba i kad nam ih pruži, a mi začas zaboravimo i na buve i na sve ostale nevolje, i padosmo na hleb grabeći se ka' psi o kost. On nam nanese i malo slame za prostirku, dodajući:

– Lepa je letnja noć, ovde ćete prenoćiti, jer nemam gde da vas smestim, a moram vas držati u pritvoru.

Nama je svejedno bilo, samo kad smo imali šta jesti. Naš drug magare još ranije se bilo uortačilo sa svinjom i pojelo joj sav kukuruz što je bio pred njom.

Kada smo pojeli i poslednji zalogaj hleba, mi opet počesmo da osećamo buvlju napast.

– Sav sam izujedan! – jada se Trta.

– Ja sam se razgrebao toliko da se zakrvavilo – veli Vrabac.

– Ne može se ni zaspati – jada se Gluvać.

– Moramo trpeti, braćo, – teši nas 'Arambaša. – Naši stari, kad su bacani u tamnice, na mnogo su veće muke stavljeni. Njima su klinci zabadani pod nokte i oni su trpeli, a na nas su pustili samo buve.

– Trpeo bih i ja da sam u tamnici, – veli Vrabac – ali i naši preci ne bi trpeli u svinjcu.

– Ja ne mogu da zaspim! – gundā Dronja.

– Ako izdržimo ove muke, o nama će se u pesmama pevati! – opet nas hrabri 'Arambaša.

– Hoće, jest! – gundā Gluvać.

– Pa hoće, dabome, eto Vrabac već smišlja pesmu! – veli Cvrca.

– Ama, kako smišljam kad se grebem kao nesrećnik – odgovara Vrabac.

A kad se malo smiri, a on, iako ga niko ne opomenu, poče za sebe da pevuši kao uz gusle:

*A kad noćca padne u planinu,
Dovedošē hajduke u selo,
Strpaše ih na dno u tamnicu,
U tamnicu, kuću neobičnu,
Gde se svinja kukuruzom hrani.
Strpaše ih sa svinjom zajedno,
Sve sedmero i osmog im druga
Mlekađijsko prljavo magare;
Pa ih staše na muke metati,
Staše buve na njih naletati,
Krupne buve ko zrno pasulja
Izgladnele ko vuci u gori,
Te krv sišu kao pijavice.
Hajduci se grebu i jauču
I noktima sebi kožu deru.
Govori im Brba 'Arambaša:
Braćo moja, iz gore hajduci,
I moj brate, magare neznano,
Teških li smo muka dopanuli,
Bacili nas ko prasce u svinjac,*

*I pustili na nas četu buva.
Teno smo se buva napunili
Ko džukele iz ciganskih čerga;
Pretrpite, braćo, muke ove,
Kojeno će pesma opevati!*

Mi se svi, pored tolikih muka, nasmejasm ovoj pesmi Vrapčevoj, a 'Arambaša će mu reći:

– Tu pesmu da zaboraviš i nikad nikom više' da je ne kazuješ!

Umirismo se, jer poče umor da nas savlađuje. I svinja i magare su već odavno spavali. I mi polegasm nekako po onoj slami i ućutasm. Tek samo čuješ pogdeko vikne »jaoj« i čuješ kako nokti stružu po koži.

XXIX – POVRATAK

Prva se ujutru probudila svinja i počela nas njuškom bosti u leđa i u trbuh.

– Što me udari nogom u trbuh? – dreknu iz sna Cvrca na Vrapca, misleći da ga je on udario.

– More, nisam ja nego svinja, i mene je probudila, počela da mi jede cipele! – veli Vrabac.

Svinja, koja je sinoć bila tako mirna, sad pri svetlosti zore videla tek kakvo je društvo dobila, pa se razobadala.

– Jaoj, Trto, šta ti je to oko vrata, kao da te je neko klao? – uzviknu Gluvać i svi pogledasmo Trtu, a ono vrat mu sav išaran zakrvavljenim linijama.

– To je od buva! – veli Trta.

I sad tek uzesmo svi da se zagledamo. Bili smo strašni, kao oni divljaci što šaraju svoje telo; razgrebene grudi, razgrebena leđa, noge i ruke. Žalosno nas je bilo pogledati!

Hvala bogu, naiđe onaj sinoćni pandur te nam otvori vrata i iziđosmo svi iz svinjca. On nam dade dva hleba, te posedasmo na travu, i padosmo na hleb kao gladne vrane. Dade čak i magaretu jedan naviljak sena, te ga ono sa zadovoljstvom pokusa, a zatim nastavi da pase travu.

Zbog sunca valjda, koje već beše uprlo, počеше buve da nas napuštaju, te se tako napasti spasosmo.

Kad pojedosmo hleb i napismo se vode na bunaru, diže nas pandur:

– ‘Ajde, – veli – da pođemo!

I kao što nas je sinoć doterao u tamnicu, tako nas ujutru potera u varoš. On pred nama sa batinom, a nas osmoro, sedam hajduka i jedno magare, za njim sve jedno za drugim.

Išli smo lagano i dugo nekim seoskim putanjama, dok ne izbismo na drum, te sagledasmo Dunav i u daljini visoki toranj naše Saborne crkve.

– Bože moj, šta li će da kažu naši kod kuće kad nas vide? – pita zabrinuto Cvrca.

– Šta ima da kažu? – teši ga Gluvać. – Majka će da se zaplače i da te zagri.

– A otac? – zapita prestravljeno Cvrca. – Otac? Pa i on, brate. Znaš kako je kad se izgubljeno dete vraća roditeljima?

– Pa mi i nećemo kući, nas će da vode pravo u načelstvo! – veli Dronja.

– Uha, pa to će da nas provedu kroz glavnu ulicu?

– Pa dabome!

– Al’ će da nas gleda svet!

– Braćo, – seti se ‘Arambaša da nam kaže reč povodom toga – pazite, nemojte da prolazite ulicama kao kukavice, jer će nam se smejati, nego se držite junački, kao što priliči hajducima.

– A šta ćemo mi u načelstvo? – pita Trta.

– Kako šta ćemo, pa mora vlast da nas ispita! – veli ‘Arambaša.

– Šta ima da me ispituje!

– Tražiće od nas da priznamo jesmo li kakav zločin izvršili – veli sasvim ubedljivo ‘Arambaša.

– Ama kakav zločin? – upade u reč Vrabac.

– Ja ću da kažem, nismo mi nikog napali, nego su nas napale buve i izujedale nas kao kurjaci.

– A šta ćemo da kažemo ako nas pita načelnik za magare? – pita Trta.

– Šta imaš ti da govoriš za magare; neka njega pita – veli Vrabac.

– A šta će da nam kažu profesori u školi? – pita se Dronja.

– Ako je još epidemija, možemo se još nekako i provući, ali ako se svršila epidemija, pa počela škola, onda može svašta biti – veli Vrabac.

Idemo tako i razgovaramo uz put i sve se više približavamo varoši. Kad izmakosmo još malo, a mi na drumu sagledasmo dva dečka koji nam idu u susret. Kad su se nešto više približili, mi poznadosmo

naše školske drugove, Stevu Glistu i Tošu Svirca. Oni su se u školi uvek s nama družili, ali nisu nikad dolazili na hrastovo stablo, jer sede na sasvim drugom kraju varoši. U varoši se već saznalo da su nas našli i da nas seoski pandur sprovodi, pa oni to čuli, te nam pohitali u susret. Kad ih spazi i poznade, 'Arambaša nas opomenu:

– Pazite, braćo, na svoje ponašanje.

Priđu nam Steva i Toša i hiljadu nam novosti nakazivaše.

Još jutros rano, dok smo se borili u svinjcu sa buvama, predsednik seoske opštine poslao je konjanika načelniku i pismeno ga izvestio da nas je našao u seoskoj šumi, da smo izjavili kako smo se odmetnuli u hajduke, da nas je za noćas pritvorio i da nas danas sprovodi.

Načelnik, čim je to čuo, poručio svima roditeljima i rekao im je još da izađu van varoši da svako svoje dete vodi kući, kako ih ne bi pandur kroz varoš sprovodio, te da se ne sramote roditelji.

– Pa jesu li izašli na drum? – pita Cvrca.

– Eno puno sveta tamo – odgovori Steva Glista. – Sve majke i očevi, rođaci i deca. Puno, puno sveta.

'Arambaši bi milo kad ču. On se seća kad vlast tako uhvati hajduka, pa ga sprovodi, kako se silan svet iskupi da vidi hajduke.

– Braćo, – opomenu nas on opet. – Pazite na ponašanje, jer svi će u nas sad da gledaju.

– Pa to će neki svečan doček da bude? – veli Vrabac.

– Pa dabome! – veli 'Arambaša i čisto unapred uživa.

I dok mi tako razgovaramo, a Steva i Toša nam pričaju, već ugledasmo gomilu na drumu.

– Što će sad biti grljenja i ljubljenja! – veli Gluvać.

– Pa dabome! – opet potvrđuje 'Arambaša.

Doček je bio odista svečan, ali i vrlo tužan.

Niti je bilo grljenja i ljubljenja, kao što smo mi očekivali, niti je ko vodio računa o tome što smo mi hajduci. Kad priđosmo gomili, taman mi da poletimo u zagrljaj, a poleteše naši očevi i svako dočepa svoga sina, i nastade, onde, nasred druma pred tolikim svetom, jedna tuča kakva nije zabeležena možda u istoriji nijednog naroda. Čujem samo Cvrca kako, valjajući se po zemlji, vrišti, a kaiš njegova oca puca kao pištolj do vrha barutom nabijen. Gluvaćev otac doneo neku žilu pa njome mlati Gluvaća; Dronji spale pantalone pa mu nasred druma, pred tolikim narodom, njegov otac nekom divljom trskom ispisuje meridijane po globusu. Vrabac leleče, jer ga otac dohvatio za uši pa ga vuče po drumu kao vola kad uhvate za rogove; Trta samo stenje, a ja zovem u pomoć celu moju porodicu, ali mi se niko ne odaziva. Da gužva bude još veća, u celu tu gomilu upao je još i onaj pekar Pera, Brbin bivši gazda. Čuo da stižemo, a kivan na Čedu što mu je prosekao džakove sa brašnom, odsekao kofu na bunaru i pustio kanarinku, pa došao na drum i poneo sobom onu dugačku lopatu kojom se ubacuje hleb u pekarsku peć, i sad se razmlatao lopatom i bije 'Arambašu tako krvnički kako ga ni njegov rođeni otac ne bi tukao. 'Arambaša sasvim zaboravio na svoj starešinski ponos, pa pišti i mauče kao mačka kad joj vratima pritisneš rep. A da čudo bude još veće, tu se našao i gazda Tasa mlekadžija sa batinom, pa lupa ono grešno magare uzvikujući mu: »Hoćeš u hajduke, je li?«

Ne može se ni zamisliti kako je to tužna slika bila, ta tuča na drumu. Izgledala je kao pokolj hrišćana za vreme rimskog cara Nerona. Nesrećne majke vrištale su s nama zajedno i branile nas koliko su mogle, ali ko će nas odbraniti od gneva naših očeva?

Ako nešto bude Vrabac ovaj događaj opevao u pesmi, to će biti najtužnija pesma posle one o propasti srpskog carstva na Kosovu.

XXX – NA HRASTOVOM STABLU

Čitave dve nedelje hrastovo stablo ostalo je pusto. Niko mu od nas nije prilazio. Imali smo vremena, jer smo svi bili otpušteni iz škole, s pravom polaganja ispita, ali nas je sramota bila da izađemo na ulicu. Cela nam se varoš smejala, a već deca kada bi kog od nas videla, digla bi odmah dreku: »Ua, ua, hajduk!«

U kući, dabome, majka još i progovori sa mnom reč-dve, ali otac, kad dođe na podne ili uveče, a ja samo gledam u zemlju. Ne smem da dignem glavu da ga pogledam u oči.

Prve nedelje nisam ni jeo za stolom, već mi je u sobu donosila sestra ručak i večeru. Te prve nedelje otac me nije ni zvao mojim imenom, ja sam za njega bio samo »onaj«. – »Je l' legao da spava onaj?« – »Čita li onaj?«

Druge nedelje dovela me je majka za sto, ali nisam smeo ni reč da progovorim, nego sam samo gutao zalogaje, a čim bih i poslednji zalogaj progutao, ja bih se digao i odmah se sklanjao u svoju sobu.

Kad je bila druga nedelja, a ja se probudio rano da gledam kroz staklo na prozoru. Prolaze deca čisto obučena, umivena, očesljana i veselo razgovaraju, i šale se i smeju se i igraju. Meni dođe nešto žao i naiđoše mi suze na oči.

– Da izađem, majko, samo malo pred vrata?

– Izađi, ali nemoj se dugo baviti da ne naiđe otac!

Izašao sam i sedeo sam malo i gledao kako svet prolazi, pa sam opet ušao i zavukao se u svoju sobu. Došlo mi je nešto teško i plakao sam.

»Zašto ja da sedim u sobi kao zarobljenik, a sva ostala deca slobodno igraju; zašto da mene u kući svi smatraju kao prokazanog, a sva ostala deca u svojoj se kući osećaju kao ptice u toplom gnezdu svome; zašto da moj otac mene više ne voli, a pre me je toliko voleo; zašto da se meni cela varoš smeje, zašto da ja nikom ne smem da pogledam u oči; zašto da budem najuren iz škole kao poslednji mangup? Zašto sve to? Sa moje lude pameti, samo sa moje lude pameti!«

Kad je bilo poslepodne a sijalo sunce, pa lep božji dan da ti je milina pogledati. Baš mi dođe želja da malo danem dušom; pa se obisnuh majci oko vrata:

– Majčice, je l' smem da prošetam malo?

– Smeš, al' se nemoj dugo zadržavati.

Mislio sam prvo da prošetam malo tu, oko kuće, ali kad se jednom nađoh na ulici, a meni pade na pamet hrastovo stablo.

– Bože, da l' ima koga sad tamo?

Od dana kada se desila ona pogibija na drumu, nismo se jedan s drugim sreli, čak ni na ulici. Baš bih voleo kad bih video koga, da čujem kako su prošli. Pa i nije daleko, trknuću časkom, koliko da ih vidim samo, pa ću se brzo vratiti.

Kad stigoh, iznenadih se. Svi su bili tamo sem Čede. Čeda ni tada niti ikad više zatim nije dolazio u naše društvo. Sramota ga je bila što je pred nama izvukao onolike batine. Čujem, stupio je u šegrte kod jednog opančara.

Ostali su svi bili tamo, ali ne više onako veseli kao nekada. Kad sam im prišao, svi su ćutali. I ja sam ćuteći seo kraj njih.

Ćutali smo dugo, dugo, dugo, dok će tek Vrabac reći:

– Breee, što pojedosmo batina onoga dana!

– Ćuti, molim te, ne pominji! – veli mu Cvrca.

– Znate šta, braćo? – reći će na to Gluvać. – Da se zaverimo da nikad, nikad više i ne pominjemo ono što je bilo.

Mi svi pristadosmo, zarekosmo se, i otad nikad više niko od nas nije pomenuo naše hajdukovanje.

KRAJ

POGOVOR

Kada je napisao *Narodnog poslanika*, imao je oko dvadeset godina, u vreme stvaranja *Pokojnika* približno sedamdeset. Za to vreme svet se menjao, protivno svim očekivanjima, baš kao i situacije u njegovim delima. Želeo je da piše tragedije, a *Hadži-Loja* odavno je nestao sa naših scena. Svoje komedije je manje cenio, a upravo one su ostale. Nije želeo ratove, a bio je u ratovima, nije želeo zatvor, a bio je u zatvoru zbog jedne pesme. Bio je glumac-amater, novinar-feljtonista, diplomata, upravnik pozorišta. Rodio se u Beogradu, 1864, gde je i imro 1938. Život mu je bio raznovrstan, često raznovrsniji nego što je to želeo on, Ben-Akiba, čovek iz dva veka, Branislav Nušić.

Kada čitate *Hajduke*, vidite da je tu knjigu stvarao pozorišni pisac. Kao da je podeljena na činove. U prvom delu predstavljeni su nam likovi i odnosi: junačni Čeda Brba, Vrabac, Dronja, Trta, Gluvać, Cvrca, i pripovedač, koji nigde ne kaže svoje ime, ali se može pretpostaviti da je to sam Nušić. (Podvizi iz detinjstva, koje je opisao u *Autobiografiji*, to i dokazuju.) Oni se Brbe pomalo plaše, ne veruju baš preterano u njegovo junaštvo, ali prihvataju da ih on uvuče u svoje planove, jer moraju dokazati da su i sami hrabri.

U drugom delu nailazimo na pripreme za hajdukovanje, a u trećem vreme hajdukovanja, i rasplet posle koga se kažnjeni »hajduci« vraćaju na svoje hrastovo stablo, ali bez Čede Brbe, koji je, poput klina iz narodne priče o »klin-čorbi«; sve to izazvao. Pouka – Nušić je, kažu, starinski pisac – saopštena je očigledno u pričama koje pričaju junaci, da ne bi zaspali; te priče su uglavnom saobražene karakteru pripovedača, te, recimo, Čeda Brba priča prvi, i to priču o junaku. Manje očigledno pouka je data u vidu nevolja koje zlosrećni »hajduci« doživljavaju.

Ovi beskrajno nepraktični dečaci, koji u hajdučiju nose neophodne potrepštine poput salveta i čačkalica, ali im ne pada na um da ponesu nešto više hrane, odjednom na sopstvenoj koži osećaju sukob između stvarne i izmaštane situacije. Mrki hajduci, »strah i trepet okoline«, pate zbog gladi, plaše se magarca. Očekivani tok događaja potpuno je narušen, dostojanstvo junaka slomljeno, a iz svega toga proizilaze uspeli humoristički efekti. Recimo, deseteračka borba Čede Brbe sa magaretom (»dva junaka, obadva jednaka«), ili raniji Čedin poduhvat, sa Matamutom, kad »nije mogao« da se bori, jer »nije poneo zejtin da namaže mišice«.

Deci je potreban jači utisak da bi se nasmejala. Otud surove scene u crtanim filmovima, koje izazivaju otpor odraslih. U ovoj knjizi ima mnogo jakih efekata. Priznajem, voleo sam ovu knjigu u detinjstvu, i plašio sam se da je, posle pauze od dvadeset pet godina, ponovo otvorim. Pitao sam se da li ću se ponovo smeјati. Ismejao sam se. Deca iz ove knjige mogla bi biti vaši drugovi, kao što su bili moji, i vaših očeva, i njihovih dedova. Ovi dečaci nemaju Televiziju, ali su deca koja se i danas mogu sresti na uglu neke ulice, na nekom hrastovom stablu. Surovi hajduk imenom »Cvrca« zasmejao me je nedavno, baš kao i prvi put; Gluvaćevo odgovaranje na časovima isto tako. Ponegde, možda, smeјao sam se jer sam se setio da mi je to nekada davno bilo smešno, ali je zato bilo duhovitih mesta koja, čini mi se, ranije nisam primećivao. A to pokazuje da je ovo jedna od knjiga koje rastu sa čitaocima, to pokazuje da je dobra.

Zoran Stanojević

1 – katihta (grč.) – veroučitelj, učitelj veronauke.

2 – dramlija – kuglica od olova kojom se (i barutom) pune meci za lovačku pušku.

3 – akov (mađ.) – vedro, stara mera za tečnost (50 litara).

5 – famulus (lat.) – školski služitelj, domar.

6 – Avanti, generale! čita se: avanti, čenerale! što na talijanskom jeziku znači: napred, đenerale!

7 – espap (tur.) – roba.

[g](#) – *vergl* (nem.) – mehanički instrument sa jednom ili dve melodije na koji se svira okretanjem ručke.

11 – kalpak (tur.) – vojnička kapa s obodom od krzna; šlem.

[12](#) – A cavallo, generale! čita se: a kavalo, đenerale! i znači talijanski: jaši, đenerale!

[13](#) – arlaukati – urlikati; larmati, uzvikivati bojne pokliče.

[16](#) – Zulum je turska reč i znači: nasilje; zulumčar je onaj koji čini nasilje.

[17](#) – toke – ukras na odeći, kopče na opasačima.

[19](#) – Harati, turski znači pljačkati, a onaj ko pljačka nazivan je haramijom. Harambaša znači glava haramija, jer reč baša znači: glava.

[20](#) – Binjš je vrsta gornje haljine.

[21](#) – Divan je veće, sastanak, savetovanje kod Turaka.

22 – Čelenka je ukras koji se stavlja na kapu više čela, zato se i zove baš-čelenka (baš turski znači: glava), a čekrkli-čelenka je ona koja ima spravu takvu da se može prema vetru okretati.

[23](#) – Jatak je onaj koji pomaže i skriva hajduke.

[25](#) – epitimija (grč.) – kazna kojom više crkvene vlasti kažnjavaju svešteno lice za učinjenu krivicu.

[27](#) – samar (tur.) – drveno sedlo za konja koji nosi teret, tovar.

[30](#) – ktitor (lat.) – osnivač manastira, njegov zaštitnik i darodavac.

[31](#) – vergl (nem.) – mehanički instrument sa jednom ili dve melodije na koji se svira okretanjem ručke.

[32](#) – gavan – po predanju: bogati Gavan, bogataš koji je bio tvrdica, te ga bog osudio na večite muke.

